

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΠΟΠΤΗΣ : κ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΣΣΗΣ
ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2005-2006

ΕΙΔΗΣΕΙΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΟΝ *BIO*
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ

Μεταπτυχιακός Φοιτητής Α΄ κύκλου : Αναστάσιος Κανταράς

Εξάμηνο : Ε΄

Αριθμός Μητρώου : 212

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.	Η παράδοση του <i>Βίου</i> . Συντάξεις και χειρόγραφα	1
2.	Ο συγγραφέας του <i>Βίου</i>	2
3.	Δομή και ύφος του <i>Βίου</i>	3
4.	Ιστορική αξιοπιστία του <i>Βίου</i>	6
5.	Στόχοι και δομή της παρούσας εργασίας.....	7

B. ΥΛΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1.	Έπιπλα.....	9
2.	Σκεύη (Αντικείμενα).....	11
3.	Τροφές.....	13
4.	Ζώα	15
5.	Ένδυση.....	17
6.	Κοσμήματα	21
7.	Φάρμακα	22
8.	Τόποι - Μέρη	23
9.	Αίθουσες	25
10.	Νομίσματα - Οικονομία.....	26
11.	Χρέη και δάνεια.....	27
12.	Μονάδες μέτρησης.....	28

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1.	Οικογενειακή ζωή (Συγγένειες).....	30
2.	Ηλικία και χρόνος	31
3.	Πλούσιοι και φτωχοί.....	33
4.	Τίτλοι και αξιώματα.....	35
5.	Πολιτειακοί θεσμοί	40
6.	Η θέση της γυναίκας	40
7.	Γάμος - Καλλιστεία	42
8.	Αδελφοποιΐα	45
9.	Μοναστήρια και μοναστική ζωή	47

10. Δωρεές - Προσφορές	50
11. Οι περιθωριακοί.....	51

Δ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1. Θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις.....	53
2. Χριστιανικό δόγμα και ηθική	55
3. Ενόραση του μέλλοντος.....	58
4. Θρησκευτικές τελετές.....	59
5. Διάφορες συνήθειες	60
6. Παροιμία – Λαϊκός λόγος	62
7. Θαύματα.....	62

Ε. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤ. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η παράδοση του *Βίου*. Συντάξεις και χειρόγραφα

Ο *Βίος του αγίου Φιλαρέτου* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί γνωρίζουμε ακριβώς ποιος είναι ο συγγραφέας, ο χρόνος και ο τόπος σύνταξης, αλλά κυρίως γιατί το κείμενο παρουσιάζει μεγάλες διαφορές από τη σύγχρονή του αγιολογική παραγωγή, οι οποίες αφορούν τόσο τη δομή του έργου, όσο και το προβαλλόμενο πρόσωπο¹, όπως θα δούμε και στη συνέχεια της εισαγωγής μας.

Αρχικά, όμως, οφείλουμε να κάνουμε μία αναφορά στις δύο εκδοχές-συντάξεις στις οποίες μας σώζεται το κείμενο του *Βίου*, έτσι όπως μας παρουσιάζονται μέσα από τα δύο χειρόγραφα : Paris.gr 1510 (χρονολογημένο από τον Vasiliev τον 10^ο αιώνα)² και Genova, Bibl. Franz. 34 (χρονολογημένο τον 11^ο αιώνα)³. Και οι δύο αυτές συντάξεις περιγράφουν λίγο ή πολύ την ίδια ιστορία, παρά τις μικρές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους.

Πιο συγκεκριμένα, λοιπόν, υπάρχουν δύο κύριες διαφορές : η πρώτη είναι ότι το χειρόγραφο της Γένουας περιέχει αρκετές λέξεις της καθομιλουμένης και όρους τεχνικούς (π.χ. «βουτίον»⁴, «τζαγκίον»⁵), που στο Παρισινό χειρόγραφο παραλείπονται ή αποδίδονται περιφραστικά, ενώ η δεύτερη έχει να κάνει με το γεγονός ότι το χειρόγραφο της Γένουας είναι προσανατολισμένο στην οικογένεια του Φιλαρέτου περισσότερο από το ομόλογό του. Έτσι, μόνο στον επίλογο του χειρογράφου της Γένουας κατονομάζεται ο συγγραφέας του *Βίου* και περιγράφεται η συμπεριφορά του στη νεκρική κλίνη του Φιλαρέτου⁶. Επιπλέον, ο κατάλογος των μελών της οικογένειας του αγίου στο χειρόγραφο της Γένουας⁷ είναι περισσότερο λεπτομερής από εκείνον του Παρισινού χειρογράφου⁸.

¹ Βλ. Κιουσοπούλου, 128-130.

² Βλ. Vasiliev, 64-86.

³ Βλ. *Βίος*, 85-170.

⁴ Βλ. *Βίος*, 135.9.

⁵ Βλ. *Βίος*, 141.11.

⁶ Βλ. *Βίος*, 155.32 – 159.9.

⁷ Βλ. *Βίος*, 141.16-29.

⁸ Βλ. Kazhdan – Sherry, 351. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την χειρόγραφη παράδοση του κειμένου βλ. *Βίος*, 85-96.

Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω διαφορές ανάμεσα στις δύο συντάξεις του *Βίου*, θα ήταν λάθος να προβούμε στο βιαστικό συμπέρασμα πως το κείμενο που μας παραδίδει το Παρισινό χειρόγραφο είναι μία αναθεώρηση του κειμένου του χειρογράφου της Γένουας. Αντίθετα, το φαινόμενο της διπλής παράδοσης ενός κειμένου δεν αποτελεί σπάνιο φαινόμενο στην αγιολογική γραμματεία και μέσα σε αυτό το πνεύμα πρέπει ίσως να δεχτούμε πως απλά ο *Βίος του ἁγίου Φιλαρέτου* παραδίδεται σε δύο συντάξεις (-εκδοχές), μία πιο «δημώδη» και μία άλλη πιο «λογοτεχνική»⁹. Εμείς για την συγκεκριμένη μελέτη στηριχτήκαμε στο χειρόγραφο της Γένουας για τους εξής δύο βασικούς λόγους· ο πρώτος λόγος είναι επειδή μας δίνει περισσότερες λέξεις της καθομιλουμένης της εποχής εκείνης και έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε και να μελετήσουμε ευκολότερα την καθημερινή ζωή των Βυζαντινών του 8^{ου} αιώνα. Ο δεύτερος λόγος, επίσης πολύ σημαντικός, είναι γιατί στο χειρόγραφο της Γένουας δίνεται καθαρά το όνομα του συγγραφέα του *Βίου*, καθώς γενικά αποτελεί ένα χειρόγραφο το οποίο παρουσιάζει την οικογένεια του βιογραφούμενου προσώπου αναλυτικότερα από το αντίστοιχό του Παρισινό χειρόγραφο.

2. Ο συγγραφέας του *Βίου*

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του κειμένου, συγγραφέας του *Βίου* είναι ο Νικήτας Αμνιάτης, εγγονός του Αγίου Φιλαρέτου¹⁰. Τα λίγα στοιχεία που έχουμε γι' αυτόν μας αποκαλύπτονται από τον ίδιο. Μας πληροφορεί, λοιπόν, ότι σε ηλικία 18 ετών έγινε μοναχός¹¹. Το κείμενο δεν αναλύει τους λόγους που ώθησαν τον Νικήτα σε αυτή του την απόφαση¹². Ίσως η οικογένεια του Φιλαρέτου, συγγενής του βασιλικού οίκου, γνώρισε δυσκολίες που ώθησαν τον Νικήτα στο μοναχισμό¹³.

⁹ Βλ. Kazhdan – Sherry, 352.

¹⁰ Βλ. *Βίος*, 165.19-29.

¹¹ Βλ. *Βίος*, 165.19-23.

¹² Ο ίδιος ο Νικήτας αναφέρει : ἀπέδρασα ἐκ τοῦ οἴκου μου καὶ ἐγενόμην μοναχός (βλ. *Βίος*, 165.22-23).

¹³ Ο Νικήτας αναφέρει (*Βίος*, 157.14-28) ότι ο Φιλάρετος λίγο πριν πεθάνει τον ευλόγησε και παρακάλεσε το Θεό να χαρίσει στον εγγονό του μακροζωία, σοφία, φρόνηση και να τον αξιώσει του

Για την παιδεία του συγγραφέα το κείμενο σιωπά. Ο τρόπος γραφής και το ύφος του κειμένου όμως μαρτυρούν ότι ο Νικήτας είχε μεγάλη παιδεία και άνεση στο χειρισμό της γλώσσας. Άλλωστε η κοινωνική θέση της οικογένειάς του επέβαλε να μορφωθεί. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Νικήτας είχε μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του ως συγγραφέα¹⁴ και δεν αμφέβαλε καθόλου ότι το έργο του θα περνούσε στην αιωνιότητα¹⁵. Και παρόλ' αυτά, από αυτό το φιλόδοξο πνεύμα, δε γνωρίζουμε τίποτα άλλο από αυτό που λέει ο ίδιος μέσα στον *Βίο*: κανένα άλλο γραπτό (κείμενο) δεν έφτασε σ' εμάς από αυτόν και καμιά από τις γνωστές προσωπικότητες της εποχής που φέρουν το ίδιο όνομα δε μπορεί να ταυτιστεί με αυτόν¹⁶.

Άλλες πληροφορίες που μας δίνει ο ίδιος ο συγγραφέας για τον εαυτό του είναι ότι στον θάνατο του παππού του ήταν 7 ετών περίπου¹⁷, άρα η γέννησή του χρονολογείται το 785, εφόσον ο Φιλάρετος πέθανε το 792. Τέλος, όταν ο Νικήτας έγραψε τον *Βίο* μας ενημερώνει πως βρισκόταν σ' εξορία σε μια μικρή πόλη της Πελοποννήσου, την Καριούπολη¹⁸.

3. Δομή και ύφος του *Βίου*

Ο Φιλάρετος γεννήθηκε το 702¹⁹. Ζούσε με την οικογένειά του στην Αμνία της Παφλαγονίας. Το 787 ή 788, απεσταλμένοι της αυτοκράτειρας Ειρήνης έφθασαν στην περιοχή αναζητώντας υποψήφιες συζύγους του Κωνσταντίνου ΣΤ'. Η εγγονή του Φιλάρετου, Μαρία, επελέγη τελικά για σύζυγο του αυτοκράτορα και όλη η οικογένεια μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο γάμος του Κωνσταντίνου ΣΤ' με τη Μαρία έγινε το Νοέμβριο του 788. Τέσσερα χρόνια αργότερα, δηλαδή το 792, ο

ἀγίου και ἀποστολικού σχήματος. Η φράση αυτή δημιουργεί υπόνοιες ότι ο Νικήτας θέλει να δικαιολογηθεί για την ένταξή του στο μοναχισμό.

¹⁴ Βλ. *Βίος*, 157.22-25.

¹⁵ Βλ. *Βίος*, 157.25-26 : *εις μνημόσνον ταῖς μελλούσαις γενεαῖς*.

¹⁶ Βλ. *Βίος*, 96.

¹⁷ Βλ. *Βίος*, 161.31.

¹⁸ Βλ. *Βίος*, 165.28-29.

¹⁹ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 11, 1057.

Φιλάρετος πεθαίνει. Έπειτα από τον γάμο αυτό, στην οικογένεια του Φιλάρετου δόθηκαν διάφοροι τίτλοι ή αξιώματα²⁰.

Το κείμενο του *Βίου του Αγίου Φιλάρετου* είναι ασυνήθιστο για τη βυζαντινή αγιολογία της εποχής και κυρίως σε σχέση με τα κείμενα που προέρχονται από μοναστικούς κύκλους²¹. Δεν πρόκειται για μία πραγματική βιογραφία, αλλά για μια σειρά επεισοδίων και ανεκδότων από τη ζωή του Φιλάρετου, τοποθετημένων κατά χρονολογική τάξη²².

Το κείμενο δεν προοριζόταν για ανάγνωσμα στις μοναστηριακές κοινότητες, γιατί λείπει η κλασική εκείνη προσφώνηση «εὐλόγησον δέσποτα». Εκτός από την προσφώνηση αυτή λείπει επίσης ο κλασικός μοναστικός πρόλογος με τους «κοινούς τόπους», διδακτικού περιεχομένου, καθώς και οι ηθικές διδασκαλίες στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Ακόμα και η δομή και το περιεχόμενο του *Βίου* είναι διαφορετικά από τα ως τώρα γνωστά αγιολογικά κείμενα.

Το κείμενο στερείται προλόγου. Ο επίλογος είναι βραχύς και δεν αναφέρεται στον βιογραφούμενο άγιο, αλλά στο συγγραφέα. Ο συγγραφέας ομολογεί ότι σκοπός του είναι ν' αποδείξει την αγιότητα του Φιλάρετου²³, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με την κλασική αγιολογία, όπου η αγιότητα του βιογραφούμενου ήταν δεδομένη και ο σκοπός του αγιογράφου ήταν απλά να καταγράψει τον βίο του αγίου. Έτσι, ο συγγραφέας είναι υποχρεωμένος ν' ακολουθεί μία διαφορετική μέθοδο, με αποτέλεσμα το κείμενο ν' αποτελείται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, από μικρά στιγμιότυπα αντιπροσωπευτικά της ζωής του Φιλάρετου, χωρίς επιλόγους διδακτικού χαρακτήρα, ηθικές προεκτάσεις ή βιβλικές παραπομπές.

Ο *Βίος*, λοιπόν, αποτελείται από τρία μέρη, που σχηματίζουν μία «διαλεκτική» τριάδα : θέση, αντίθεση και σύνθεση²⁴. Και μέσα σε αυτά τα μέρη αξίζει να πούμε πως κάθε παράγραφος περικλείει και ένα αυτοτελές επεισόδιο της ζωής του αγίου. Πιο αναλυτικά, η πρώτη ενότητα, η «θέσις», περιγράφει τη ζωή του ήρωα και της οικογένειάς του στο χωριό της Αμνίας και την ιστορία της πτώχευσής του λόγω των πολλών πράξεων φιλανθρωπίας του. Στη δεύτερη ενότητα, τον πυρήνα δηλαδή της

²⁰ Βλ. *Βίος*, 151.8-10 (ο Φιλάρετος έλαβε τον τίτλο του υπάτου), 145.30-33 (τα άρρενα μέλη της οικογένειας του Φιλάρετου έλαβαν τον τίτλο του σπαθαρίου).

²¹ Βλ. Κιουσοπούλου, 128-130.

²² Βλ. Γιαννόπουλος, 492-493.

²³ Βλ. *Βίος*, 165.23-31.

²⁴ Βλ. Kazhdan – Sherry, 353-358.

«αντίθεσης», έχουμε το θέμα των καλλιστείων και την ιστορία της Μαρίας, της βυζαντινής ‘Σταχτοπούτας’²⁵, που κέρδισε στον διαγωνισμό ομορφιάς και παντρεύτηκε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ΣΤ’²⁶. Στην τρίτη ενότητα («σύνθεση») ο άγιος φτάνει στο αποκορύφωμα της αγαθοεργίας του και δείχνει ότι οι αυτοκρατορικές του διασυνδέσεις δεν επηρέασαν την γενναιοδωρία του. Η τρίτη ενότητα φυσικά είναι η πιο «αγιολογική» από τις τρεις. Εδώ βρίσκουμε τέτοια στοιχεία, τυπικά των αγιολογικών κειμένων, όπως τις κατηχήσεις του αγίου και την πρόβλεψη του θανάτου του²⁷.

Σημαντική παρατήρηση αποτελεί το γεγονός ότι η δράση στις δύο πρώτες ενότητες εκτυλίσσεται σε ένα αγροτικό περιβάλλον. Η Κωνσταντινούπολη δεν εμφανίζεται πριν από την τρίτη ενότητα, και σε αυτό το σημείο ο Νικήτας μιλά όχι για την πόλη γενικά, αλλά για το παλάτι και για κάποια μοναστήρια, με τα οποία συνδέθηκε η οικογένειά του. Αυτό, λοιπόν, το αγροτικό περιβάλλον ήταν ένα μη τυπικό χαρακτηριστικό των πρώιμων βίων. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι ο *Βίος του αγίου Φιλάρετου* ανοίγει τον δρόμο για την «αγροτική αγιογραφία» του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα²⁸.

Βέβαια, και ο ίδιος ο Φιλάρετος αποτελεί έναν μη τυπικό άγιο, καθώς δεν ήταν ούτε ερημίτης, ούτε μοναχός, ούτε αναχωρητής ή κληρικός· δεν ομολόγησε, δεν μαρτύρησε, δεν έκανε θαύματα, δεν ασκήτευσε²⁹, ενώ ταυτόχρονα τρώει, πίνει, αστειεύεται, γελά, εργάζεται, έχει κοινωνικές επαφές, διατηρεί δούλους, έχει έναν τίτλο ευγενείας, είναι παντρεμένος και έχει παιδιά. Η εγκράτειά του ποτέ δεν αναφέρθηκε, παρόλο που ήταν μετριοπαθής στις απαιτήσεις του και επιθυμούσε απλά

²⁵ Ο χαρακτηρισμός αυτός των Kazhdan και Sherry (βλ. Kazhdan – Sherry, 355) αφορά μόνο τον πυρήνα του μύθου της Σταχτοπούτας, δηλαδή την αφελή πεποίθηση μιας ξαφνικής αλλαγής της τύχης προς το καλύτερο. Γενικά, όμως, η μοίρα της Μαρίας δεν ήταν απόλυτα ταυτισμένη με αυτή της Σταχτοπούτας, καθώς δεν υπήρχε στην περίπτωση της ούτε κακή μητριά, ούτε ζηλιάρες αδελφές.

²⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 8, 24.

²⁷ Βλ. *Βίος*, 151.17-34.

²⁸ Η ιστορία του Φιλάρετου είναι μία επαρχιώτικη ιστορία, καθώς εκτυλίσσεται σε ένα αγροτικό κυρίως περιβάλλον και ο Φιλάρετος, είτε ήταν είτε δεν ήταν μέλος της αριστοκρατίας, ήξερε να οργώνει το έδαφος και να χειρίζεται τα ζώα, για παράδειγμα μία αγελάδα ή ένα βόδι. Γι’ αυτόν τον λόγο ο *Βίος* του Φιλάρετου ανήκει στο είδος της «αγροτικής αγιογραφίας», αποτελώντας μάλιστα την αρχή του, καθώς στη συνέχεια έχουμε και άλλους τέτοιους παρόμοιους *Βίους*, π.χ. ο *Βίος* του αγίου Πέτρου της «**Ατρώας**» (βλ. *ODB*, τόμ. 1, 1228 : Atroa), του Θεοφάνη του Ομολογητή, του Νικήτα του «**Μηδίκιου**» (βλ. *ODB*, τόμ. 2, 1328 : Medikion), του Δαβίδ, Συμεών και Γεωργίου από την Λέσβο και του Αγαπητού από την «**Σύν<ν>αδα**» (βλ. *ODB*, τόμ. 3, 1990 : Synada = πόλη της Φρυγίας)· τέλος, ο ανώνυμος *Βίος* του Ευστράτιου του **Άγαυρου** που πιθανώς επηρεάστηκε άμεσα από την ιστορία του Φιλάρετου (βλ. Kazhdan – Sherry, 358, 361-362 και Κιουσοπούλου, 126).

²⁹ Βλ. Κιουσοπούλου, 128.

ρούχα ακόμα και για τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Ο Φιλάρετος ήταν μια προσωπικότητα της λαϊκής παράδοσης, σύμβολο μίας αρετής, αυτής της γενναιοδωρίας³⁰.

Το ύφος του *Βίου* είναι απλό, απέριττο, χωρίς επαναλήψεις, υπερβολές ή πλατειασμούς. Τα πρόσωπα περιγράφονται στις πραγματικές τους διαστάσεις και η περιγραφή τους είναι πλήρης, χωρίς ωραιοποιήσεις. Η γλώσσα της σύνταξης του χειρογράφου της Γένουας, στο οποίο στηριζόμαστε, είναι η δημώδης του 9^{ου} αιώνα³¹ και η σύνταξη χωρίς αρχαϊσμούς, κάτι που μαρτυρά το καλό μορφωτικό επίπεδο του συγγραφέα. Χαρακτηριστικό, τέλος, του ύφους, που αποτελεί και μία ακόμη διαφορά με την υπόλοιπη βυζαντινή αιογραφία, είναι η αποφυγή της χρήσης συνωνύμων ή κοσμητικών επιθέτων και υπερθετικών.

4. Ιστορική αξιοπιστία του *Βίου*

Υπάρχουν πολλά στοιχεία που προσδίδουν στο κείμενο του *Βίου* ιστορική αξιοπιστία. Αρχικά, η ομολογία του ίδιου του συγγραφέα ότι τα τελευταία χρόνια της ζωής του Φιλάρετου τα περιγράφει από προσωπική πείρα³², ενώ συγχρόνως δηλώνει πως τα γεγονότα για τα οποία δεν είχε προσωπική πείρα, τα πληροφορήθηκε είτε από τους γονείς του³³, είτε από τους φτωχούς, που βοήθησε ο άγιος Φιλάρετος³⁴. Το γεγονός αυτό, το ότι ο συγγραφέας αναφέρει τις πηγές των πληροφοριών του, αποτελεί σημαντικό στοιχείο που συνηγορεί για την ιστορική αξιοπιστία του κειμένου.

Δεν πρέπει, επίσης, ν' αγνοήσουμε και κάποιες αναφορές σε κάποια έμμεσα ιστορικά γεγονότα, όπως είναι οι εισβολές και οι λεηλασίες που πραγματοποιούσαν οι Άραβες στη Μικρά Ασία ολόκληρο σχεδόν τον 8^ο αιώνα. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό, όταν ο Νικήτας αναφέρει πως μετά τον θάνατο του αγίου, η γυναίκα του

³⁰ Βλ. σχετικά Kazhdan – Sherry, 360-361 και Γιαννόπουλος, 499. Για την 'εξημέρωση' του άγιου αγίου και σύγκριση με τον Συμεών τον Σαλό του 6^{ου} αιώνα βλ. Kazhdan, *Ο τέλειος μοναχός*, 207-208.

³¹ Βλ. *Βίος*, 141.33 : *Ἀδελφίδες μου* - δημώδης σχηματισμός της κλητικής.

³² Βλ. *Βίος*, 165.24-26 : *ἀκριβῶς ἐρευνήσας τὰς ἀρετὰς τοῦ πάππου μου καὶ τὴν καλὴν ἀναστροφὴν αὐτοῦ, ἃ μὲν αὐτόπτης ἐγενόμην*.

³³ Βλ. *Βίος*, 165.26-27 : *ἃ δὲ ἤκουσα παρὰ τῶν ἐμῶν γονέων μεθ' ὄρκων διηγουμένων*.

³⁴ Βλ. *Βίος*, 165.28 : *ἃ δὲ παρὰ τῶν πενήτων πληροφορηθεῖς*.

γύρισε «εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα»³⁵ και διέθεσε ένα μέρος της περιουσίας της για την ανακαίνιση των κατεστραμμένων «ὑπὸ τῶν Περσῶν»³⁶ εκκλησιῶν· προφανῶς πρόκειται για τις αραβικές επιδρομές που πραγματοποιήθηκαν την εποχή εκείνη.

Ωστόσο, σπουδαιότερο ἴσως στοιχείο που ενισχύει την αξιοπιστία του κειμένου αποτελεί το γεγονός ὅτι το ἔργο γράφτηκε σε μια εποχή που τα πρόσωπα, τα οποία αναφέρονται σαν μάρτυρες των γεγονότων, ἦταν ἀκόμα στη ζωή.

5. Στόχοι και δομή της παρούσας εργασίας

Στη συγκεκριμένη εργασία επιχειρούμε τον εντοπισμό, την κατηγοριοποίηση και την αναλυτική αξιολόγηση των στοιχείων που αφορούν την καθημερινή ζωή των Βυζαντινῶν, μοναστηριακή και «κοσμική», ἔτσι ὅπως αυτά ἀντλούνται μέσα ἀπὸ το κείμενό μας, και αφορούν τον 8^ο αἰῶνα (εποχή συγγραφῆς του *Βίου*). Βέβαια κάποια ἀπὸ τα στοιχεία που δίνονται κληροδοτήθηκαν ἀπὸ προηγούμενους αἰῶνες, ἐνῶ πάμπολλα ἐπιβίωσαν και στους ἐπόμενους, καθὼς δεν εἶναι δυνατό να υπάρχουν ἀπόλυτα στεγανά χρονικά ὅρια.

Αναλυτικότερα, για την εργασία μας, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, στηριχτήκαμε στο χειρόγραφο της Γένουας, ἐπειδὴ αὐτό μας παρείχε περισσότερες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των Βυζαντινῶν του 8^{ου} αἰῶνα. Εἰδικότερα, το κείμενο του χειρογράφου της Γένουας δημοσιεύτηκε ἀπὸ τους M.–H. Fourmy και M. Leroy το 1934, μαζί με μία εἰσαγωγή, στο περιοδικό *Byzantion*, τεύχος 9 (85-166), το οποίο στο ἐξῆς θα δηλώνεται μέσα στην εργασία μας με την συντομογραφία *Βίος*.

Αφού, λοιπόν, ἐντοπίσαμε στο κείμενο τα στοιχεία ἐκεῖνα που φωτίζουν διάφορες πτυχές του καθημερινῶ βίου των Βυζαντινῶν, στη συνέχεια ἐρευνήσαμε τη σχετική βιβλιογραφία για να ἀντλήσουμε περαιτέρω πληροφορίες που πλαισιώνουν και διαφωτίζουν το υλικό που μας παρέχει ο *Βίος*. Η βιβλιογραφία αὐτή παρατίθεται ἀναλυτικά στο τέλος της εργασίας μας.

Αναφορικά με τη δομή, η εργασία μας διαρθρώνεται σε τρεις μεγάλες θεματικές ἐνότητες : η πρώτη περιέχει στοιχεία υλικῶ βίου (π.χ. ἐπιπλα, σκευή, τροφές, κ.α.), η

³⁵ Βλ. *Βίος*, 165.33.

³⁶ Βλ. *Βίος*, 165.34.

δεύτερη αναφέρεται στις δομές της Βυζαντινής κοινωνίας (π.χ. πολιτειακοί θεσμοί, κοινωνική διαστρωμάτωση, κ.α.) και, τέλος, στην τρίτη ενότητα δίνονται στοιχεία του πνευματικού βίου των Βυζαντινών όπως αποτυπώνεται σε ένα αγιολογικό κείμενο του 8^{ου} αιώνα (π.χ. θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις, διάφορες συνήθειες, κ.α.).

Τέλος, όλη η παραπάνω διαδικασία εντοπισμού, ανάλυσης και κατηγοριοποίησης πληροφοριών έγινε με στόχο την όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση του πνεύματος και των αντιλήψεων των Βυζαντινών του 8^{ου} αιώνα σε όλους τους τομείς της καθημερινής τους ζωής (π.χ. μέσα στην οικογένειά τους, στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, στην οικονομία, στην θρησκεία, στον μοναχισμό, κ.α.).

B. ΥΛΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1. Έπιπλα

Στον *Βίο* του Φιλαρέτου γίνονται κάποιες μνείες σε συγκεκριμένα έπιπλα οικίας, όπως :

1. «**Τράπεζα**»³⁷ : σύμφωνα με τα λεξικά³⁸ η λέξη «τράπεζα» μπορεί να δηλώνει, όπως και σήμερα, το τραπέζι πάνω στο οποίο παρατίθενται τα φαγητά, ή το μέρος που δειπνούσαν, ή, τέλος, το «τραπέζι», δηλαδή τα επί της τραπέζης βρώματα, τα εδέσματα. Στο κείμενό μας συναντάμε την έννοια του τραπεζιού ως έπιπλο³⁹, αλλά και ως εδέσματα, ως φαγητά⁴⁰.

Το τραπέζι όπου έτρωγαν οι Βυζαντινοί είχε σχήμα ή στρογγυλό ή τετράπλευρο, όπως μας μαρτυρούν και οι διάφορες εικόνες που έχουν σωθεί⁴¹. Πρέπει να διευκρινίσουμε πως σε κάθε βυζαντινή οικία τα έπιπλα, όπως και τα σκεύη, βρίσκονταν σε αναλογία με την οικονομική κατάσταση του οικοδεσπότη· οπότε, ήταν ή ευτελή, δηλαδή γυάλινα, ξύλινα ή οστράκινα, ή πολυτελέστερα, από χρυσό, ελεφαντόδοντο ή ακόμα και από πολύτιμους λίθους⁴². Στην περίπτωση του Φιλαρέτου, το τραπέζι στο οποίο παραθέτει γεύμα στους φιλοξενούμενούς του είναι μεγάλου στρογγυλού σχήματος⁴³, σκαλιστό, διακοσμημένο με ελεφαντόδοντο και

³⁷ Βλ. *Βίος*, 115.10 : *ἐκ τῆς τραπέζης αὐτοῦ εἶ τι ἂν ἐπεθύμει* - *Βίος*, 137.27-28 : *Τῆς δὲ τραπέζης εὐτρεπισθείσης ἐν τῷ μεγάλῳ τρικλίνῳ* - *Βίος*, 137.30-31 : *τὴν τράπεζαν ἐλεφαντίνην ἀρχαίαν περικεχρυσωμένην στρογγυλοειδῆ παμμεγέθη*.

³⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 360-361.

³⁹ Βλ. *Βίος*, 137.27-28 : *Τῆς δὲ τραπέζης εὐτρεπισθείσης ἐν τῷ μεγάλῳ τρικλίνῳ* - *Βίος*, 137.30-31 : *τὴν τράπεζαν ἐλεφαντίνην ἀρχαίαν περικεχρυσωμένην στρογγυλοειδῆ παμμεγέθη*.

⁴⁰ Βλ. *Βίος*, 115.10 : *ἐκ τῆς τραπέζης αὐτοῦ εἶ τι ἂν ἐπεθύμει*.

⁴¹ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 141.

⁴² Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 62 & Ε', 142-143.

⁴³ Το στρογγυλό τραπέζι ίσως δήλωνε την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων που κάθονταν γύρω από αυτό, σε αντίθεση με το τετράπλευρο τραπέζι στο οποίο πιθανότατα τηρούνταν μια ιεραρχία ως προς την κοινωνική, οικονομική και οικογενειακή θέση του κάθε ατόμου που καθόταν να γευματίσει σε αυτό. Για παράδειγμα στην «κεφαλή» ενός τετράπλευρου τραπεζιού ίσως καθόταν ο πιο ηλικιωμένος της οικογένειας, ή ο πιο πλούσιος, ή, γενικά, αυτός που προερχόταν από ανώτερη κοινωνική τάξη, ενώ στις πλάγιες θέσεις οι υπόλοιποι.

χρυσάφι⁴⁴, αφού, δεν πρέπει να λησμονήσουμε πως ο Φιλάρετος διέθετε πλούτο ως την στιγμή που ήρθε σε οικονομική ένδεια εξαιτίας της ελεημοσύνης του.

Τέλος, το ίδιο το κείμενο του *Βίου*⁴⁵ μας βοηθά να κατανοήσουμε μέρος της διαδικασίας της προετοιμασίας ενός τραπέζιου για δείπνο. Σ' αυτό συμβάλλει πολύ το ρήμα «σπόγγισον»⁴⁶, που, σε συνδυασμό με πληροφορίες που μας παρέχουν άλλα κείμενα, μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι πρώτο καθήκον της οικοδέσποινας ή του υπηρέτη ήταν να καθαρίσει το τραπέζι με τον σπόγγο, το νοτισμένο με νερό ή, στα σπίτια των πλουσίων, με βάλσαμο, για να τοποθετηθεί έπειτα το επιτραπέζιο κάλυμμα⁴⁷.

2. «**Κλίνη**»⁴⁸ : η «κλίνη» είναι το ανάκλιτρο, το κρεβάτι· επίσης συχνά δηλώνει το νεκρικό φέρετρο⁴⁹. Εδώ η λέξη απαντά μόνο με την πρώτη σημασία. Όπως και στην περίπτωση της «τραπέζης», έτσι και στις κλίνες, υπήρχε μία μεγάλη ποικιλία ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική θέση του ιδιοκτήτη της οικίας⁵⁰. Στο κείμενό μας δε δίνεται ακριβής περιγραφή, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μία κλίνη καλής ποιότητας, ίσως και στολισμένη, καθώς ο Φιλάρετος, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, υπήρξε πλούσιος.

3. «**Θρόνος**»⁵¹ : ο «θρόνος» μπορεί να δηλώνει τόσο την έδρα, το κάθισμα γενικά, το οποίο στολιζόταν με χρυσό και άργυρο⁵², όσο και την βασιλεία μεταφορικά⁵³. Στον *Βίο* μέσα μπορεί να εκληφθεί και με τις δύο έννοιες, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά.

⁴⁴ Βλ. *Βίος*, 137.30-31 : *τὴν τράπεζαν ἐλεφαντίνην ἀρχαίαν περικεχρυσωμένην στρογγυλοειδῆ παμμεγέθη*. Το επίθετο «ἀρχαίαν» σημαίνει αυτό που υφίσταται από πολύ καιρό και διατηρείται ως σήμερα (βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 398 και Κριαράς, Γ', 227)· κατά συνέπεια στο κείμενό μας ίσως δηλώνει ότι τα τραπέζια των πλουσίων ήταν από τα παλαιά χρόνια διακοσμημένα με ελεφαντόδοντο και χρυσάφι, μαρτυρώντας με αυτόν τον τρόπο τον πλούτο και το κύρος (οικονομικό και κοινωνικό) του οικοδεσπότη - Talbot Rice, 241.

⁴⁵ Βλ. *Βίος*, 137.19-20 : *Εὐτρέπισον μόνον τὸ πῦρ καὶ κόσμησον τὸν μέγαν τρίκλινον καὶ σπόγγισον τὴν τράπεζαν τὴν ἀρχαίαν τὴν ἐλεφάντινον*.

⁴⁶ Βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 105 («σπογγίζω» : ἀπομάττω διὰ σπόγγου, αποβάλλω, αποψήχω, «σφογγίζω»).

⁴⁷ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 144.

⁴⁸ Βλ. *Βίος*, 151.34 : *καὶ καταπεσῶν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἡσθένει* - *Βίος*, 157.12 : *καὶ ἄρας αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης*.

⁴⁹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 731 - Κριαράς, Η', 197-198.

⁵⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις κλίνες γενικά, το υλικό της κατασκευής τους και την ποιότητά τους βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 67-70 - Talbot Rice, 232-233.

⁵¹ Βλ. *Βίος*, 153.7-8 : *βαστάζει με μετὰ θρόνου χρυσοῦ*.

⁵² Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 78-79.

⁵³ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 495-496 - Κριαράς, Ζ', 138, - *ODB*, τόμ. 3, 2082 (Throne).

2. Σκεύη (Αντικείμενα)

Μέσα στον *Βίο* συναντάμε ποικίλα σκεύη και αντικείμενα των Βυζαντινών οικιακής και στρατιωτικής χρήσης, σκεύη ταφής και αντικείμενα ως βοηθήματα των ηλικιωμένων. Πιο αναλυτικά :

1. «**Βούκενδρον**»⁵⁴ : η λέξη αυτή αντιστοιχεί σ' ένα εξάρτημα του αρότρου, συνήθως ράβδος, που στο ένα άκρο της είχε κεντρί και την κρατούσε στο αριστερό του χέρι αυτός που όργωνε και χτυπούσε τα βόδια⁵⁵.
2. «**σκεῦος ἄσηπτον**»⁵⁶ : ο «ἄσηπτος» είναι ο μη υποκείμενος στη σήψη ή τη φθορά⁵⁷. Σύμφωνα με τον Κουκουλέ⁵⁸ οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν σκεύη και κιβώτια, που έκλειναν με κλειδί και μέσα στα οποία τοποθετούσαν ἄρτο, διάφορα edésματα και υφάσματα, ακόμη και χρήματα, κοσμήματα και διάφορα άλλα χρυσά και αργυρά σκεύη.
3. «**δικάβαλλα ἄρματα**»⁵⁹ : εδώ πρόκειται για αντικείμενα (και ζώα) του στρατού, δηλαδή για ἄρματα, πολεμικά δίτροχα, τα οποία έσερναν ἄλογα, εδώ δύο στον αριθμό⁶⁰.
4. «**Βουτίον**»⁶¹ : το «βουτίον», ή «βουττίον», ή «βουτζίον» είναι το υποκοριστικό της λέξης «βούτη», που σημαίνει το δοχείο γενικά κωνικού σχήματος⁶². Η συγκεκριμένη όμως λέξη, οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως χρησιμοποιούνταν από τους Βυζαντινούς για να δηλώσουν τις κυψέλες, όπως και η λέξη «κοφίνιον»⁶³. Τα «βουτία» αυτά ήταν ή ξύλινα ή χάλκινα⁶⁴.

⁵⁴ Βλ. *Βίος*, 119.26.

⁵⁵ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 256 – Κριαράς, Δ', 163 («βουκέντριν»).

⁵⁶ Βλ. *Βίος*, 125.24 : *καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν κατακρύψαι εἰς σκεῦος ἄσηπτον*.

⁵⁷ Βλ. *ΜΛΕΓ*, ΙΙ, 405.

⁵⁸ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', ΙΙ, 82-85.

⁵⁹ Βλ. *Βίος*, 127.3 : *τὰ τε δικάβαλλα καὶ τὰ ἄρματα*.

⁶⁰ Βλ. *ΜΛΕΓ*, Ι, 384.

⁶¹ Βλ. *Βίος*, 127.30 : *καὶ τὰ μελίσινα αὐτοῦ βουτία διακόσια πενήκοντα* – *Βίος*, 133.34 ως 135.1-2 : *Εἴτα κατελείφθησαν αὐτῶ αἱ μέλισσαι μόναι, τὰ διακόσια πενήκοντα βουτία, θάλλουσαι πάνυ καὶ ἐργαζόμεναι τὸν ἑαυτῶν καρπὸν* – *Βίος*, 135.9 : *ἐτρύγησαν τὸ βουτίον τοῦ μέλιτος καὶ ἔφαγον αὐτό* – *Βίος*, 135.12-13 : *ὁ γέρον ἀπῆλθε εἰς τὸν μελισσιόνα καὶ ἀνοίξας τὸ σκεῦος, εὗρεν αὐτὸ σάβουρον* (= κενό : βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 300).

⁶² Βλ. *ΜΛΕΓ*, V, 88 . Ο Εμ. Κριαράς (Δ', 179-180) και ο E. Schilbach (120-122) επισημαίνουν πως το «βουττίον» ή «βουτζίον» είναι ένα βαρέλι που χρησίμευε για τη διατήρηση κυρίως κρασιού, στην περίπτωση μας μελιού.

⁶³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 300.

⁶⁴ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', ΙΙ, 107.

5. «Καὶ μὴ ἔχων ὁ πτωχὸς ἀγγεῖον βάλαι τὸν σῖτον»⁶⁵ : ἐδῶ πρόκειται για σκεύος μέσα στο οποίο φυλασσόταν το σιτάρι.
6. «**Κόσκινον**»⁶⁶ : οἱ Βυζαντινοὶ για το ζύμωμα χρησιμοποιούσαν το «κόσκινον», το οποίο, ἀνάλογα με την πυκνότητά του στη βάση του τεταμένου υφάσματος, χαρακτηριζόταν ὡς «κόσκινον κοινόν» καὶ «κόσκινον ψιλόν»⁶⁷. Βέβαια με την λέξη «κόσκινον» μας παραδίδεται καὶ ἡ σημασία της κηρύθρας εξαιτίας του πλήθους των ὀπῶν της⁶⁸. στο κείμενό μας ὡστόσο δεν ἔχει αὐτή την σημασία, ἀλλὰ ἐκείνη του σκεύους για το ζύμωμα.
7. «**σακίον**»⁶⁹ : υποκοριστικό της λέξης «σάκος» ἢ «σάκκος» καὶ σημαίνει το μικρὸ σάκο⁷⁰. με αὐτὴν ἀκριβῶς την σημασία συναντάμε την λέξη «σακίον» μέσα στον *Βίο*. Ὡστόσο πρέπει να ἐπισημάνουμε ὅτι μεταγενέστερα (στους τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους) «σακίον» σήμαινε το τρίχινο ἔνδυμα. Κυρίως με τὴ λέξη αὐτὴ υποδηλωνόταν το αυτοκρατορικό ἔνδυμα της στέψης καὶ των μεγάλων εορτῶν καὶ στη συνέχεια το ιερατικό ἄμφιο της Ανατολικῆς Ἐκκλησίας⁷¹.
8. «**Βακτηρία**»⁷² : ἡ «βακτηρία», το «βάκτρον», πρόκειται για τὴν ράβδο, το στήριγμα των ηλικιωμένων⁷³.
9. «**Κανίσκιον**»⁷⁴ : το «κανίσκιον» ἀποτελεῖ το υποκοριστικό του «κάνεον» καὶ δηλώνει το πλεκτό ἀπὸ καλάμια κάνιστρο, ἰδιαίτερα για ἄρτο, δηλαδή το πανέρι (Λατ. *canistrum*)⁷⁵. Στο κείμενό μας συναντάμε τὴν ἔκφραση «τοῦ κανισκίου ἐπαρθέντος» που σημαίνει το μάζεμα του κάνιστρου με τὸν ἄρτο καὶ συνεκδοχικά το μάζεμα του τραπεζίου μετὰ το φαγητό. Ἀπὸ τὴν ἔκφραση αὐτὴ μπορούμε ἴσως να συμπεράνουμε ὅτι ὁ ἄρτος γενικά ἀποτελοῦσε μία σταθερὴ συνήθεια του καθημερινοῦ τραπεζίου των Βυζαντινῶν.

⁶⁵ Βλ. *Βίος*, 131.19-20.

⁶⁶ Βλ. *Βίος*, 131.25-26.

⁶⁷ Βλ. Κριαράς, Η', 302, - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', II, 111.

⁶⁸ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 301.

⁶⁹ Βλ. *Βίος*, 131.25 & 27.

⁷⁰ Βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 33.

⁷¹ Βλ. Θεοχάρη, 36, 52-53 – Σωτηρίου, 364-365 - Talbot Rice, 92.

⁷² Βλ. *Βίος*, 137.9 : *λαβῶν τὴν βακτηρίαν*.

⁷³ Βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 476 - . Κριαράς, Δ', 14.

⁷⁴ Βλ. *Βίος*, 147.2 : *τοῦ κανισκίου ἐπαρθέντος*.

⁷⁵ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 595-596 - Κριαράς, Ζ', 333 - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', II, 108.

10. «**Λάρναξ**, **ὄ**»⁷⁶ : τον νεκρό, κατ' αρχαία παράδοση, κατέθεταν και κατέχωναν στον τάφο· πολλές φορές, όμως, με επισημότερο τρόπο τον έθαβαν αφού τον τοποθετούσαν πρώτα μέσα σε μια σαρκοφάγο, η οποία καλούνταν «θήκη»⁷⁷, «**λάρναξ**» ή «**γλωσσόκομον**»⁷⁸, και έπειτα τον έβαζαν στον τάφο. Οι σαρκοφάγοι αυτές κατασκευάζονταν από ξύλο ή από μέταλλο, ή και λαξεύονταν στο λίθο και το μάρμαρο. Έτσι, αναφέρονται λάρνακες ξύλινες «**ἀπὸ σανίδων κεδρίνων ἐν στενοῖς ἤλοις συγκλεισθεῖσαι**», από λίθο ή μάρμαρο ή και λαξεμένες σε αυτά⁷⁹.

3. Τροφές

Από τις αναφορές σε διάφορες τροφές μπορούμε να παρατηρήσουμε κάποιες διατροφικές συνήθειες των Βυζαντινών. Πιο συγκεκριμένα :

1. «**Λάχανα**»⁸⁰ : τα λάχανα θεωρούνταν κατά τους Βυζαντινούς χρόνους ευτελής και συνηθισμένη τροφή⁸¹ και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο σχεδόν κάθε οικογένεια του Βυζαντινού κράτους είχε δίπλα στο σπίτι της έναν κήπο με λαχανικά (αλλά και βότανα) για τις καθημερινές της ανάγκες⁸². Μετά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο μάλιστα η σημασία των λαχανικών ανεβαίνει ακόμη περισσότερο σε σχέση με το ψωμί, το άλλο σημαντικό προϊόν της καθημερινής διατροφής των Βυζαντινών⁸³. Συχνά αναφέρονται μέσα στα κείμενα ότι τα λαχανικά καταναλώνονταν μαζί με όσπρια από τους φτωχούς ή και ωμά στις μοναστηριακές «**τράπεζες**». Ως τροφή των ανθρώπων με λίγα χρήματα μαρτυρείται και μέσα στον *Βίο*. Τα λάχανα διαιρούνταν

⁷⁶ Βλ. *Βίος*, 151.24-25 : *ἔλαβε παρ' αὐτῆς λάρνακα κενόν* - *Βίος*, 161.27 : *κατέθεντο τὸ ἅγιον αὐτοῦ σώμα ἐν τῷ λάρνακι* · ας σημειωθεί πως, ενώ η λέξη «**λάρναξ**» είναι γένους θηλυκού, εδώ μπροστά της μπαίνει άρθρο αρσενικού γένους («**τῷ**»)· γένους αρσενικού μαρτυρείται και στο λεξικό του Trapp, τόμ. 5, 917 (ὄ **λάρναξ**=η σαρκοφάγος).

⁷⁷ Βλ. Κριαράς, Θ', 112.

⁷⁸ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 190.

⁷⁹ Βλ. Σπυριδάκης, *Τελευτή*, 151-152.

⁸⁰ Βλ. *Βίος*, 133.8 : *συλλέξασα ἄγρια λάχανα* - *Βίος*, 137.18 : *μαγεύερε ἄρτι ἄγρια λάχανα*.

⁸¹ Βλ. Koder, 9. Τα πιο διαδεδομένα λαχανικά στο Βυζάντιο ήταν το μαρούλι, το πράσο, η ρόκα, η μολόχα, το ραδίκι, το ραπάνι, το καρότο και το κρεμμύδι· κάποια από αυτά τα έτρωγαν ωμά, κάποια άλλα μαγειρευμένα, ενώ άλλα πάλι τα έκαναν τουρσί (βλ. Koder, 33-37).

⁸² Βλ. Koder, 12.

⁸³ Βλ. Koder, 19-20.

σε «ἀγριολάχανα», «λεπτολάχανα», «κακόχυμα» και «ἡμερα»⁸⁴. Γενικά ήταν από τα σημαντικότερα συμπληρώματα στο γεύμα ενός Βυζαντινού και συνιστούσαν τη βασικότερη διατροφή της λαϊκής τάξης⁸⁵, ενώ συχνά μνημονεύονται ως τροφή και των ταξιδιωτών και συμπλήρωμα των τροφών από κρέας⁸⁶.

2. «**Κρέατα**»⁸⁷: το κρέας κάθε λογής γενικά ήταν στο Βυζάντιο σχετικά ακριβό⁸⁸. Οι Βυζαντινοί προτιμούσαν από τα «σφαχτά» το αρνίσιο κρέας, που το έτρωγαν βραστό ή ψητό, ενώ απ' όλα τα μέρη του προτιμούσαν τους «ψόας» ή «στάχου» ή «μεσονέφρι» ή «απάκι», ενώ νόστιμο μεζέ θεωρούσαν και την ουρά του ζώου, που την έλεγαν «δουμάκι»⁸⁹. Εκτός όμως τα ερίφεια κρέατα οι Βυζαντινοί έτρωγαν και τα «αίγεια», όπως αυτά των κριών και των τράγων, που συνήθιζαν να τα ψήνουν στα κάρβουνα διαπερνώντας τα στη σουβλά⁹⁰. Εκτός, όμως, από τα ζώα που προαναφέραμε, συχνή ήταν και η κατανάλωση πτηνών, των οποίων η χρήση φαίνεται να υπήρξε μεγάλη στη βυζαντινή κουζίνα· τέτοιου είδους πτηνά ήταν οι πετεινοί, οι όρνια και τα περιστέρια. Τις όρνια δεν τις έτρωγαν νεοσφαγμένες, αλλά μετά από μία ημέρα από τη σφαγή, ενώ τις έκαναν όχι μόνο βραστές, αλλά και οφτές, παραγεμισμένες με διάφορα καρυκεύματα⁹¹.

Τέλος, όχι σπάνια οι Βυζαντινοί συνήθιζαν να συνοδεύουν το φαγητό τους με την κατανάλωση κρασιού⁹². Μια συνήθεια που υπήρχε σε όλους τους Βυζαντινούς, ανεξάρτητα από την οικονομική τους κατάσταση και την κοινωνική τους θέση. Έπιναν, λοιπόν, οίνο όχι μόνο άκρατο, αλλά και «ἀρτυτόν» ή «ἡρτυμένον», δηλαδή αναμεμιγμένο με θερμό νερό, που θεωρείτο και δείγμα πολυτελείας, ενώ το κατανάλωναν κυρίως την ώρα του δείπνου και την περίοδο του χειμώνα ως αντίδοτο κατά του ψύχους. Οι οίνοι διακρίνονταν σε διάφορα είδη ανάλογα με το χρώμα (σε οίνους λευκούς, ξανθούς, ερυθρούς και «μέλανας»), την ουσία (σε παχείς και απαλούς, στυφούς και γλυκούς), την οσμή (σε «ἀνθοσμίες» και σε ευώδεις) και την

⁸⁴ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 88-89 – Μότσιας, 82 – Για τον χρόνο της σποράς των λαχανικών και το γενικότερο κλίμα της Κωνσταντινούπολης, βλ. Koder, 29-33.

⁸⁵ Βλ. Μότσιας, 81 – Βαρβούνης, *Ώψεις*, 51.

⁸⁶ Βλ. Καλλέρης, 698-700.

⁸⁷ Βλ. *Βίος*, 137.24-25 : *κομίζοντες αὐτῶ κριούς καὶ ἀρνούς καὶ ὄρνεις καὶ περιστερὰς καὶ οἶνον διαλεκτόν.*

⁸⁸ Βλ. Koder, 9.

⁸⁹ Βλ. Μότσιας, 105 - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 48.

⁹⁰ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 50.

⁹¹ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 68-69.

⁹² Βλ. *Βίος*, 137.25 : *καὶ οἶνον διαλεκτόν.*

ηλικία (παλαιοί). Μέσα στο κείμενό μας δεν δίνεται καμία άλλη πληροφορία εκτός από το ότι το κρασί που προσφέρεται στο δείπνο του Φιλάρετου είναι «διαλεκτόν». Οφείλουμε να πούμε ότι οι Βυζαντινοί προκειμένου ν' αποκτήσουν τους οίνους που επιθυμούσαν δεν υπολόγιζαν ούτε χρήματα, αλλά ούτε κόπο, καθώς και δεν δίσταζαν να κάνουν ακόμα και μακρινά ταξίδια γι' αυτά⁹³

3. «**Ἐδέσματα**»⁹⁴ : το «ἔδεσμα» γενικά είναι το φαγητό, η τροφή· στον πληθυντικό αριθμό δηλώνει τα φαγώσιμα⁹⁵. Εδώ, σύμφωνα με το επίθετο «σπαστρικὸς», ίσως πρόκειται για εύγεστα φαγώσιμα⁹⁶.

4. «**Βρώματα**»⁹⁷ : το «βρῶμα» γενικά, από το ρήμα «βιβρώσκω», σημαίνει οποιοδήποτε φαγώσιμο, την τροφή, το φαγητό⁹⁸.

4. Ζῶα

Αρχικά ο Φιλάρετος υπήρξε πλούσιος και είχε στην κατοχή του έναν μεγάλο αριθμό ζώων· συγκεκριμένα η περιουσία του αριθμούσε, όπως μας πληροφορεί το ίδιο το κείμενο του *Βίου*⁹⁹, 100 βόδια, 600 δαμάλια, 800 φοράδες, 80 μουλάρια και άλογα για ιππασία, 12.000 πρόβατα και πολλά μελίσσια. Ας δούμε, όμως, αναλυτικότερα και ξεχωριστά τις λέξεις που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για το κάθε ζώο και την χρησιμότητα κάποιων από αυτά :

1. «**Ἀγέλη**»¹⁰⁰ : τα ζῶα που έβοσκαν κατά αγέλες ήταν ή ἵπποι¹⁰¹ ή βόδια¹⁰² ή χοίροι και αιγοπρόβατα¹⁰³.

⁹³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 122-123, 127.

⁹⁴ Βλ. *Βίος*, 137.26-27 : ἐδέσματα σπαστρικὰ πάνυ.

⁹⁵ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 19.

⁹⁶ Βλ. Δετοράκης, *Φιλολογία*, 419.

⁹⁷ Βλ. *Βίος*, 137.32 : θεασάμενοι δὲ καὶ ἐπικείμενα βρώματα ἐν αὐτῇ - *Βίος*, 149.23 : τοῖς δὲ βρωμάτων μὴ ἔχοντας ἀπολαῦσαι.

⁹⁸ Βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 510 - Κριαράς, Δ', 206.

⁹⁹ Βλ. *Βίος*, 113.7-11.

¹⁰⁰ Βλ. *Βίος*, 115.16-18 : ὡς εἰς ἰδίαν ἀγέλην ἀπερχόμενος, ἐκ τῆς ἀγέλης.

¹⁰¹ Βλ. *Βίος*, 113.8 : ἵπποι νομάδες.

¹⁰² Βλ. *Βίος*, 113.7 : ζεύγη βοῶν.

¹⁰³ Γενικά για τα ζῶα που έβοσκαν σε αγέλες, βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 311.

2. «βοΐδιν»¹⁰⁴, «γομάριον»¹⁰⁵ : υποκοριστικά ονόματα ζώων, από τα οποία το πρώτο αποτελεί το υποκοριστικό του «βοῦς»¹⁰⁶, και το «γομάριον»¹⁰⁷, υποκοριστικό της λέξης «γόμος» (= κτήνους φορτίον)¹⁰⁸.
3. «Ἡμίονος», «προμοσέλα»¹⁰⁹ : εδώ έχουμε να κάνουμε με ζώο που χρησίμευε ως όχημα, καθώς «προμοσέλλα» είναι η άμαξα¹¹⁰, ενώ ο «ἡμίονος» είναι το ζώο που είναι κατά το ήμισυ όνος, το «μουλάρι» και συχνά το ζώο που σέρνει μία άμαξα¹¹¹.
4. «ζευγάριον»¹¹², «ζεῦγος»¹¹³ : οι λέξεις «ζευγάριον»¹¹⁴ και «ζεῦγος»¹¹⁵ σημαίνουν το ζεύγος, το «ζευγάρι» κυρίως βοδιών¹¹⁶ που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί για την καλλιέργεια της γης με τη βοήθεια αρότρου¹¹⁷.
5. «Ὑποζύγιον»¹¹⁸ : «ὑποζύγιον» ονομάζεται το ζώο που σέρνει μία άμαξα ή φέρει απλά στη ράχη του φορτίο, γενικά το κάθε αχθοφόρο ζώο¹¹⁹. στο κείμενό μας οι ἡμίονοι χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά προϊόντων όπως το σιτάρι¹²⁰.
6. «Μελισσίον»¹²¹ : Στο κείμενο γίνεται λόγος και για τους τόπους συγκέντρωσης κάποιων ζώων, όπως για παράδειγμα ο «μελισσίον», ο τόπος όπου βρίσκονται οι κυψέλες των μελισσών, το μελισσοκομείο¹²². Πιο διεξοδικά όμως θα γίνει λόγος σε άλλη ενότητα, αυτή των τόπων.

¹⁰⁴ Βλ. *Βίος*, 121.7.

¹⁰⁵ Βλ. *Βίος*, 131.18.

¹⁰⁶ Βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 497 – Κριαράς, Δ', 178.

¹⁰⁷ Βλ. *ΜΛΕΓ*, V, 99.

¹⁰⁸ Βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 538. Αξίζει να πούμε ότι η λέξη «γόμος» ή «γομάριον» στο Βυζάντιο σήμαινε επίσης και μία συγκεκριμένη μονάδα βάρους, η οποία ισοδυναμούσε με 300 λογαρικές λίτρες ή με 96 kg και αποτελούσε το φορτίο μιας ειδικής άμαξας που την έσερναν ζώα (βλ. σχετικά Schilbach, 170).

¹⁰⁹ Βλ. *Βίος*, 113.8-9 : ἡμίονοι τῆς προμοσέλας.

¹¹⁰ Βλ. *ΜΛΕΓ*, V, 378.

¹¹¹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 445 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 255.

¹¹² Βλ. *Βίος*, 117.18-19 : τὸ ζευγάριον αὐτοῦ ἑαυτὸς σὺν τῷ ἀρότρῳ λαβόν, ἐπορεύθη εἰς τὸ χωράφιον αὐτοῦ ἀροτριᾶν.

¹¹³ Βλ. *Βίος*, 117.25 : ἤλαυνε τὸ ζεῦγος.

¹¹⁴ Βλ. Κριαράς, Ζ', 14-15, – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 254-255.

¹¹⁵ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 420 - Κριαράς, Ζ', 16.

¹¹⁶ Βλ. *Βίος*, 121.11-12 : τὸν μονώτατον βοῦν καὶ τὸν ζυγὸν ἐπὶ τοῦ ἄμου.

¹¹⁷ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 255.

¹¹⁸ Βλ. *Βίος*, 131.2 : ἐπάρας τὸ ὑποζύγιον αὐτοῦ.

¹¹⁹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 466.

¹²⁰ Βλ. *Βίος*, 133.14-15 : ἐφόρτωσε τέσσαρας ἡμίονους τεσσαράκοντα μόδια σίτου.

¹²¹ Βλ. *Βίος*, 135.3 : εἰς τὸν μελισσίονα.

¹²² Βλ. Κριαράς, Ι, 27 - Trapp, τόμ.5, 994 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 297.

7. Στο κείμενο συναντάμε και μία φράση που αναφέρεται στα κριτήρια επιλογής ενός καλού ίππου και αξίζει τον κόπο να την μνημονεύσουμε : «μετὰ χαρᾶς ἐξενέγκας τὸν ἵππον αὐτοῦ πάνυ ὠραῖον καὶ καλὸν τῶ τε εἶδει καὶ τοῖς ἔργοις»¹²³.

8. «πρόβατα»¹²⁴, «ὄνος»¹²⁵, «βουθηλία»¹²⁶, «μόσχος»¹²⁷, «μελίσιον»¹²⁸, «ὄρνις»¹²⁹ : ο «ὄνος» είναι το γαϊδούρι¹³⁰, ενώ η «βουθηλία» η «δάμαλις», η μικρή αγελάδα¹³¹, ο «μόσχος» το μοσχάρι¹³², το «μελίσιον» το σμήνος μελισσών, κοινώς το «μελίσι»¹³³ και, τέλος, η «ὄρνις» η κότα, το θηλυκό του αλέκτορος¹³⁴.

5. Ἐνδυση

Στη συνέχεια παραθέτουμε τα ενδύματα, αντρικά και γυναικεία, που συναντάμε μέσα στο κείμενό μας :

1. «Ἰμάτιον»¹³⁵ : κατά τύπον υποκοριστικό του «ἴμα», το ένδυμα¹³⁶. Πιο συγκεκριμένα, το «ίμάτιον», που το φορούσαν κατά την αρχαιότητα εξωτερικά από τον χιτώνα, παρελήφθη από τους Ρωμαίους σε αντικατάσταση της τηβέννου (toga), που ονομαζόταν από αυτούς pallium. Το ένδυμα αυτό, ως «ίμάτιον» ή pallium, αποτελούνταν από ένα πλατύ, επίμηκες και ορθογώνιο ύφασμα, μάλλινο κατά τον χειμώνα και λινό το θέρος, με ή χωρίς διακοσμήσεις¹³⁷. Το ένα άκρο του κρατιόταν στο αριστερό ώμο, το υπόλοιπο μέρος, ριγμένο πίσω, υψωνόταν και συγκρατιόταν με

¹²³ Βλ. *Βίος*, 127.20-21.

¹²⁴ Βλ. *Βίος*, 113.9.

¹²⁵ Βλ. *Βίος*, 115.34.

¹²⁶ Βλ. *Βίος*, 115.34 : και μίαν βουθηλίαν.

¹²⁷ Βλ. *Βίος*, 115.34.

¹²⁸ Βλ. *Βίος*, 129.35 : μετὰ τῶν μελισσίων.

¹²⁹ Βλ. *Βίος*, 137.17 : οὐδὲ μίαν ὄρνιν κατέλιπες.

¹³⁰ Βλ. Κριαράς, *IB*´, 342, - *ΜΑΕΓ*, *III*, 324.

¹³¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, *I*, 553 & *V*, 87 – Κουκουλές, *BBII*, *E*´, 311.

¹³² Βλ. *ΜΑΕΓ*, *III*, 189.

¹³³ Βλ. *ΜΑΕΓ*, *III*, 114.

¹³⁴ Βλ. *ΜΑΕΓ*, *III*, 356.

¹³⁵ Βλ. *Βίος*, 131.20, 135.14, 151.33 : τὸ ἰμάτιον - *Βίος*, 151.1 : φορόντα ἰμάτια καλὰ.

¹³⁶ Βλ. *ΜΑΕΓ*, *II*, 527 - Κριαράς, *Z*, 164 - Guillou, 342 (μία πολύ γενική αναφορά) - Κουκουλές, *BBII*, *B*´, *II*, 20.

¹³⁷ Βλ. Σπυριδάκης, *Ἐνδυσις*, 21.

το δεξιό χέρι στον αριστερό ώμο¹³⁸. Θεωρούνταν ακόμη θηλυπρεπές να σέρνεται στη γη από πίσω. Τέλος, με τον χαρακτηρισμό «ίμάτια καλά»¹³⁹, οι Βυζαντινοί δηλώνουν γενικά τα γιορτινά ή τα καινούρια ενδύματα, τα οποία φορούσαν σε μεγάλες γιορτές, το Πάσχα, σε γάμους, κηδείες, ενώ δεν ήταν σπάνιες και οι περιπτώσεις όπου οι μη έχοντες τέτοιου είδους «ίμάτια» δανείζονταν από εκείνους που τα διέθεταν¹⁴⁰.

2. «**μονοχίτων**»¹⁴¹ : αυτός που φορά μόνο τον χιτώνα¹⁴². Στο Βυζάντιο υπήρχαν πολλοί άνθρωποι οι οποίοι έφεραν μόνο έναν χιτώνα, δηλαδή ήταν μονοχίτωνες, εξαιτίας κυρίως της φτώχειας τους¹⁴³. Συνεκδοχικά, προκειμένου για έναν *Βίο* αγίου, δηλώνεται με την λέξη αυτή ο άγιος που πέρασε ένα μεγάλο μέρος της ζωής του φορώντας μόνο ένα χιτώνα, συνήθως τον ίδιο, όπως στην περίπτωση μας ο Φιλάρετος.

3. «**Υποκάμισον**»¹⁴⁴ : το «υποκάμισον» αποτελεί για τους Βυζαντινούς τον επενδύτη, το εσωτερικό ιμάτιο¹⁴⁵.

4. «**Χιτών**»¹⁴⁶ : ο «χιτών» αναφέρεται ως εσωτερικό ένδυμα¹⁴⁷, το οποίο διακρινόταν σε «χιτώνα ποδήρη καὶ χειριδωτὸν» για τους ελεύθερους και σε «χιτώνα βραχύν καὶ ἔξωμον» για τους εργάτες και τους δούλους, οι οποίοι άφηναν τον δεξιό ώμο γυμνό για να είναι ελεύθεροι στην εργασία τους και στους οποίους ο «χιτών» έφτανε μέχρι τα γόνατα¹⁴⁸. Το εσωτερικό αυτό ένδυμα ήταν κοινό και για τα δύο φύλα· στους άντρες έφτανε μέχρι τα γόνατα, ενώ στις γυναίκες ήταν μέχρι τα πόδια από κάτω, πάντοτε ποδήρης¹⁴⁹. Τέλος, ως προς την ποιότητά του, αυτή εξαρτιόταν από την κοινωνική και οικονομική θέση του ανθρώπου που το φορούσε· έτσι, για παράδειγμα, έχουμε τους μεταξωτούς και κεντητούς χιτώνες, πολύ συχνά δουλεμένους με χρυσή κλωστή, καθώς και τους σηρικούς (=μεταξωτούς)¹⁵⁰, για τους

¹³⁸ Βλ. Σωτηρίου, 239 - *ΜΑΕΓ*, II, 527.

¹³⁹ Βλ. *Βίος*, 151.1.

¹⁴⁰ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', II, 33.

¹⁴¹ Βλ. *Βίος*, 131.21.

¹⁴² Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 186.

¹⁴³ Βλ. Σπυριδάκης, *Ένδυσις*, 12.

¹⁴⁴ Βλ. *Βίος*, 135.16 : *ἀπὸ ὑποκαμίσου ὄντα αὐτόν*.

¹⁴⁵ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 468 – Σπυριδάκης, *Ένδυσις*, 14-15.

¹⁴⁶ Βλ. *Βίος*, 135.17.

¹⁴⁷ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 637.

¹⁴⁸ Βλ. Σωτηρίου, 238-239.

¹⁴⁹ Βλ. Σπυριδάκης, *Ένδυσις*, 5.

¹⁵⁰ Βλ. *Βίος*, 151.8-9 : *μὴ καταδεξάμενος χιτῶνας σηρικῶ φορέσαι* - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', II, 24, 28, 31.

ευκατάστατους και για τους φτωχότερους τους μάλλινους και τους ευτελέστερους σε ποιότητα χιτώνες¹⁵¹.

5. «**Στιχάριον**»¹⁵² : από τον 4^ο αιώνα συναντάμε στις πηγές παράλληλα προς δήλωση του «χιτώνος» και το όνομα «στιχάριον» ή «στιχάριν». Οπότε, και το «στιχάριον» φοριόταν ως εσωτερικός χιτώνας, ενώ ήταν κοινό ένδυμα γενικά στον λαό, τον κλήρο και τον κόσμο των μοναχών¹⁵³. κατασκευαζόταν συνήθως από λινό ύφασμα, αλλά και μάλλινο, ενώ κυρίως για τους μοναχούς και τον κλήρο αποτελούσε το τρίχινο ένδυμά τους¹⁵⁴. Με την παραπάνω πληροφορία που δίνει ο *Βίος* του οσίου Φιλαρέτου, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα ο «χιτών» βρισκόταν σε κοινή χρήση στην περιοχή της Παφλαγονίας, όπου έζησε ο Φιλάρετος, με το όνομα «στιχάριον». Το ένδυμα αυτό ήταν για τους άντρες κοντό, ενώ για τις γυναίκες πάντα ποδήρες και χειριδωτό¹⁵⁵. Τέλος, πρέπει να πούμε πως με την πάροδο του χρόνου το όνομα «στιχάριον» περιορίστηκε στη χρήση του μόνο ως λειτουργικού αμφίου, όπως και στις μέρες μας¹⁵⁶.

6. «**ἐν καταστολῇ κοσμίῳ**»¹⁵⁷ : εδώ με την λέξη «καταστολή» δηλώνεται η περιβολή, η ενδυμασία¹⁵⁸, που στη συγκεκριμένη περίπτωση έχει να κάνει με αυτή της γυναίκας. Πολύ συχνά όλοι οι χριστιανοί συγγραφείς του Βυζαντίου, τουλάχιστον των πρώτων αιώνων λόγω της προσπάθειας του χριστιανισμού να διαφοροποιηθεί πλήρως από τον παλαιό ελληνορωμαϊκό τρόπο του σκέπτεσθαι και του ζην, αλλά και στη συνέχεια, ασχολούνται με το ζήτημα του γυναικείου καλλωπισμού· σύμφωνα, λοιπόν, με αυτούς τους συγγραφείς το θέμα του καλλωπισμού συνδέθηκε με την αμαρτία, καθώς ο καλλωπισμός θεωρήθηκε ως πρόκληση για το ερωτικό στοιχείο¹⁵⁹. Κατά συνέπεια, μία σεμνή και κόσμια περιβολή ήταν αυτή που άρμοζε σε μία βυζαντινή γυναίκα.

¹⁵¹ Βλ. Talbot Rice, 220-221.

¹⁵² Βλ. *Βίος*, 135.22-23 : *ἐκβαλοῦσα τὸ ἴδιον στιχάριον συνέκοψεν ἀνδρῶν καὶ δέδωκε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.*

¹⁵³ Για το «στιχάριον» ως λειτουργικό ένδυμα του κλήρου (άμφιο) βλ. Talbot Rice, 92 - Σπυριδάκης, *Ἐνδυσις*, 9-10.

¹⁵⁴ Βλ. Σπυριδάκης, *Ἐνδυσις*, 6, 8.

¹⁵⁵ Βλ. Σπυριδάκης, *Ἐνδυσις*, 8-9 - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', Π, 9-10, 49.

¹⁵⁶ Βλ. Σπυριδάκης, *Ἐνδυσις*, 10.

¹⁵⁷ Βλ. *Βίος*, 141.5, 143.15-16.

¹⁵⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, Π, 660.

¹⁵⁹ Βλ. Δετοράκης, *Καλλωπισμός*, 573-574.

7. «**Τζαγκίον**»¹⁶⁰ : το «τζαγγίον» σημαίνει γενικά το υπόδημα¹⁶¹. Τα υποδήματα των Βυζαντινών ανάλογα με το ύψος τους διαιρούνταν σε «βαθέα», δηλαδή ψηλά, που έφταναν μέχρι το γόνατο, και σε «χαμηλά»· τα «τζαγγία» υπάγονταν στην κατηγορία των «βαθέων» υποδημάτων¹⁶². Στο Βυζάντιο τα υποδήματα κατασκευάζονταν ή από δέρμα (βοδιού, καμήλας, προβάτου, τράγου, αντιλόπης) ή από ύφασμα (μεταξωτά και από το ύφασμα *saban*, σάββανον)¹⁶³, ενώ διέθεταν και μία ποικιλία χρωμάτων, ανάλογα πάλι με την κοινωνική θέση αυτού που τα φορούσε (π.χ. ερυθροβαμμένα ήταν τα «τζαγγία» του βασιλιά)¹⁶⁴.
8. «**Ἐσθής**»¹⁶⁵ : η «ἔσθης, (-ῆτος)» είναι γενικά το ένδυμα¹⁶⁶.
9. «**Ῥάκη**»¹⁶⁷ : με τη λέξη «ῥάκη» (στον ενικό αριθμό «τὸ ῥάκος») οι Βυζαντινοὶ δήλωναν τα φθαρμένα και σχισμένα ενδύματα, τα κουρέλια¹⁶⁸. Φυσικά, τα ενδύματα αυτά ανήκαν στα φτωχά μέλη της βυζαντινῆς κοινωνίας, σε άτομα που δε μπορούσαν ν' αγοράσουν καινούρια ρούχα και έτσι φορούσαν τα φθαρμένα όλες τις εποχές του χρόνου. Αυτοὶ οι ἄνθρωποι ονομάζονταν «ῥακενδύται»¹⁶⁹.
10. «**Στολή**»¹⁷⁰ : η «στολή» υποδηλώνει γενικά τη φορεσιά, την περιβολή¹⁷¹.
11. «**Φακιόλιον**»¹⁷² : το «φακιόλιν» είναι μία οθονοσκεπῆς καλύπτρα, την οποία φορούσαν κληρικοί (συνήθως μαύρη στο χρώμα¹⁷³), και λαϊκοί, κατὰ κανόνα γυναίκες. Διέθετε πολλές ποιότητες και ποικίλα χρώματα¹⁷⁴. εδῶ έχουμε να κάνουμε με το φακιόλι της γυναίκας του Φιλαρέτου, που το βγάζει και βαδίζει προς τον ἄνδρα της τραβώντας τα μαλλιά της ἀπὸ ἀγανάκτηση, καθὼς ο Φιλάρετος δῶρισε σ' ἕναν

¹⁶⁰ Βλ. *Βίος*, 141.11-12 : *καὶ τὸ τζαγκίον καταμετρήσαντες τοῦ ποδός.*

¹⁶¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, V, 454.

¹⁶² Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 409.

¹⁶³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 402.

¹⁶⁴ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 403-404.

¹⁶⁵ Βλ. *Βίος*, 149.22 : *ἔσθητα περιβέβληνται.*

¹⁶⁶ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 337 – Trapp, τόμ. 3, 603 (ἡ ἔσθητα).

¹⁶⁷ Βλ. *Βίος*, 149.26 : *περιβεβλημένοι ῥάκη ἀπὸ κοπρίας συννηγμένα* - *Βίος*, 151.5-6 : *εἶδον ἕτερον φοροῦντα ῥάκη παλαιὰ.*

¹⁶⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 7.

¹⁶⁹ Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β', II, 11, 29.

¹⁷⁰ Βλ. *Βίος*, 151.3 : *κατὰ τὴν στολὴν αὐτοῦ.*

¹⁷¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 132.

¹⁷² Βλ. *Βίος*, 121.30-32 : *ρίψασα τὸ φακιόλιον ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἤρξατο τίλλειν τὰς τρίχας αὐτῆς καὶ πορευθεῖσα πρὸς τὸν ἄνδρα.*

¹⁷³ Βλ. Σωτηρίου, 365.

¹⁷⁴ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 368, 368 σημ. 5.

φτωχό αγρότη και το τελευταίο ζευγάρι βοδιών που διέθεταν. Σύμφωνα, λοιπόν, με την επικρατούσα Βυζαντινή αντίληψη για τις γυναίκες και την περιβολή τους, όταν μια ενάρετη γυναίκα έπρεπε να βγει έξω από την οικία της, πράγμα που, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και στην ενότητα για τη θέση της Βυζαντινής μέσα στην οικία και την κοινωνία, ήταν πολύ σπάνιο, όφειλε αυτή να μην εμφανιστεί με ακάλυπτο το κεφάλι της, γιατί με αυτόν τον τρόπο προκαλούσε τα βλέμματα των ανδρών¹⁷⁵.

6. Κοσμήματα

Στον Βίο του Φιλαρέτου συναντάμε δύο λέξεις σχετικές με διακοσμητικά αντικείμενα που είχαν να κάνουν με την ένδυση των Βυζαντινών :

1. «**Λαυράτον**»¹⁷⁶ : το «λαυράτον» είναι το επιστήθιο γυναικείο κόσμημα¹⁷⁷. Οι Βυζαντινές γυναίκες αρέσκονταν αρκετά στη χρήση κοσμημάτων, παρά τις απαγορεύσεις και τις επιταγές της τότε κοινωνίας για αποφυγή της χρήσης κοσμημάτων και καλλυντικών, για να μην προκαλούν έτσι τα σχόλια και τα βλέμματα των αντρών. Οι πλουσιότερες είχαν ιδιαίτερη αδυναμία σε μαργαριτάρια, αμέθυστους και σμαράγδια, που τα προμηθεύονταν κατά κύριο μέρος από την Ινδία. Τα χρησιμοποιούσαν λοιπόν σε διάφορα κοσμήματα, ενώ όταν φαίνονταν ψεύτικα, φθηνά και τριμμένα, τα πετούσαν¹⁷⁸. Ας αναφερθεί στο σημείο αυτό πως με την λέξη «λαυράτον» δηλώνεται επίσης και το νόμισμα που φέρει πάνω του την εικόνα του δαφνοστεφανωμένου αυτοκράτορα¹⁷⁹. ωστόσο στο κείμενό μας δεν έχει αυτή την σημασία, αλλά εκείνη του κοσμήματος.
2. «**Όσφύς**»¹⁸⁰ : η επόμενη λέξη που συναντάμε είναι η λέξη «όσφύς», η οποία σύμφωνα με τα λεξικά¹⁸¹ δηλώνει την μέση, το «κατὰ τοὺς νεφροὺς μέρος τῶν

¹⁷⁵ Βλ. Λάμπρος, 272-273 – Mango, 267 - Νικολάου, *Γυναίκα*, 29γ-30α - της ίδιας *Θέση γυναίκας*, 33 – Talbot Rice, 214.

¹⁷⁶ Βλ. *Βίος*, 141.10-11.

¹⁷⁷ Βλ. Δετοράκης, *Φιλολογία*, τόμ. Β', 419-Σχόλια.

¹⁷⁸ Γενικά για την χρήση κοσμημάτων, π.χ. σκουλαρίκια, βραχιόλια, περιδέρια, κ.τ.λ., βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 385-390 - Talbot Rice, 224-225.

¹⁷⁹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, V, 280.

¹⁸⁰ Βλ. *Βίος*, 151.9 : *μήτε χρυσὸν περὶ τὴν ὄσφυν περιζώσασθαι*.

¹⁸¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 370 - Κριαράς, *ΙΔ'*, 115 – Trapp, τόμ. 5, 1157 («ή ὄσφή»=«ὄσφύς» : το ισχίο).

νότων». Κατά συνέπεια η φράση «χρυσὸν περὶ τὴν ὀσφύν» που συναντάμε στο κείμενό μας σημαίνει την χρυσή ζώνη γύρω από την μέση.

Τόσο τα ανδρικά, όσο και τα γυναικεία Βυζαντινά φορέματα πολλές φορές συγκρατούνταν με ζώνες. Ο «χιτῶν» για παράδειγμα εφαρμοζόταν στο σώμα με ζώνη, ενώ συχνά τον άφηναν ελεύθερο (κυρίως αυτοί που ανήκαν στις ανώτερες τάξεις), γι' αυτό και διακρινόταν σε ζωσμένο χιτῶνα και σε χιτῶνα άνευ ζώνης¹⁸². Γενικά σκοπός της ζώνης ήταν να συγκρατεί το ρούχο για ευκολία στις κινήσεις, ενώ κατασκευαζόταν άλλοτε από ευτελή ύλη και άλλοτε από πολυτιμότερη, στολισμένη ακόμα και με διάφορους πολύτιμους λίθους. Τέλος, το να φορά κανείς ζώνη και μάλιστα πολυτελή ήταν δείγμα αρχοντικής αξίας, καθώς οι ζώνες των αρχόντων άλλαζαν ανάλογα με τα αξιώματά τους¹⁸³. έτσι, κατόντησαν ν' αποτελούν ένα είδος κοσμήματος.

7. Φάρμακα

Μία μόνο γενική αναφορά σε φάρμακο γίνεται μέσα στο κείμενο του *Βίου* μας : «μὴ δὲ φυγῶν τὴν βλάβην τοῦ φαρμάκου τοῦ ἐπιλεγομένου λυκοβότανος καταπιῶν αὐτὸ ἄφνω τρομάξας κατέπεσεν καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἀπέθανεν»¹⁸⁴. Βέβαια, όπως είναι προφανές από το ίδιο το απόσπασμα, πρόκειται ουσιαστικά για ένα βότανο το οποίο διαθέτει μία δηλητηριώδη ικανότητα, καθώς το βόδι που το έφαγε στη συνέχεια πεθαίνει. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι το βότανο αυτό ίσως είναι άγριο, αφού το ζώο το έφαγε την στιγμή που βοσκούσε έξω στα χωράφια ελεύθερο¹⁸⁵. Αξίζει να σημειωθεί πως η λέξη «λυκοβότανος» συναντάται μόνο στο κείμενό μας, σύμφωνα με όσα μας πληροφορούν τα λεξικά¹⁸⁶, χωρίς ταυτόχρονα να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε περισσότερες πληροφορίες για το βότανο αυτό.

¹⁸² Βλ. Σωτηρίου, 239.

¹⁸³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 50-53.

¹⁸⁴ Βλ. *Βίος*, 123.26-28.

¹⁸⁵ Βλ. *Βίος*, 123.25 : *μετὰ πέντε ἡμέρας βοσκόμενος ὁ βοῦς*.

¹⁸⁶ Βλ. Trapp, τόμ. 5, 952 και *BZ* 39 (1939), *Bibliographische Notizen Und Kleinere Mitteilungen / Bibliographie* :3A :Sprache, 489.

8. Τόποι – μέρη

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε διάφορους τόπους, σε διάφορα μέρη, που συναντάμε μέσα στον *Βίο*, για παράδειγμα τόπους κατάλυσης των ανθρώπων, των ζώων και τόπους ταφής. Ειδικότερα :

1. «**Χωρίον**», «**πατρῶος οἶκος**»¹⁸⁷ : η λέξη «τὸ χωρίον», υποκοριστικό του «χῶρος» και του «χώρα», γενικά δηλώνει τον ιδιαίτερο τόπο, την ιδιαίτερη θέση. Εδώ, όμως, σημαίνει την κτηματική περιουσία, το κτήμα, τον αγρό¹⁸⁸, ενώ ο όρος «πατρῶος οἶκος» δηλώνει το πατρικό σπίτι, αυτό δηλαδή που προήλθε από τον πατέρα ή που κληρονομήθηκε από αυτόν¹⁸⁹.
2. «**Καταγώγιον**»¹⁹⁰ : το «καταγώγιον» είναι ο τόπος στον οποίο μπορεί ο οδοιπόρος να καταλύσει, δηλαδή το κατάλυμα, το πανδοχείο¹⁹¹.
3. «**Μελισσίων**»¹⁹² : ο τόπος στον οποίο οι Βυζαντινοί τοποθετούσαν τις κυψέλες τους: καλούνταν «μελισσίων» ή «μελισσών», κοινώς το μελισσοκομείο¹⁹³.
4. «**Κλίμα**»¹⁹⁴: η λέξη «κλίμα» σημαίνει την περιφέρεια, την περιοχή¹⁹⁵ (εδώ του Πόντου).
5. «**Ἐμβολος**»¹⁹⁶ : ο «ἔμβολος» ή το «ἔμβολον»¹⁹⁷ είναι η στοά, ο σκεπαστός δρόμος. Σε αυτούς τους σκεπαστούς δρόμους σύχναζαν ανενόχλητοι οι πτωχοί και οι «λωβοί»¹⁹⁸, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σχετικά με τους περιθωριακούς της βυζαντινής κοινωνίας.
6. «**Μνημείον**»¹⁹⁹, «**τάφος**» : κατά τους Βυζαντινούς νόμους, ο τάφος αντιδιαστέλλεται από το μνημείο. Πιο συγκεκριμένα, ο τάφος είναι ο χώρος στον οποίο κατάκεινται τα σώματα, ενώ μνημείο είναι το οικοδόμημα που βρίσκεται πάνω

¹⁸⁷ Βλ. *Βίος*, 117.4-5 : *ἔασαντες αὐτῶ τὸ χωρίον ἐν ᾧ κατέμενεν καὶ τὸν πατρῶον οἶκον αὐτοῦ.*

¹⁸⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 673.

¹⁸⁹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 502-503.

¹⁹⁰ Βλ. *Βίος*, 133.10-11 : *εἰς τοῦ γείτονος καταγώγιον καὶ ἔφαγεν καὶ ἐκοιμήθη μετ' εὐχαριστίας.*

¹⁹¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 616 - Κριαράς, Ζ', 396 – Trapp, τόμ. 5, 994.

¹⁹² Βλ. *Βίος*, 135.3 : *καὶ ἀπήρχετο εἰς τὸν μελισσίονα.*

¹⁹³ Βλ. Κριαράς, Ι', 27 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 297.

¹⁹⁴ Βλ. *Βίος*, 139.13-14 : *ἐν τοῖς κλίμασιν ὄλου τοῦ Πόντου.*

¹⁹⁵ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 730 και Δετοράκης, *Φιλολογία*, 419-Σχόλια.

¹⁹⁶ Βλ. *Βίος*, 145.17 : *ὄσους εὕρισκεν πτωχοὺς εἰς τοὺς ἐμβόλους ἐκάλει αὐτούς.*

¹⁹⁷ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 102.

¹⁹⁸ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, ΣΤ', 41-42.

¹⁹⁹ Βλ. *Βίος*, 161.6 : *ἐν τῷ μνημείῳ.*

από τον τάφο²⁰⁰. Οι τάφοι αυτοί, ανάλογα με την κοινωνική θέση και τον πλούτο του ενταφιαζομένου, ήταν ή απλοί ή πολυτελέστεροι²⁰¹.

7. «**μοναστήρια** καὶ **πτωχεῖα**»²⁰² : ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὰ μοναστήρια καὶ τὰ «πτωχεῖα», δηλαδὴ τὰ πτωχοκομεία²⁰³. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται γιὰ τὰ μοναστήρια καὶ τὰ πτωχοκομεία ποὺ ἰδρύσῃ ἡ γυναῖκα τοῦ Φιλαρέτου μετὰ τὸν θάνατό του, με τὰ χρήματα ποὺ κατάφερε νὰ συγκεντρώσῃ ὡς ἐκείνη τὴν στιγμὴ ζώντας μέσα στο παλάτι τοῦ αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΣΤ΄.

8. «**προάστιον**»²⁰⁴ : ἡ λέξη αὐτὴ σημαίνει τὸ προάστειο, τὴν περιοχὴ δηλαδὴ ποὺ βρίσκεται γύρω ἀπὸ τὴν πόλη²⁰⁵. Ὡστόσο στο κείμενό μας ἔχει τὴν σημασία τοῦ κτήματος.

9. «**τὰ Πραιποσίτου**»²⁰⁶ : ἐδῶ ἔχουμε τὸ ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας, ὅπου βρισκόταν τὸ μοναστήρι τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Τὸ κείμενο τοῦ Βίου ἀναφέρει πὼς ὁ Εὐστάθιος, ὁ δεῦτερος ἐγγονὸς τοῦ Φιλαρέτου, χάρισε τὰ «προάστια αὐτοῦ», δηλαδὴ τὰ κτήματά του²⁰⁷, στο μοναστήρι τοῦ ἀγίου Γεωργίου τὸ ἐπιλεγόμενο «τὰ Πραιποσίτου»²⁰⁸.

Ἀξίζει, ὁμῶς, νὰ πούμε δύο λόγια γι' αὐτὴ τὴν ὀνομασία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἓνα Βυζαντινὸ ἀξίωμα, αὐτὸ τοῦ «Πραιποσίτου». Ἀρχικὰ, λοιπόν, ἡ λέξη αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν λατινικὴ «praepositus», μετοχὴ τοῦ ρήματος «praepo» (προΐσταμαι), καὶ σημαίνει «προϊστάμενος» ἢ «ἐπιστάτης». Γενικὰ στὴ Βυζαντινὴ Αὐλὴ ὁ «Πραιπόσιτος» ἦταν κατὰ κανόνα εὐνούχος καὶ ὡς τίτλος ἀποτελοῦσε τὴν ἀνώτατη αὐλικὴ διάκριση ποὺ μπορούσε ν' ἀποκτήσῃ ἓνα ἄτομο αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} μέχρι καὶ τὰ μέσα τοῦ 9^{ου} αἰῶνα. Ταυτόχρονα αὐτὴ τὴν περίοδο ὁ «Πραιπόσιτος» ἀνέβηκε ἱεραρχικὰ καὶ ἐξομοιώθηκε με τοὺς ἀνώτατους κρατικoὺς λειτουργοὺς. Τοποθετήθηκε ἐπικεφαλῆς τῶν αὐλικῶν υπηρεσιῶν, ἐνῶ ἀσκούσε μεγάλη ἐπιρροή ὄχι μόνον στὴν αὐλή, ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν αυτοκράτορα. Εἰδικότερα, ὅταν ὁ ἡγεμόνας εἶχε ἀδύνατο χαρακτῆρα, ὁ

²⁰⁰ Βλ. ΜΑΕΓ, ΙΙΙ, 174 - Κριαρὰς, Ι΄, 196-197 - Κουκουλές, ΒΒΠ, Δ΄, 200.

²⁰¹ Βλ. Κουκουλές, ΒΒΠ, Δ΄, 198.

²⁰² Βλ. Βίος, 165.35 – 167.1.

²⁰³ Βλ. ΜΑΕΓ, ΙΙΙ, 797.

²⁰⁴ Βλ. Βίος, 155.26 : *τὰ τε προάστια αὐτοῦ ἐχαρίσατο ἐν τῷ μοναστηρίῳ* - Βίος, 157.5 : *ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ τὰ προάστια*.

²⁰⁵ Βλ. ΜΑΕΓ, ΙΙΙ, 684.

²⁰⁶ Βλ. Βίος, 155.27-28.

²⁰⁷ Βλ. ΜΑΕΓ, ΙΙΙ, 684 («προάστιον» : κτῆμα)

²⁰⁸ Βλ. Βίος, 155.26-28.

«Πραιπόσιτος» ήταν ο ισχυρότερος άνδρας της Αυτοκρατορίας καθώς επηρέαζε και καθόριζε πολλές φορές τις αποφάσεις του μονάρχη²⁰⁹. Το αξίωμα αυτό χάνεται από τις πηγές γύρω στα τέλη του 11^{ου} αιώνα²¹⁰.

9. Αίθουσες

Στο κείμενο του *Βίου* του οσίου Φιλαρέτου συναντάμε τις ονομασίες τριών αιθουσών :

1. «μέγας τρίκλινος»²¹¹ : με την λέξη «τρίκλινος» δηλώνεται η αίθουσα του δείπνου, το «δειπνητήριο» ή το εστιατόριο «μετὰ τριῶν κλινῶν δειπνητικῶν»²¹². Σύμφωνα, όμως, με τον Κουκουλέ²¹³, «τρίκλινον» ονομαζόταν στους Βυζαντινούς η αίθουσα της υποδοχής κάθε Βυζαντινής οικίας, η κύρια αίθουσα του σπιτιού²¹⁴, που με την πάροδο του χρόνου κατάντησε να σημαίνει ολόκληρο το οίκημα. Στα «τρίκλινα» λοιπόν δέχονταν τους φίλους και κυρίως τους άντρες, μια και οι γυναίκες δεν επιτρεπόταν να παραμένουν εκεί, αλλά στα ενδότερα του σπιτιού. Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι υπήρχαν διάφορα είδη αυτής της αίθουσας²¹⁵ ανάλογα με την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη του σπιτιού· έτσι, λοιπόν, το επίθετο «μέγας» ίσως σημαίνει ότι η αίθουσα («τρίκλινος»), στην οποία παρατίθεται το δείπνο, είναι αρκετά επίσημη και σπουδαία²¹⁶.

Η «τράπεζα», όπως έχουμε ήδη αναφέρει²¹⁷, είναι το τραπέζι πάνω στο οποίο τοποθετούνται τα φαγητά²¹⁸. Πολλές φορές δηλώνει και το μέρος όπου πραγματοποιείται το δείπνο, ωστόσο στην περίπτωσή μας δηλώνει το έπιπλο του τραπεζιού.

²⁰⁹ Βλ. *ODB*, τόμ. 3, 1709 - Πλακογιαννάκης, 65-66.

²¹⁰ Βλ. *Oikonomidès*, 300.

²¹¹ Βλ. *Βίος*, 137.19-20 : *Εὐτρέπισον μόνον τὸ πῦρ καὶ κόσμησον τὸν μέγαν τρίκλινον καὶ σπόγγισον τὴν τράπεζαν τὴν ἀρχαίαν τὴν ἐλεφάντινον.*

²¹² Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 375.

²¹³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 294.

²¹⁴ Βλ. Μότσιας, 38-39.

²¹⁵ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 294.

²¹⁶ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 101 («μέγας» = σπουδαίος).

²¹⁷ Βλ. σ. 8.

²¹⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 360-361. Για το υλικό κατασκευής τους βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 77.

2. «Κουβούκλιον»²¹⁹ : μετά τα «τρίκλινα» υπήρχαν διάφοροι θάλαμοι ανάμεσα στους οποίους ήταν και τα «κουβούκλια» (cubicula), που χρησίμευαν ως υπνοδωμάτια (με ή χωρίς θολωτή στέγη) και χώροι παραμονής των γυναικών μιας βυζαντινής οικογένειας²²⁰.

3. «Κλητόριον»²²¹ : «κλητόριον» ονομαζόταν κυρίως η βασιλική τράπεζα ως αίθουσα για γεύμα²²². Ο Κουκουλές²²³ αναφέρει πως ο όρος «κλητόριον» χρησιμοποιούνταν από τους συγγραφείς για να δηλώσουν κατά συνεκδοχή τα επίσημα γεύματα στα ανάκτορα, ενώ κοινότερη ήταν η χρήση του όρου «δειπνοκλητόριον». Αυτή την σημασία έχει και η λέξη μέσα στον *Βίο*, καθώς σε αυτή την αίθουσα ο Φιλάρετος συγκέντρωσε 100 φτωχούς, άρρωστους και ανάπηρους προσφέροντάς τους γεύμα.

10. Νομίσματα – Οικονομία

Η οικονομική ευημερία του Βυζαντίου συνδεόταν άμεσα με τη σταθερότητα και την υψηλή αξία του νομίσματός του. Ας σημειωθεί ότι το βυζαντινό νόμισμα χρωστούσε την αξία του στην απόφαση του Μεγάλου Κωνσταντίνου ν' αντικαταστήσει με χρυσά κέρματα τα παλαιότερα ασημένια, που διέθεταν μία ασταθή αξία· τα χρυσά είχαν αξία ανάλογη με το βάρος τους.²²⁴ Ας δούμε, όμως, τι συναντούμε σχετικά στο κείμενό μας :

1. «Χρήμα»²²⁵ : στο κείμενό μας γίνεται μία γενική μνεία για τα χρήματα ως μέσο αγοράς των απαραίτητων προς το ζην πραγμάτων.

²¹⁹ Βλ. *Βίος*, 139.32-33-34 : *αί θυγατέρες ήμών οὐδέποτε ἐξήλθοσαν ἐκ τοῦ κουβουκλίου αὐτῶν· ὡς δὲ κελεύετε, οἱ ἐμοὶ δεσπότηι εἰσέλθατε εἰς τὸ κουβούκλιον καὶ θεάσασθε αὐτάς.*

²²⁰ Βλ. Κριαράς, Η', 313 - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 295.

²²¹ Βλ. *Βίος*, 145.1 : *ἐκ τοῦ κλητορίου - Βίος*, 145.24-25 : *διὰ τε τὸ πλήθος τοῦ συνελθόντος ἐν τῷ κλητορίῳ.*

²²² Βλ. *ΜΛΕΓ*, V, 254.

²²³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 188.

²²⁴ Βλ. Talbot Rice, 176.

²²⁵ Βλ. *Βίος*, 125.15-18 : *ἔχω γὰρ χρήμα . . . ἐπαρκέσει, ὑμῖν τοῦτο εἰς πᾶσαν διατροφήν καὶ σκεπάσματα.*

2. «**Δραχμή**»²²⁶ : η «δραχμή» ήταν αττικό νόμισμα ισοδύναμο προς έξι οβολούς²²⁷, σχεδόν ίσο με το Ρωμαϊκό denario²²⁸. Χρησιμοποιούνταν και ως μονάδα μέτρησης βάρους, στην περίπτωση μας άρτου²²⁹.
3. «**Νόμισμα**»²³⁰ : το «νόμισμα» αποτελεί τη συνέχεια του ρωμαϊκού χρυσού νομίσματος solidus. Ο Μέγας Κωνσταντίνος είχε καθορίσει το βάρος του solidus ίσο με το 1 / 72 της λίτρας²³¹, δηλαδή 4,48 γραμμάρια²³². Επίσης το «νόμισμα» ισοδυναμούσε με 12 «μυλιαρήσια»²³³ ή με 24 «κεράτια»²³⁴.
4. «**Νουμίν**»²³⁵ : το «νουμίν» ή «νουμμίον» αποτελεί ένα είδος νομίσματος (χρυσού, αργυρού ή χάλκινου)²³⁶.
5. «**Βαλάντιον**»²³⁷ : το «βαλάντιον» ή «βαλλάντιον» είναι το πουγγί μέσα στο οποίο φύλαγαν οι Βυζαντινοί τα χρήματά τους· το χρηματοφυλάκιο²³⁸.

11. Χρέη και δάνεια

Τον 8^ο αιώνα, την εποχή δηλαδή που διαδραματίζονται τα γεγονότα που εξιστορούνται μέσα στον *Βίο* του οσίου Φιλαρέτου, πολύ συχνά οι μικροϊδιοκτήτες, μη κατορθώνοντας να συντηρήσουν, να καλλιεργήσουν από μόνοι τους τα κτήματά τους και να αντεπεξεέλθουν στα έξοδά τους, χρεώνονται και αναγκάζονται με αυτόν τον τρόπο να καταφεύγουν σε δάνεια και επιπλέον ν' αφήνουν απλήρωτους τους φόρους τους. Όταν πια το πράγμα έφτανε στο απροχώρητο, δεν τους έμενε άλλη λύση

²²⁶ Βλ. *Βίος*, 131.5 : *αἰτούμενος σίτου μιᾶς δραχμῆς*.

²²⁷ Βλ. σχετικά Schilbach, 185 1 («ὀβολός» = 1/6 της δραχμῆς ή 1/24 «μυλιαρήσιον» ή 3 «κεράτια»).

²²⁸ Βλ. σχετικά Schilbach, 184 (1 denario, «δηνάριον» = 1/8 «οὐγγία» ή 18 «κεράτια»).

²²⁹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 648 - Κριαράς, Ε', 210. Επίσης βλ. σχετικά Schilbach, 178 (1 «δραχμή» = 1/8 «οὐγγία» ή 16 «κεράτια»).

²³⁰ Βλ. *Βίος*, 147.29 : *ἀνά δέκα νομισμάτων*.

²³¹ Βλ. Schilbach, 161.

²³² Βλ. Talbot Rice, 176-177 – *ODB*, τόμ. 3, 1490 – Κριαράς, ΙΑ', 270-271 – Schilbach, 183-185.

²³³ Για το «μυλιαρήσιον» βλ. σχετικά Schilbach, 161 (1 «μυλιαρήσιον» = 1/12 «νόμισμα»).

²³⁴ Βλ. Schilbach, 185-186.

²³⁵ Βλ. *Βίος*, 149.12 : *νόμισμα ἢ ἀργύριον ἢ νουμίν*.

²³⁶ Βλ. Κριαράς, ΙΑ', 285 – Schilbach, 183 - Trapp, τόμ. 5, 1086 («νουμίν» ή «φόλιν») - για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ιστορία του νομίσματος αυτού βλ. *ODB*, τόμ. 3, 1504.

²³⁷ Βλ. *Βίος*, 149.13-14 : *ἐγέμιζε βαλάντιον χρυσίου καὶ ἄλλο ἀργυρίου καὶ ἕτερον νουμίων* - Βλ. *Βίος*, 149.32-33 : *ἐν τῷ βαλαντίῳ*.

²³⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 477.

από το να πουλήσουν τα χωράφια τους στους πλούσιους γαιοκτήμονες και να συνεχίζουν να εργάζονται για λογαριασμό τους, όντας πια οι ίδιοι δουλοπάροικοι· με αυτόν τον τρόπο βοηθούσαν τους μεγαλοκτηματίες ν' αυξήσουν την ιδιοκτησία, τον πλούτο και τη δύναμή τους²³⁹. Μία τέτοια ακριβώς περίπτωση περιγράφεται και στο κείμενό μας²⁴⁰. Ένας φτωχός μικροκαλλιεργητής χάνοντας και το τελευταίο ζευγάρι ζώων που διέθετε ικετεύει τον Φιλάρετο να τον βοηθήσει γιατί δεν μπορεί πλέον να πληρώσει τους φόρους στον βασιλιά²⁴¹, καθώς επίσης να ξεχρεώσει και τα δάνεια που έχει επισυνάψει. Ωστόσο, στον *Βίο* συναντούμε και άλλου είδους δάνεια, τα λεγόμενα δάνεια σίτου²⁴², που συνήπταν κυρίως οι φτωχές οικογένειες που δεν διέθεταν τα οικονομικά μέσα για να εξασφαλίσουν ακόμα και το αλεύρι για το καθημερινό τους ψωμί²⁴³. Έτσι, πολλές φορές δανείζονταν από τους γείτονές τους είτε αλεύρι για άρτο είτε έτοιμους άρτους²⁴⁴.

12. Μονάδες μέτρησης

Λέγοντας μονάδες μέτρησης εννοούμε τον τρόπο με τον οποίο οι Βυζαντινοί μετρούσαν διάφορα πράγματα, όπως σιτηρά, οίνο, καρπούς γενικά, κ.α. :

1. «**Μόδιος**»²⁴⁵ : ο «μόδιος» είναι μέτρο χωρητικότητας δημητριακών, ξηρών καρπών και γενικά στεγνών προϊόντων ισοδύναμο με σαράντα λίτρες δημητριακών²⁴⁶. Υπήρχε και αγγείο τέτοιας χωρητικότητας²⁴⁷ που στην περίπτωση μας χρησίμευε ως μονάδα μέτρησης σίτου. Πρέπει επιπρόσθετα ν' αναφέρουμε πως οι Βυζαντινοί υπολόγιζαν την επιφάνεια και την έκταση των γαιών τους με το

²³⁹ Βλ. Talbot Rice, 244-245.

²⁴⁰ Βλ. *Βίος*, 119.3-5 : *πόθεν τά δάνη μου ἀποπληρώσω; Σὺ γὰρ ἐπίστασαι, κύριε, ὅτι ὁ βοῦς ὁ ἀποθανὼν ἀπὸ χρέους ὑπῆρχεν.*

²⁴¹ Βλ. *Βίος*, 119.3 : *πῶς δὲ καὶ φόρους τῷ βασιλεῖ τελέσω;*

²⁴² Βλ. *Βίος*, 131.13 : *οὐκ ἂν τὸν σῖτον τὸν ἀπὸ δανείου.*

²⁴³ Βλ. *Βίος*, 133.5-6 : *μὴ ἔχουσα ἄλευρον πόθεν ὀπτήσει ἄρτους καὶ ἐμπλήσει τὰ τέκνα αὐτῶν.*

²⁴⁴ Βλ. *Βίος*, 133.7 : *εἰς τὴν γειτονίαν ζητοῦσα ἄρτους ἐν δάνῳ.*

²⁴⁵ Βλ. *Βίος*, 131.3 : *καὶ ἐδαινάσατο σίτου μόδια ἕξ.*

²⁴⁶ Βλ. Κριαράς, I', 203-204 – Schilbach, 59, 72.

²⁴⁷ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 117 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 252.

«μόδιο» ή «μόδου», το οποίο είχε έκταση διακοσίων τετραγωνικών οργυών²⁴⁸, αποτελείτο από ένα ορθογώνιο, του οποίου η βάση ήταν είκοσι οργυιές, ενώ το ύψος δέκα²⁴⁹.

2. «Μίλιον»²⁵⁰ : το «μίλιον» αποτελεί μονάδα μήκους μεγάλων αποστάσεων, που καλείται διαφορετικά «σταθμός» ή «σημείο». Σύμφωνα με τους Βυζαντινούς υπολογιζόταν σε 7 ή 7,5 στάδια, 4,200 και 4,500 «πόδια»²⁵¹, που είναι σχεδόν 1,312 και 1,404 μέτρα αντίστοιχα²⁵².

3. «Λίτρα»²⁵³ : η «λίτρα» υπήρξε μονάδα βάρους ίση με δώδεκα ουγγιές²⁵⁴ και, όπως μαρτυρά το ίδιο το κείμενο, συμπεραίνουμε πως χρησίμευε για τη μέτρηση υγρών, π.χ. κρασιού. Ωστόσο, σε άλλα κείμενα συναντούμε την χρήση της «λίτρας» ως μέτρο χρηματικής προσφοράς²⁵⁵ (1 «λογαρική λίτρα» = 12 «ουγγία» = 72 «εξάγια»²⁵⁶ = 1728 «κεράτια»²⁵⁷), ενώ δεν πρέπει να λησμονούμε και το γεγονός πως υπήρξε και βενετικό νόμισμα που ισοδυναμούσε με το 1/6 του δουκάτου²⁵⁸.

4. «Πίθος»²⁵⁹ : ο «πίθος» είναι κοινώς το πιθάρι, που χρησιμοποιείτο ως δοχείο για τον οίνο (ως βαρέλι)²⁶⁰, το αλεύρι, τους καρπούς, όπως στο κείμενό μας, ενώ ταυτόχρονα χρησίμευε και ως σκεύος-μονάδα μέτρησης αυτών των προϊόντων²⁶¹.

²⁴⁸ Βλ. σχετικά Schilbach, 72 («ή ούργια» = «ή οργυία»).

²⁴⁹ Βλ. *ODB*, τόμ. 2, 1388 - Κουκουλές, *BBΠ*, Ε', 251-252.

²⁵⁰ Βλ. *Βίος*, 131.13-14 : *τοσαῦτα μίλια*.

²⁵¹ Βλ. Schilbach, 32-33.

²⁵² Βλ. *ODB*, τόμ. 2, 1373 - Κριαράς, Ι', 172-173 – Schilbach, 35.

²⁵³ Βλ. *Βίος*, 163.8-9 : *ὅμοια σκυφιδίων χωρούντων οἴνου διακοσίας λίτρας*.

²⁵⁴ Βλ. *ΜΑΕΓ*, ΙΙΙ, 51 - *ODB*, τόμ. 2, 1238 - Κριαράς, Θ', 193-194 - Schilbach, 58, 71.

²⁵⁵ Βλ. Βαρβούνης, *Ειδήσεις*, 301 - Nesbitt, 418-421 – Schilbach, 162.

²⁵⁶ Βλ. Schilbach, 183.

²⁵⁷ Βλ. Schilbach, 219.

²⁵⁸ Βλ. Βαρβούνης, *Ειδήσεις*, 301.

²⁵⁹ Βλ. *Βίος*, 163.12-13 : *καὶ ὁ καρπὸς τῶν καρῶν ὁμοῖος πίθου, ἀνὰ μετρῶν δώδεκα χωρούντων*.

²⁶⁰ Βλ. Κουκουλές, *BBΠ*, Β' ΙΙ, 107.

²⁶¹ Βλ. σχετικά Schilbach, 101, 113 («πίθος» ή «μεγαρικόν»).

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1. Οικογενειακή ζωή (Συγγένειες)

Αναφέραμε ήδη ότι η οικογένεια του Φιλαρέτου αποτελούνταν από 30 άτομα²⁶². Στη συνέχεια παραθέτουμε τις συγγένειες που συνέδεαν τα άτομα αυτά μεταξύ τους όπως τις συναντάμε μέσα στον *Βίο* :

1. «ἔγγονες», «ἐγγόνια»²⁶³.
2. «υἱός»²⁶⁴.
3. «τέκνα»²⁶⁵.
4. «θυγατέρες»²⁶⁶.
5. «χήρα»²⁶⁷.
6. «νύμφη»²⁶⁸.
7. «παιδίον»²⁶⁹.
8. «συγγενεία»²⁷⁰ : η «συγγένεια» είναι η ταυτότητα του γένους, η κοινή καταγωγή, όπως και σήμερα, η συγγένεια· οι δεσμοί συγγενείας, οι οικογενειακές σχέσεις, η οικογενειακή ισχύς· οι συγγενείς, η οικογένεια – περιληπτικώς, όλοι οι συγγενείς κάποιου²⁷¹.
9. «γαμβρός»²⁷².

²⁶² Βλ. *Βίος*, 141.12-31.

²⁶³ Βλ. *Βίος*, 139.5-6 : *Εἰσήλθοσαν δὲ καὶ οἱ λοιποὶ ἔγγονες αὐτοῦ - Βίος*, 139.9-10 : *καὶ ταῦτα τὰ παιδάρια τέκνα μου εἰσι καὶ ἐγγόνια.*

²⁶⁴ Βλ. *Βίος*, 139.5-6 : *υἱοὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ - Βίος*, 141.17 : *Ὁ υἱὸς αὐτοῦ - Βίος*, 141.22 : *Τῆς δὲ πρωτοτόκου υἱοῦ ἡ γυνή.*

²⁶⁵ Βλ. *Βίος*, 139.9-10 : *καὶ ταῦτα τὰ παιδάρια τέκνα μου εἰσι.*

²⁶⁶ Βλ. *Βίος*, 139.17-18 : *Υπάρχουσί μοι θυγατέρες δύο, μητέρες τῶν παιδαρίων ὧν ὑμεῖς θεωρεῖτε. - Βίος*, 139.19-20 : *Ἔστι τῆς θυγατρὸς μου τῆς πρεσβυτέρας θυγατέρες τρεῖς. - Βίος*, 141.17 : *ἡ δὲ θυγάτηρ ἡ πρώτη αὐτοῦ - Βίος*, 141.28-29 : *αἱ δὲ θυγατέρες αὐτῆς.*

²⁶⁷ Βλ. *Βίος*, 141.18 : *χήρα δὲ αὐτῆ.*

²⁶⁸ Βλ. *Βίος*, 141.25-26 : *νύμφη δὲ τοῦ ἐλεήμονος γέροντος.*

²⁶⁹ Βλ. *Βίος*, 141.26-27 : *τὰ δὲ ὀνόματα τῶν παιδίων αὐτῆς ταῦτα.*

²⁷⁰ Βλ. *Βίος*, 143.28 : *τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὴν συγγενείαν - Βίος*, 143.30 : *καὶ αἰδεσθεὶς ἐπὶ τῇ συγγενείᾳ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ - Βίος*, 153.2 : *πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ.*

²⁷¹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 148.

²⁷² Βλ. *Βίος*, 145.13 : *κεκληῆσθαι τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ - Βίος*, 153.5 : *τοῦ γαμβροῦ.*

10. «οἰκεῖοι»²⁷³ : ο «οἰκεῖος» προκειμένου για πρόσωπα είναι ο προερχόμενος από την ίδια οικογένεια, ο συγγενής (λατ. cognatus)²⁷⁴.
11. «τεκνία»²⁷⁵, «τέκνα»²⁷⁶.
12. «πάππος»²⁷⁷ : ο «πάππος», του πατέρα ή της μητέρας πατέρας²⁷⁸.
13. «σύμβιος»²⁷⁹ : η «σύμβιος» δεν είναι άλλη από την σύζυγο²⁸⁰.

2. Ηλικία και χρόνος

1. «ὁ γέρων»²⁸¹ : στο σημείο αυτό οφείλουμε να πούμε ότι, όπως στους περισσότερους *Βίους*, έτσι και στον συγκεκριμένο *Βίο* του Φιλαρέτου, δεν γίνεται μνεία της ηλικίας του αγίου κατά την περίοδο της ωριμότητάς του. Εξάλλου η περίοδος της ωριμότητάς του ή η αρχή της γεροντικής ηλικίας ποτέ δεν προσδιορίζονται με ακρίβεια, ούτε για τον άγιο, ούτε για τα δευτερεύοντα πρόσωπα της διήγησης. Η ηλικία του αγίου αναφέρεται σχεδόν πάντοτε τη στιγμή του θανάτου του, ενώ ο άγιος πεθαίνει σε πολύ προχωρημένη ηλικία, όπως ο Φιλάρετος σε ηλικία 90 χρόνων²⁸². Και το γεγονός ότι οι περισσότεροι πεθαίνουν σε βαθεία γεράματα υποδηλώνει την αντίληψη των Βυζαντινών πως μόνο τα εξαιρετικά πρόσωπα, οι ήρωές τους, μπορούσαν να φθάσουν στην ηλικία αυτή. Για τους υπόλοιπους ο θάνατος ερχόταν νωρίτερα. Πολλές φορές, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ο βιογράφος θεωρεί υποχρέωσή του να υπογραμμίσει με σχεδόν πανομοιότυπο τρόπο, σαν κοινό τόπο δηλαδή, ότι ο άγιος αν και προχωρημένης ηλικίας «μήτε τὸς ὀδόντας μήτε τὰς

²⁷³ Βλ. *Βίος*, 145.26 : θεασάμενοι δὲ οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ τὸ γεγονός.

²⁷⁴ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 274 – Κριαράς, IB', 183-184.

²⁷⁵ Βλ. *Βίος*, 147.25.

²⁷⁶ Βλ. *Βίος*, 153.3.

²⁷⁷ Βλ. *Βίος*, 151.13 : τὸ κεκλήσθαι πάππος βασιλέως.

²⁷⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, III, 432.

²⁷⁹ Βλ. *Βίος*, 127.26 : Ἡ δὲ θεοσεβῆς ἀληθῶς σύμβιος τοῦ ἐλεήμονος ἀνδρὸς – *Βίος*, 165.32 : Ἡ δὲ θεοσεβῆς σύμβιος αὐτοῦ.

²⁸⁰ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 170.

²⁸¹ Βλ. *Βίος*, 127.19 & 157.13.

²⁸² Βλ. *Βίος*, 159.34 : ἐτῶν γενόμενος ἐνενήκοντα.

ώρασεις μήτε τὰ οὐτα βλαβεῖς, ἀλλ' εὐχρους καὶ ώραῖος καὶ ἀνθηρὸς τῆ ὄψει, ὡς μῆλον ἢ ῥόδον τῆ ὀράσει δεικνύμενος»²⁸³.

2. «**παιδάριον**»²⁸⁴ : ἐδῶ ἔχουμε μία ἔμμεση ἀναφορὰ στὴν ἡλικία τοῦ μικροῦ υἱοῦ τοῦ Φιλαρέτου, τὸν Ἰωάννη. Ἡ λέξις αὐτὴ σημαίνει τὸ μικρὸ παιδί, αὐτὸ που βρίσκεται σὲ μικρὴ ἡλικία²⁸⁵.

3. «**παιδίσκη**»²⁸⁶ : υποκοριστικὸ τοῦ «παῖς» καὶ δηλώνει τὴ νεαρὴ κόρη καὶ πιο συγκεκριμένα στὸ κείμενό μας τὴ νεαρὴ δούλη τοῦ Φιλαρέτου καὶ τῆς γυναίκας τοῦ. Πρέπει νὰ διευκρινίσουμε, ὅμως, ὅτι ἡ λέξις αὐτὴ δηλώνει κυρίως τὴν ἡλικία καὶ ὄχι τόσο τὴν κατάστασι (τῆς δουλείας)²⁸⁷.

4. «**ὁ νεανίσκος**»²⁸⁸ : ἄλλη μία λέξις που σημαίνει τὸν νέο που μόλις πέρασε τὴν παιδικὴν τὴν ἡλικία, τὸν νεαρό δηλαδὴ σὲ ἡλικία²⁸⁹, καὶ ἀναφέρεται στὸν υἱὸ τοῦ Φιλαρέτου.

5. «**κοράσιον**»²⁹⁰ : τὸ «κοράσιον» εἶναι υποκοριστικὸ τῆς λέξεως «κόρη» καὶ δηλώνει, ὅπως καὶ τώρα, τὴ μικρὴ κόρη, τὸ κορίτσι²⁹¹. Στὸν *Βίο* χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις αὐτὴ γιὰ τὶς ἐγγονές τοῦ Φιλαρέτου.

6. «**παιδίον**»²⁹² : υποκοριστικὸ τοῦ «παῖς» καὶ σημαίνει τὸ μικρὸ παιδάκι (συνήθως ὡς 7 ἐτῶν)²⁹³. Στὸ κείμενό μας δηλώνει τὸν ἐγγονό (καὶ συγγραφέα τοῦ Βίου) τοῦ Φιλαρέτου, Νικήτα²⁹⁴.

²⁸³ Βλ. *Βίος*, 159.34-37.

²⁸⁴ Βλ. *Βίος*, 115.5 («παιδάριον»), 139.10 («παιδάριον») & 155.23 («τῶ παιδαρίῳ»).

²⁸⁵ Βλ. *ΜΛΕΓ*, III, 404.

²⁸⁶ Βλ. *Βίος*, 115.35 («μίαν παιδίσκην»), 131.7-8 («σὺν τῇ παιδίσκῃ αὐτῆς») & 131.9-10 («τὴν παιδίσκην μου»).

²⁸⁷ Βλ. *ΜΛΕΓ*, III, 405.

²⁸⁸ Βλ. *Βίος*, 121.28.

²⁸⁹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, III, 214.

²⁹⁰ Βλ. *Βίος*, 139.21 : *Ἐξελθάτωσαν δὴ τὰ κοράσια*.

²⁹¹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 757 – Κριαράς, Η', 289-290.

²⁹² Βλ. *Βίος*, 157.13 & 17.

²⁹³ Βλ. *ΜΛΕΓ*, III, 405.

²⁹⁴ Βλ. *Βίος*, 157.11-12 : *τὸν τρίτον καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ υἱὸν τὸν Νικήταν*.

3. Πλούσιοι και φτωχοί

Μέσα από το κείμενο είναι σαφές ότι οι πλούσιοι της βυζαντινής αυτοκρατορίας, την περίοδο τουλάχιστον της συγγραφής του συγκεκριμένου *Βίου*, αλλά και γενικότερα σε ολόκληρη την ιστορική της πορεία, είχαν στην κατοχή τους, εκτός από πολλά χρήματα, κτήματα, πολύ μεγάλο αριθμό ζώων, πλούσια σπίτια και υπηρετικό προσωπικό. Στη συνέχεια παραθέτουμε τέτοιου είδους στοιχεία :

1. «*δοῦλος*»²⁹⁵, «*παιδίσκη*»²⁹⁶, «*ὑπηρέται*»²⁹⁷, «*δουλικὰ*»²⁹⁸ : ο ίδιος ο *Βίος* μας πληροφορεί ότι η οικογένεια του Φιλαρέτου, η οποία αριθμούσε κιόλας 30 άτομα²⁹⁹, απασχολούσε πολυάριθμους δούλους και υπηρέτες, για ν' ανταποκρίνονται στις διάφορες ανάγκες του σπιτιού. Πρέπει να διευκρινίσουμε πως η «*παιδίσκη*» αποτελεί το υποκοριστικό της λέξης «*παῖς*» και σημαίνει τη νεαρή κόρη και στο κείμενό μας τη νεαρή δούλη³⁰⁰.

Αξίζει στο σημείο αυτό να κάνουμε λόγο για το θεσμό της δουλείας και την επιβίωσή του μέσα στη βυζαντινή κοινωνία. Είναι γενικά γνωστό πως η βυζαντινή κοινωνία, το βυζαντινό δίκαιο και ιδιαίτερα η βυζαντινή νομοθεσία χαρακτηρίζονται από τη διατήρηση και τη συνέχεια κάποιων παραδοσιακών κανόνων και κοινωνικών δομών από την προγενέστερη ρωμαϊκή κοινωνία³⁰¹. Αυτό λοιπόν ισχύει και στην περίπτωση των δούλων, που συνέχιζαν να θεωρούνται ως το κατώτερο στοιχείο της κοινωνίας, ενώ καθήκον τους ήταν να υπακούουν τους κυρίους τους, όσο σκληροί και αν ήταν. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως αυτό το καθήκον τους το τόνιζε επανειλημμένα και η Αγία Γραφή³⁰², κάτι το οποίο αποτελεί και αδιαμφισβήτητη απόδειξη της έντονης και δυναμικής παρουσίας της ρωμαϊκής κοινωνίας μέσα στις κοινωνικές δομές του Βυζαντίου. Βέβαια, ο χριστιανισμός παρακινούσε τους αφέντες να μεταχειρίζονται τους δούλους τους με ανθρωπιά και να μην τους χτυπούν, ενώ όσο προχωρούσαν οι αιώνες και η βυζαντινή κοινωνία απομακρυνόταν από την επιρροή της ρωμαϊκής παράδοσης, η Εκκλησία αποδοκίμαζε το θεσμό της δουλείας, χωρίς

²⁹⁵ Βλ. *Βίος*, 115.34-35 : *καὶ ἓνα δοῦλον*.

²⁹⁶ Βλ. *Βίος*, 115.34-35 : *καὶ μίαν παιδίσκην*.

²⁹⁷ Βλ. *Βίος*, 135.35 : *τοὺς ὑπηρέτας αὐτῶν*.

²⁹⁸ Βλ. *Βίος*, 137.12 : *εἰς τὰ δουλικὰ αὐτῶν*.

²⁹⁹ Βλ. *Βίος*, 141.14-31.

³⁰⁰ Βλ. *ΜΛΕΓ*, III, 405 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 207-208

³⁰¹ Βλ. Köpstein, *Πεῖρα*, 409.

³⁰² Βλ. Mango, 263.

αυτό να σημαίνει πως ο θεσμός αυτός δε διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της Βυζαντινής εποχής³⁰³. Έτσι, ακόμη και οικογένειες πλούσιες αλλά και συγχρόνως σχετικά ταπεινές, όπως αυτή του Φιλαρέτου, είχαν στην κατοχή τους δούλους ή, εν πάση περιπτώσει, χρησιμοποιούσαν υπηρέτες για να βοηθούνται στις δουλειές του σπιτιού τους³⁰⁴.

Από νομικής πλευράς πάλι, η πάγια άποψη ήταν πως ο δούλος είναι αντικείμενο (*res*) του δικαίου· δηλαδή, αγοράζεται και πωλείται ως ζωντανό εμπόρευμα, ενεχυριάζεται, κληροδοτείται, και σε όλο το διάστημα της ζωής του, τις καθημερινές του δραστηριότητες, τις επαφές του με την οικογένεια, εξαρτάται από τις διαθέσεις του εκάστοτε ιδιοκτήτη του. Βέβαια, του αναγνωρίζονται κάποιες υποτυπώδεις έννομες σχέσεις, όπως το να καταθέτει ως μάρτυρας ή να έχει ιδιοκτησία.³⁰⁵ Οι δούλοι ασχολούνταν κυρίως με το νοικοκυριό, όπου δούλευαν ως υπηρέτες, μάγειροι, νοτάριοι, φροντιστές και διοικητές³⁰⁶. Τις παραπάνω νομικές πληροφορίες για τους δούλους και τις δικαιοδοσίες τους τις αντλήσαμε κυρίως από το υλικό της Πείρας, το οποίο μπορεί να χρονολογείται τον 9^ο αιώνα, ωστόσο ρίχνοντας μια ματιά στην (ιστορική) πορεία του θεσμού της δουλείας μέσα στη βυζαντινή κοινωνία, βλέπουμε πως τα πράγματα μένουν λίγο πολύ αμετάβλητα³⁰⁷.

2. «ἀνεχώρησεν μετὰ λύπης εἰς **τὰ ἴδια** . . .»³⁰⁸ : στον πληθυντικό αριθμό σημαίνει το σπίτι ενώ στον ενικό το κτήμα ή γενικά την περιουσία³⁰⁹.

3. «τὸ **χωρίον**»³¹⁰ : υποκοριστικό της λέξης «χῶρος» και «χώρα» και δηλώνει την κτηματική περιουσία, τον αγρό, το κτήμα³¹¹. Εδώ πρέπει ν' αναφέρουμε ότι κάθε χωράφι του Φιλαρέτου ήταν εφοδιασμένο μ' έναν αριθμό φρεάτων, τα οποία

³⁰³ Βλ. Talbot Rice, 218-219.

³⁰⁴ Βλ. Talbot Rice, 218, *Βίος*, 135..35 : ἐκέλευσαν τοὺς ὑπηρέτας αὐτῶν.

³⁰⁵ Βλ. Köpstein, *Πείρα*, 412-413.

³⁰⁶ Βλ. Köpstein, *Πείρα*, 413.

³⁰⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το θεσμό της δουλείας στο Βυζάντιο βλ. *ODB*, τόμ. 3, 1915-1916 – Guillou, 281-285 – Κουκουλές, *BBII*, Δ', 265 (για το που έμεναν μέσα στην οικία οι δούλοι).

³⁰⁸ Βλ. *Βίος*, 121.29.

³⁰⁹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 511 - Κριαράς, *Z'*, 152-153.

³¹⁰ Βλ. *Βίος*, 135.31.

³¹¹ Βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 673.

αποτελούσαν ένα καλομελετημένο σύστημα άρδευσης³¹². Και τα χωράφια τα οποία είχαν τέτοιου είδους φρεάτια και ποτίζονταν, ονομάζονταν «ποτιστικά χωράφια»³¹³.

4. «**Μετάτωρες**»³¹⁴ : οι μετρητές (λατ. metator)³¹⁵.

5. «**Μεγιστᾶνες**»³¹⁶ : οι «μεγιστᾶνες» είναι οι πολύ δυνατοί, οι άρχοντες, οι «έν υπεροχῇ ὄντες»³¹⁷.

4. Τίτλοι και αξιώματα

Μπορούμε να διακρίνουμε τα αξιώματα και τους τίτλους που αναφέρονται μέσα στον *Βίο* σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα **στρατιωτικά** και η δεύτερη τα **αυτοκρατορικά**.

Στην πρώτη ομάδα συναντάμε τα εξής :

1. «**Χιλίαρχης**», «**Ἐκατοντάρχης**», «**Πεντηκοντάρχης**»³¹⁸ : ο «Χιλίαρχος» υπήρξε στρατιωτικό στέλεχος του «Θέματος». «Δρουγγάριος τῶν Βάνδων»³¹⁹ ή «Μοιράρχης» ή «Δούξ»³²⁰ ή «Χιλίαρχος» καλούνταν ο διοικητής της «Μοίρας». Η «Μοῖρα», γνωστή επίσης και ως «Δροῦγγος» (λατ. drungus : πλήθος στρατιωτῶν) ή «Χιλιαρχία», ήταν μεγάλη μονάδα αντίστοιχη με σύνταγμα και η δύναμή της μπορούσε να φθάσει τους 3.000 άνδρες. Κάθε «Μοῖρα» αποτελούνταν από πέντε έως

³¹² Βλ. Talbot Rice, 241 - *Βίος*, 113.12-115.1 : *ἐκάστη πηγὴ ἦν βλύζουσα ἀπὸ κορυφῆς δυναμμένα ἀρδεῦσαι πάντα τὰ χρήζοντα ἀρῦεσθαι ἐξ αὐτῆς κατὰ περισσεῖαν.*

³¹³ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 270.

³¹⁴ Βλ. *Βίος*, 135.35 : *καὶ τοὺς μετάτωρας.*

³¹⁵ Βλ. Sophocles, 758 («μητάτωρ» = χωρομέτρης) - Δετοράκης, *Φιλολογία*, τόμ. Β', 419-Σχόλια.

³¹⁶ Βλ. *Βίος*, 149.6 : *καὶ τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ* - *Βίος*, 149.9 : *καὶ οἱ μεγιστᾶνες* - *Βίος*, 151.12 : *καὶ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ.*

³¹⁷ Βλ. *ΜΙΕΓ*, III, 101-102 - Κριαράς, Γ', 6 – Trapp, τόμ. 5, 988.

³¹⁸ Βλ. *Βίος*, 127.1-2 : *τὸν χιλίαρχην καὶ ἑκατοντάρχην καὶ πεντηκοντάρχην.*

³¹⁹ Βλ. σχετικά Πλακογιαννάκης, 238, 294 και Oikonomidès, 341.

³²⁰ Ο τίτλος του «Δούκα» έχει ρωμαϊκή προέλευση και δηλώνει τον κυβερνήτη μιας εκτεταμένης περιθωριακής περιοχής, μέσα στην οποία διοικούν πολλοί «μικροί» στρατηγοί. Ο «Δούκας» βρίσκεται στην κορυφή ενός σημαντικού στρατιωτικού σώματος, το οποίο αποτελείται από τους μισθοφόρους ιππείς των «ταγμάτων» (βλ. Oikonomidès, 344).

δεκαπέντε «Βάνδα» ή «Τάγματα», ενώ δύο έως τρεις «Μοῖραι» συγκροτούσαν την «Τούρμαν» (ή «Θέμα», «Μέρος»)³²¹.

«Ἐκατοντάρχης» ή αλλιώς «Κένταρχος», καλούνταν ο διοικητής της «έκατονταρχίας», μονάδας αντίστοιχης με λόχο. Κάθε «έκατονταρχία» είχε δύναμη 100 ανδρών και αποτελούνταν από δέκα «Δεκαρχίας». Δύο έως τέσσερις «έκατονταρχίαι» συγκροτούσαν ένα «Βάνδον». Ο αρχαιότερος από τους εκατοντάρχους καλούνταν «Ἰλάρχης» και στην ιεραρχία του τάγματος ήταν αμέσως μετά τον «Κόμητα»³²², τον οποίο αντικαθιστούσε σε περίπτωση απουσίας του³²³.

«Πεντηκοντάρχης» : υπήρξε ο διοικητής της στρατιωτικής μονάδας «πεντηκονταρχίας», η οποία είχε ως ανώτατο όριο 40 άνδρες ως δύναμη³²⁴.

2. «**Διοικητής**»³²⁵ : ο «διοικητής» είναι ο διευθυντής, ο κυβερνήτης (λατ. *procurator*)³²⁶. Εδώ πρόκειται για έναν διοικητή που υπήρξε φίλος του Φιλάρτου και που, μαθαίνοντας για την πτώχευση του αγαπητού φίλου του, «εφόρτωσε τέσσαρας ἡμίονους τεσσαράκοντα μόδια σίτου καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὸν Φιλάρτεον»³²⁷.

Αναλυτικότερα, οι «διοικηταί» υπάγονταν «εἰς το Λογοθέσιον τοῦ Γενικοῦ»³²⁸ και ήταν αρμόδιοι σε κάθε «Θέμα» για την απογραφή της γης καθώς και για τον καθορισμό και την είσπραξη του εγγείου φόρου³²⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με πηγές, όπως π.χ αναφέρει ο χρονογράφος Θεοφάνης³³⁰ (8^{ος}-9^{ος} αιώνας), εάν αυτοί απέτυχαναν στην προσπάθειά τους να συγκεντρώσουν τα ακριβή ποσά, ήταν υποκείμενοι σε τιμωρία. Στο έργο τους αυτό είχαν ως βοηθούς τους «φορολόγους», δηλαδή τους δημόσιους φοροεισπράκτορες.

Οι διοικητές ήταν επίσης αρμόδιοι για την έγκριση εκείνων των δαπανών του Θεματικού στρατού που καλύπτονταν από πόρους που συγκεντρώνονταν με την

³²¹ Βλ. Guillou, 240 «χιλίαρχος» ή τριβούνος – Πλακογιαννάκης, 163, 238, 296.

³²² Γενικά για τον «Κόμη», βλ. Πλακογιαννάκης, 165.

³²³ Βλ. σχετικά Πλακογιαννάκης, 163, 221, 296.

³²⁴ Βλ. Πλακογιαννάκης, 294.

³²⁵ Βλ. *Βίος*, 133.12-13 : *διοικητής τὸ ἀξίωμα ὑπάρχων*.

³²⁶ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 629 – *ODB*, τόμ. 1, 627-628 (Dioiketes) - Πλακογιαννάκης, 164, 221.

³²⁷ Βλ. *Βίος*, 133.14-15.

³²⁸ Πρώτη αναφορά του αξιώματος αυτού («Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ») έχουμε το 692. Έχει κατεξοχήν φορολογικά καθήκοντα, ενώ η δικαιοδοσία του επεκτείνεται σε ολόκληρη την επικράτεια της αυτοκρατορίας. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα καθήκοντά του βλ. *Oikonomidès*, 313-314.

³²⁹ Βλ. *Oikonomidès*, 313.

³³⁰ Βλ. Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, 37,19.

τοπική φορολογία. Στην περίπτωση αυτή συνεργάζονταν με τις αρχές του «Θέματος», λογοδοτούσαν όμως στον «Χαρτουλάριο του Σεκρέτου εις τὸν Γενικὸν Λογοθέτην»³³¹.

Στα αυλικὰ αξιώματα και τίτλους ἔχουμε τα εξής :

1. «**Πατρίκιος**»³³² : η λέξη «πατρίκιος» προέρχεται από τη λατινική λέξη «pater» και σήμαινε εκείνον που ανήκε στην αριστοκρατική τάξη της ρωμαϊκής δημοκρατίας. Στο Βυζάντιο τον τίτλο του «Πατρικίου» εισήγαγε στη δημόσια ζωή ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Α΄(324-337)³³³, ο οποίος και τον απένειμε σ' ένα μικρό αριθμό προσωπικών του φίλων, ταπεινής κυρίως καταγωγής, με σκοπό την κοινωνική τους προβολή.

Έπειτα, ο τίτλος του «Πατρικίου» διατήρησε την αξία του για μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι και τον 10^ο αιώνα τον απένεμαν στους συζύγους των πριγκιπισσών, αλλά και σε ολιγάριθμους ανώτατους αυλικούς³³⁴, πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους, συμπεριλαμβανομένων και των ευνούχων. Επίσης τον απένεμαν σε ξένους ηγεμόνες, υποτελείς και συμμάχους της Αυτοκρατορίας. Οι «Πατρίκιου» έπαιρναν μέρος στις συνεδριάσεις της Συγκλήτου³³⁵, ενώ ο αρχαιότερος ή ο πρωτοκάθεδρος αυτών ονομαζόταν «Πρωτοπατρίκιος».

Από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα και για περισσότερα από πενήντα χρόνια ο τίτλος του «Πατρικίου» παραχωρούνταν ή πωλούνταν στο μεγάλο πλήθος, χωρίς κανένα περιορισμό, ενώ το αξίωμα παύει πια ν' αναφέρεται μετά τις αρχές του 12^{ου} αιώνα³³⁶.

2. «**Σπαθάριος**»³³⁷ : στους βυζαντινούς, ο σωματοφύλακας³³⁸ αυτή την σημασία έχει και στο κείμενό μας, καθώς αναφέρεται στον γιο του Φιλαρέτου και στα εγγόνια του, στους οποίους δόθηκε ο τίτλος αυτός από τον ίδιο τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο

³³¹ Βλ. σχετικά Πλακογιαννάκης, 164, 221.

³³² Βλ. *Βίος*, 143.18-19 : πατρίκιος - *Βίος*, 145.10-11: σὺν τῷ πατρικίῳ - *Βίος*, 145.21-22 : κατέλαβεν ἄμα τοῦ πατρικίου.

³³³ Βλ. Oikonomidès, 294-295.

³³⁴ Στην κατηγορία αυτή ανήκει και ένας από τους επιφανέστερους αυλικούς, ευπαρουσίαστος και γοητευτικός (*Βίος*, 143.19-20 : ὥραιος καὶ αὐτὸς καὶ καλὸς τῷ εἶδει σφόδρα), ο πατρίκιος Κωνσταντίνικος, ο οποίος αρραβωνιάστηκε τη δεύτερη εγγονή του Φιλαρέτου, τη Μυρανθία (*Βίος*, 143.17-20).

³³⁵ Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως στο κείμενό μας οι πατρίκιοι μαζί με ολόκληρη την Σύγκλητο έλαβαν μέρος στην γιορτή που πραγματοποίησε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος προς τιμή των συγγενών του Φιλαρέτου (*Βίος*, 143.26 – 145.23).

³³⁶ Βλ. *ODB*, τόμ. 3, 1600 (Patrikios) - Πλακογιαννάκης, 50-51.

³³⁷ Βλ. *Βίος*, 145.31.

³³⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, IV, 96 - *ODB*, τόμ. 3, 1935-1936 (Spatharios), Πλακογιαννάκης, 25, 51-53.

ΣΤ' μετά τον γάμο του με την Μαρία³³⁹. Οι «σπαθάριοι» ήταν αρχικά ευνούχοι, ενώ από τον 6^ο αιώνα και μετά μπορούσαν να ήταν ή ευνούχοι ή «βαρβάτοι» (δηλαδή μη ευνούχοι)³⁴⁰. φορούσαν ξίφος με χρυσή λαβή και κολάρα διαφόρων τύπων³⁴¹.

3. «**Ὁ ἐπὶ τοῦ μαγλαβίου**»³⁴² : το «μαγλάβι(ν)» ή «μαγκλάβι(ο)ν»³⁴³ είναι το ραβδί, το ρόπαλο, ενώ *μαγκλαβοκοπώ* σημαίνει ραβδίζω, κατά συνέπεια «μαγκλαβίται» ή «μαγγλαβίται» είναι εκείνοι που επέβαλαν την τάξη³⁴⁴. Πρωτοεμφανίστηκαν στα Βυζαντινά κείμενα τον 8^ο αιώνα και χάθηκαν γύρω στα τέλη του 11^{ου} αιώνα³⁴⁵. Στον *Βίο* αναφέρεται ως αξίωμα που δόθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο σε συγγενείς του Φιλαρέτου, όπως και το αξίωμα του «σπαθάριου» που είδαμε πιο πάνω.

4. «**Πρωτοβεστιάριος**»³⁴⁶ : βυζαντινό αυλικό αξίωμα, που μνημονεύεται για πρώτη φορά το 412, και απενεμόταν σ' εκείνον που διηύθυνε το «οἰκειακόν βασιλικόν βεστιάριον», την προσωπική δηλαδή ιματιοθήκη του αυτοκράτορα, όπου φυλάσσονταν οι βασιλικές ενδυμασίες³⁴⁷. στο κείμενό μας το όνομα του «πρωτοβεστιάριου» είναι Λύκαστος³⁴⁸. Το αξίωμα αυτό δινόταν αρχικά μόνο στους ευνούχους, όμως από τα μέσα περίπου του 11^{ου} αιώνα και μετά απονεμόταν και στους «βαρβάτους», δηλαδή τους μη ευνούχους, τους γενειοφόρους³⁴⁹.

5. «**Υπατίκιν**»³⁵⁰ : ο Φιλάρετος μετά τον γάμο της εγγονής του με τον Κωνσταντίνο έζησε στο παλάτι μαζί με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του. Εκεί αρνήθηκε μεταξωτά ενδύματα, κοσμήματα, στολίδια και χρυσό, καθώς και από τα αξιώματα που του προσέφερε ο αυτοκράτορας, δέχτηκε μόνο εκείνο του υπάτου³⁵¹. Το αξίωμα του «Υπάτου» με το πέρασμα του χρόνου και κυρίως από τα τέλη του 7^{ου} αιώνα,

³³⁹ Βλ. *Βίος*, 145.30-34.

³⁴⁰ Βλ. *Oikonomidès*, 297-298.

³⁴¹ Βλ. *Talbot Rice*, 132.

³⁴² Βλ. *Βίος*, 145.31.

³⁴³ Βλ. Κριαράς, Θ', 271-272 – Trapp, τόμ. 5, 959.

³⁴⁴ Βλ. Πλακογιαννάκης, 275-276.

³⁴⁵ Βλ. *Oikonomidès*, 328.

³⁴⁶ Βλ. *Βίος*, 149.14.

³⁴⁷ Βλ. σχετικά *Oikonomidès*, 305.

³⁴⁸ Βλ. *Βίος*, 149.14-15 : *ὁ πρωτοβεστιάριος αὐτοῦ Λύκαστος πιστὸς πάνυ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ.*

³⁴⁹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, V, 390 - *ODB*, τόμ. 3, 1749 (Protovestiarior) - Πλακογιαννάκης, 92-93, 340: σημ. 408 - *Talbot Rice*, 108.

³⁵⁰ Βλ. *Βίος*, 151.10.

³⁵¹ Βλ. *Βίος*, 151.8-10 : *Ζήσας δὲ ἐν τῷ παλατίῳ ἔτη τέσσαρα, μὴ καταδεξάμενος χιτῶνας σηρικῶν φορέσαι, μήτε χρυσὸν περὶ τὴν ὄσφυν περιζώσασθαι, μήτε ἀξίωμα μέγα λαβεῖν παρὰ τοῦ βασιλέως πάρεξ τὸ ὑπατίκιν.*

άρχιζε να χάνει την παλιά αίγλη που διέθετε από τα ρωμαϊκά χρόνια και έτσι κατάντησε να είναι απλά ένας τιμητικός τίτλος³⁵², που δινόταν σε αυλικούς, κυβερνήτες επαρχιών και σε αξιωματούχους της πολιτείας. Υπάγονταν πλέον στον τελετάρχη των ανακτόρων και συμμετείχαν μόνο σε εορταστικές και τελετουργικές εκδηλώσεις³⁵³.

6. «**Άποκρισιάριος**»³⁵⁴ : ο Φιλάρετος λίγο πριν τον θάνατό του συγκεντρώνει γύρω από την νεκρική κλίνη όλα τα μέλη της οικογένειάς του προκειμένου να τους δώσει την ευχή του και να τους συμβουλευσει. Εκεί ονομάζει τα νεαρά μέλη της οικογένειας «πιστούς άποκρισιάριους», πιστούς δηλαδή απεσταλμένους του καλού και της ελεημοσύνης και συνεχιστές του φιλανθρωπικού του έργου. Ο «άποκρισιάριος», λοιπόν, σύμφωνα και με τα λεξικά³⁵⁵, είναι ο απεσταλμένος, ο πληρεξούσιος, ο πρεσβευτής.

Έτσι, λοιπόν, με την στρατιωτική έννοια ο «άποκρισιάριος» είναι ο απεσταλμένος ενός στρατηγού προς τον αυτοκράτορα³⁵⁶, ενώ με την εκκλησιαστική έννοια είναι ο αντιπρόσωπος μιας επισκοπής ή ενός ηγούμενου με υψηλές δικαιοδοσίες. Οι πιο σημαντικές αρχιεπισκοπές, μητροπόλεις και τα πιο σημαντικά πατριαρχεία διατηρούσαν «άποκρισιάριους.» στην Κωνσταντινούπολη³⁵⁷.

7. «**Αύγουστα**»³⁵⁸ : η σύζυγος του αυτοκράτορα, η γυναίκα στην οποία απενεμήθη ο τίτλος της αυτοκράτειρας, (λατ. Augusta = σεβαστή)³⁵⁹. Στον *Βίο* η λέξη αυτή χρησιμοποιείται για την εγγονή του Φιλάρετου και σύζυγο του Κωνσταντίνου, Μαρία.

³⁵² Τον 10^ο αιώνα μάλιστα χάνεται ως αξίωμα (βλ. Oikonomidès, 296, 325).

³⁵³ Βλ. Πλακογιαννάκης, 55-58.

³⁵⁴ Βλ. *Βίος*, 153.30-31 : *Υποδείκνυμι δὲ ὑμῖν πιστούς ἀποκρισιάριους.*

³⁵⁵ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 325 - Κριαράς, Γ', 54.

³⁵⁶ Βλ. Oikonomidès, 312 (σημ. 142).

³⁵⁷ Βλ. *ΟΔΒ*, τόμ. 1, 136 (Apokrisiarios).

³⁵⁸ Βλ. *Βίος*, 161.2.

³⁵⁹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, V, 67 - Κριαράς, Γ', 332, - *ΟΔΒ*, τόμ. 1, 694-695 (Empress) - Πλακογιαννάκης, 25, 45.

5. Πολιτειακοί θεσμοί

1. «Σύγκλητος»³⁶⁰ : εκείνος που συγκρότησε πρώτος για την Κωνσταντινούπολη μία Σύγκλητο, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση, υπήρξε ο Μ. Κωνσταντίνος, ο οποίος μολοντί δεν της έδωσε την αρμοδιότητα να κυβερνάει την αυτοκρατορία, εν τούτοις της παρεχώρησε πολλά προνόμια. Η Βυζαντινή Σύγκλητος συγκροτείται από τους ανώτατους αξιωματούχους και λειτουργούς της αυτοκρατορίας και από άνδρες που ο ίδιος ο αυτοκράτορας ονόμασε συγκλητικούς. Στο κείμενό μας η Σύγκλητος παρουσιάζεται να συμμετέχει μαζί με τους Πατρίκιους στην γιορτή που διοργάνωσε ο Κωνσταντίνος μετά την τελετή του γάμου του με την Μαρία προς τιμή των συγγενών της συζύγου του³⁶¹. Η Σύγκλητος μπορούσε ακόμη να λειτουργεί και σαν ανώτατο δικαστήριο, αν κάτι τέτοιο βέβαια το ζητούσε ο αυτοκράτορας. Οπωσδήποτε η Σύγκλητος γινόταν παντοδύναμη όταν πέθαινε ένας αυτοκράτορας, οπότε αυτή, σε συνεργασία με τους ανώτερους αξιωματούχους της Αυλής, έπρεπε να επικυρώσει τη διαδοχή του νέου αυτοκράτορα, του νέου κατόχου του θρόνου. Αν πάλι ο αυτοκράτορας πέθαινε πριν ανακηρύξει διάδοχο και αν λόγω θανάτου ή επανάστασης δεν απέμεινε κανένα μέλος από την οικογένειά του να ενεργήσει για λογαριασμό του, τότε ήταν αρμοδιότητα της Συγκλήτου να εκλέξει τον επόμενο αυτοκράτορα. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η Σύγκλητος κατείχε σημαντικότερη θέση μέσα στη βυζαντινή αυτοκρατορία³⁶².

2. «Γερουσία»³⁶³ : το συνέδριο των γερόντων³⁶⁴. Ταυτίζεται με την Σύγκλητο³⁶⁵.

6. Η θέση της γυναίκας

Με βάση το εξής απόσπασμα από τον *Βίο*, «αί θυγατέρες ήμῶν οὐδέποτε ἐξήλθοσαν ἐκ τοῦ **κουβουκλίου** αὐτῶν· ὡς δὲ κελεύετε, οἱ ἔμοι δεσπότει, εἰσέλθατε

³⁶⁰ Βλ. *Βίος*, 145.10-11 : *πᾶσαν τὴν σύγκλητον* - *Βίος*, 145.21-22 : *καὶ πάσης τῆς συγκλήτου*.

³⁶¹ Βλ. *Βίος*, 143.26 -145.25.

³⁶² Βλ. Πλακογιαννάκης, 85-93 - Talbot Rice, 113-114 – Beck, *Χιλιετία*, 342-343 – *ODB*, τόμ. 3, 1868-1869 (Senate).

³⁶³ Βλ. *Βίος*, 149.7 : *καὶ πάση τῇ γερουσίᾳ*.

³⁶⁴ Βλ. *ΜΛΕΓ*, I, 526.

³⁶⁵ Βλ. σχετικά Πλακογιαννάκης, 85-91.

εἰς τὸ **κουβούκλιον** καὶ θεάσασθε αὐτάς»³⁶⁶ μπορούμε εύκολα να σκιαγραφήσουμε τη ζωή της Βυζαντινῆς γυναίκας μέσα στον οἶκο. Αρχικά, λοιπόν, πρέπει να διευκρινίσουμε ὅτι υπάρχουν πολλές αναφορές, άμεσες ἢ έμμεσες, στην αδύναμη κοινωνικά θέση της γυναίκας, ενώ, σύμφωνα πάντα με τις βυζαντινές πηγές, αὐτή θεωρεῖτο «δούλη τοῦ άνδρός», καθώς ακόμη ὀφείλε να σιωπά, να μη γελά άσκοπα ἢ αδικαιολόγητα, να ντύνεται σεμνά και γενικά να συμπεριφέρεται συγκρατημένα και λογικά³⁶⁷. Με λίγα λόγια η γυναίκα δεν είχε κοινωνική ισότητα με τον άνδρα, εκτός βέβαια και αν επρόκειτο για την αυτοκράτειρα, η θέση της οποίας ήταν αισθητά καλύτερη από αὐτή μιας οποιασδήποτε λαϊκῆς γυναίκας³⁶⁸.

Έπρεπε κατά συνέπεια η γυναίκα να παραμένει στο σπίτι προκειμένου να διάγει μια ζωή αθόρυβη³⁶⁹. Και ὅπως ήταν φυσικό ο οἶκος καταντάει να εἶναι για την Βυζαντινή ὅ,τι εἶναι για τον άντρα η αγορά, η κοινωνία, η πολιτεία³⁷⁰, δηλαδή το βασίλειό της³⁷¹. Ζει μέσα σε αὐτόν και ιδιαίτερα στον γυναικωνίτη³⁷² ἢ στα δικά της «κουβούκλια» (=δωμάτια³⁷³), που ήταν απομονωμένα από τα βλέμματα των ανδρών³⁷⁴, και επιδίδονταν σε διάφορες ασχολίες· τέτοιου είδους ασχολίες ήταν οι οικιακές δουλειές, ὅπως το γνέσιμο και η ύφανση, καθώς και η ανάγνωση των Γραφών³⁷⁵.

Στο σημείο αὐτό οφείλουμε να προβούμε σε δύο διευκρινήσεις, που αφορούν αὐτή την «θαλάμευση» της Βυζαντινῆς γυναίκας. Πρώτα πρέπει ν' αναφέρουμε πως στον οἶκο διέμεναν τόσο οι θυγατέρες, τα νεαρά δηλαδή κορίτσια, ὅσο και οι παντρεμένες, που είχαν ως επιπλέον καθήκον τους τη σωστή ανατροφή των παιδιών τους³⁷⁶. Η δεύτερη επισήμανση έχει να κάνει με κάποιες εξαιρέσεις αὐτοῦ του γενικού κανόνα. Πιο συγκεκριμένα, η υποχρεωτική παραμονή της γυναίκας στο σπίτι και η απαγόρευση της εξόδου της από αὐτό, φαίνεται ὅτι τηρούνταν κυρίως στα αστικά κέντρα, τις μεγάλες πόλεις, ὅπως ταυτόχρονα και σ' εκείνη τη γυναίκα που ανήκε

³⁶⁶ Βλ. *Βίος*, 139.32-34.

³⁶⁷ Βλ. Βαρβούνης, *Όψεις*, 64-67 – Guillou, 342-443 – Βακαλούδη, 47.

³⁶⁸ Βλ. Talbot Rice, 214.

³⁶⁹ Βλ. Βακαλούδη, 31.

³⁷⁰ Βλ. Λάμπρος, 261.

³⁷¹ Βλ. Ιμβριώτη, 69-70.

³⁷² Βλ. Βακαλούδη, 33.

³⁷³ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 765.

³⁷⁴ Γενικά, ο κόσμος και ο δρόμος της ήταν τέλεια απαγορευμένα, γιατί ο μεγαλύτερος έπαινος ήταν να μην τη δει μάτι ξένο, καθώς επίσης εκτιμούνταν και η σιγή της ως το δεύτερό της στολίδι (βλ. Ιμβριώτη, 53-54).

³⁷⁵ Βλ. Νικολάου, *Γυναίκα*, 29β-γ - της ίδιας *Θέση γυναίκας*, 27.

³⁷⁶ Βλ. Ιμβριώτη, 52.

στον κύκλο των εύπορων οικογενειών. Αντίθετα στην οικονομικά αδύνατη τάξη, όπως και στην ύπαιθρο, ο περιορισμός της γυναίκας στο σπίτι δεν θα ήταν πάντοτε δυνατός³⁷⁷. Ενδεικτική γι' αυτήν ακριβώς την υπόθεση είναι και η μαρτυρία του αποσπάσματος που αναφέραμε παραπάνω (ότι δηλαδή αν και φτωχός τώρα πια ο Φιλάρετος, οι κόρες του δεν χρειάστηκε να βγουν από τα δωμάτιά τους).

7. Γάμος - Καλλιστεία

Σε αυτή την ενότητα της μελέτης μας θα εξετάσουμε το πολύ ενδιαφέρον θέμα του Βυζαντινού γάμου και πιο συγκεκριμένα τα καλλιστεία που διοργάνωσε η αυτοκράτειρα Ειρήνη η Αθηναία τον 8^ο αιώνα προκειμένου να επιλέξει την κατάλληλη σύζυγο για τον γιο της Κωνσταντίνο ΣΤ'. Σημειώνουμε πως πρόκειται για τα πρώτα νυφικά καλλιστεία με επίσημη διοργάνωση, σύμφωνα πάντοτε με τις πηγές, τα οποία στην ουσία είχαν πολιτικό χαρακτήρα. Αυτό διαφαίνεται στην τελική επιλογή της Μαρίας από την Άμνια, εγγονής του οσίου Φιλαρέτου, η οικογένεια της οποίας δεν είχε διαδραματίσει ποτέ πολιτικό ρόλο. Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι εξυπηρετούσε την εμπαθή τάση της Ειρήνης για άσκηση εξουσίας³⁷⁸.

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Η διαδικασία της εκλογής της βασιλικής νύφης κατά τη διάρκεια του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα εκτυλισσόταν ως εξής : ειδικοί απεσταλμένοι³⁷⁹ στέλνονταν σε διάφορες επαρχίες της αυτοκρατορίας με την εντολή ν' ανακαλύψουν και να οδηγήσουν στη βασιλεύουσα εκείνες τις παρθένες που με τις εξαιρετες φυσικές χάρες και τα κατάλληλα ηθικά προσόντα ήταν σε θέση να διαγωνιστούν για το θρόνο της αυτοκράτειρας³⁸⁰.

Προκειμένου να περιοριστεί ο κύκλος της έρευνας των απεσταλμένων και να διευκολυνθεί το έργο τους, δίνονταν από το παλάτι κάποιες προδιαγραφές ύψους και υποδήματος³⁸¹, καθώς και ζωγραφικοί πίνακες ή ανάγλυφα κέρινα ομοιώματα που

³⁷⁷ Βλ. Σπυριδάκης, *Έθιμα*, 129-130.

³⁷⁸ Βλ. Βακαλούδη, 97-98, 146.

³⁷⁹ Βλ. *Βίος*, 143.20 : *ἀπέλυσε πρέσβεις*.

³⁸⁰ Βλ. Βακαλούδη, 55, 98-99 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 121.

³⁸¹ Βλ. *Βίος*, 141.11-12 : *καὶ τὸ τζαγκίον καταμετρήσαντες τοῦ ποδός* («τζακίον»=το υπόδημα, βλ. *ΜΑΕΓ*, V, 454).

απεικόνιζαν την ιδανική γυναίκα³⁸². Η Ειρήνη η Αθηναία πρόσθεσε και άλλα κριτήρια επιλογής, όπως ήταν η ηλικία, το κάλλος, το ανάστημα, το βάδισμα, η σύνεση και «καταστολή», δηλαδή η σεμνότητα-κοσμιότητα³⁸³, των υποψήφιων παρθένων³⁸⁴. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι η υψηλή κοινωνική θέση της υποψήφιας δεν έπαιζε τόσο μεγάλο ρόλο για την επιλογή της ως αυτοκράτειρας, όσο η υγεία και η ομορφιά της: έτσι, μέχρι και τον 10^ο αιώνα γενικά οι αυτοκράτορες επέλεγαν τη μελλοντική τους σύζυγο με αυτά κυρίως τα προσόντα, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα συμμετοχής στα καλλιστεία ακόμα και σε νέες επαρχιώτισσες, αλλά φυσικά ευκατάστατες³⁸⁵. Εκείνο στο οποίο δινόταν έμφαση ήταν το κατά πόσο η ομορφιά μιας γυναίκας ανταποκρινόταν στο ιδανικό πρότυπο της αυγούστας³⁸⁶.

Αφού λοιπόν επιλέγονταν από τους απεσταλμένους οι παρθένες αυτές, στη συνέχεια στέλνονταν στο παλάτι. Εκεί οι υποψήφιες περνούσαν μπροστά από την κριτική επιτροπή παρατεταγμένες στη σειρά («κατόρδινα»)³⁸⁷ και εξετάζονταν. Η κριτική επιτροπή που θα έκρινε τις διαγωνιζόμενες αποτελούνταν από τη βασιλική οικογένεια και κάποιο άλλο συμβουλευτικό πρόσωπο της Αυλής φιλικά προσκείμενο στην οικογένεια³⁸⁸, όπως στην περίπτωση του Κωνσταντίνου ΣΤ΄, που μας απασχολεί, ήταν ο λογοθέτης Σταυράκιος³⁸⁹.

Στη συνέχεια, στις κοπέλες που δεν άρεσαν στην κριτική επιτροπή για τον τελικό διαγωνισμό, αλλά και για τις υπόλοιπες που δεν επιλέχθηκαν και απορρίφθηκαν, σε αυτές, λοιπόν, δίνονταν πλούσια δώρα³⁹⁰, ανταμείβοντας έτσι τη συμμετοχή και την

³⁸² Βλ. Βακαλούδη, 99 - Ροδοκανάκης, *Βασίλισσα*, 39 - Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ΄, 121 - Rydén, *The Bride-shows*, 175-176 - *ODB*, τόμ.1, 323 (Bride-shows).

³⁸³ Βλ. *ΜΑΕΓ*, II, 660.

³⁸⁴ Βλ. *Βίος*, 143.13-17 : *καὶ ἰδόντες αὐτήν ὃ τε βασιλεὺς καὶ ἡ τούτου μήτηρ [καὶ ὁ Σταυράκιος ὁ πρῶτος τοῦ παλατίου], ἐξέστησαν ἐπὶ τῷ κάλλει αὐτῶν καὶ ἠδύνθησαν ἐπὶ τῇ καταστολῇ καὶ τῇ συνέσει αὐτῶν, ἐπὶ τε τῷ σύσημον βῆμα αὐτῶν.* - βλ. Επίσης: Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ΄, 120-122 - Rambaud, *Études*, 242 - Bréhier, *Institutions*, 30 - Rydén, *The Bride-shows*, 175 - Treadgold, 409-410.

³⁸⁵ Βλ. Βακαλούδη, 56 - Bréhier, *Institutions*, 30 - Treadgold, 409 - Schreiner, *Réflexions*, 189-191 - Talbot Rice, 42-43 - Νικολάου, *Γυναίκα*, 29β - *ODB* τόμ. 1, 323-324 (Bride shows).

³⁸⁶ Βλ. Βακαλούδη, 57, 100.

³⁸⁷ Βλ. *Βίος*, 143.10.

³⁸⁸ Βλ. Βακαλούδη, 99, 228 - Treadgold, 411.

³⁸⁹ Βλ. *Βίος*, 143.13-15 : *καὶ ἰδόντες αὐτήν ὃ τε βασιλεὺς καὶ ἡ τούτου μήτηρ [καὶ ὁ Σταυράκιος ὁ πρῶτος τοῦ παλατίου].*

³⁹⁰ Δώρα οσοῦτο ἔδινε καὶ ὁ γαμπρός στους συγγενεῖς της μέλλουσας συζύγου, ὅταν την ζητούσε σε γάμο. Μέσα στον *Βίο* συναντάμε την περίπτωση του βασιλιά «τῶν Λογγιβάρδων», ὁ ὁποῖος χαρίζει δώρα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ζητώντας για σύζυγο την δεύτερη ἀδελφή της Μαρίας, την Ευανθία. Πράγματι, ὁ αυτοκράτορας δέχεται τα δώρα καὶ στέλνει τὴ νύφη με πολλὰ στολίδια καὶ πολλές τιμές (βλ. *Βίος*, 143.20-25: *Τὴν δὲ τρίτην, ἀπέλυσε πρέσβεις ὁ τῶν Λογγιβάρδων βασιλεὺς, τὸ ὄνομα Ἀργούσης μετὰ καὶ δώρων πολλῶν πρὸς τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ, αἰτούμενος ταύτην*

παρουσία τους³⁹¹, καθώς επίσης τις πάντρευαν με άλλους υψηλούς αξιωματούχους, π.χ. από τις δύο αποτυχούσες αδελφές της Μαρίας, η μία (η Μυρανθία) παντρεύτηκε έναν αξιωματούχο της Αυλής και η άλλη (η Ευανθία) τον βασιλιά «τῶν Λογγιβάρδων»³⁹². Άλλες πάλι απέρριπταν κάθε άλλη πιθανότητα σύναψης γάμου και αποσύρονταν σε μονές³⁹³.

Τέλος, αφού τελέστηκε ο γάμος του Κωνσταντίνου με τη Μαρία, ο αυτοκράτορας κάλεσε όλους τους συγγενείς της για να τους χαιρετήσει. Εκεί μας πληροφορεί το κείμενο πως εντυπωσιασμένος από την εμφάνισή τους χάρισε σε όλους κτήματα, ενδύματα, χρυσό, ασήμι, αντικείμενα στολισμένα με πολύτιμους λίθους και μεγαλοπρεπή οικοδομήματα κοντά στα ανάκτορα³⁹⁴.

Καταλήγοντας σ' ένα συμπέρασμα, μπορούμε να πούμε ότι αυτοί οι διαγωνισμοί ομορφιάς εξυπηρετούσαν κατά κύριο λόγο τα συμφέροντα των γονέων σχετικά με την εξασφάλιση διαδόχου, καθώς και στο να περιβάλλουν το πρόσωπο του Βυζαντινού ηγεμόνα με την ακτινοβολία της αγιότητας και της ανωτερότητας έναντι των κοινών θνητών, μια και από τη στιγμή που αποτελούσε πρότυπο ανθρώπου, του αναλογούσε ως σύζυγος μια γυναίκα που θα κατείχε τα ανάλογα προσόντα και προπάντων την εκτιμώμενη αρετή της ομορφιάς³⁹⁵.

μνηστεύσασθαι εἰς γυναῖκα. Ὅπερ καὶ γέγονε· δεξάμενος γὰρ τὰ δῶρα ὁ βασιλεὺς καὶ τὴν ἰκεσίαν τοῦ Ἀργούση ἀπέστειλεν αὐτὴν μετὰ στολῆς [=στολίδια] πολλῆς καὶ τιμῆς μεγίστης).

³⁹¹ Βλ. *Βίος*, 143.7-11 : *καὶ ἰδόντες αὐτὴν ὁ τε βασιλεὺς καὶ ἡ τούτου μήτηρ βασίλισσα, εἶπον πρὸς αὐτὴν «Καλὴ μὲν ὑπάρχεις καὶ ὠραία, ἀλλὰ πρὸς βασιλέαν οὐ ποιεῖς.» Δώσαντες δὲ αὐτὴν δόματα ἀπέλυσαν αὐτὴν. Ὅμοίως δὲ κατόρδυνα θεασάμενοι καὶ τὰς λοιπὰς, οὐκ ἠρέσθησαν, δόσαντες καὶ αὐτὰς δῶρα ἀπέλυσαν αὐτάς.*

³⁹² Βλ. *Βίος*, 143.17-23.

³⁹³ Για παράδειγμα η περίπτωση της Κασ(σ)ίας που απορρίφθηκε από τον Θεόφιλο (βλ. Γραμματικός [=Συμεών Λογοθέτης], 213-214) και της Ειρήνης Γουβερίνας που απορρίφθηκε από τον Μιχαήλ Γ' (βλ. *Βίος Ειρήνης*, 604.6-7).

³⁹⁴ Βλ. *Βίος*, 145.1-5 : *ἓνα ἕκαστον αὐτῶν δέδωκε φιλοτιμίας, ἀπὸ τε τοῦ πρεσβύτου ἕως τοῦ θηλάζοντος, κτήματα καὶ ἱματισμοὺς, χρυσίον τε καὶ ἀργύριον, καὶ ἔργα τίμια ἀπὸ τε λίθων τιμίων καὶ σμαράγδων καὶ ὑακίνθων καὶ μαργαριτῶν, καὶ οἰκίας μεγάλας δέδωκεν αὐτοῖς πλησίον τοῦ παλατίου, καὶ ἀπέλυσεν ἐν εἰρήνῃ – βλ. επίσης: Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 199-200. Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινίσουμε την σημασία της λέξης «φιλοτιμίας» που την συναντήσαμε στο παραπάνω απόσπασμα του *Βίου* (145.1). Η λέξη αυτή, λοιπόν, δεν έχει μέσα στο κείμενο την αρνητική σημασία της φιλοδοξίας (βλ. *ΜΛΕΓ*, IV, 554), αλλά αποτελεί την έκφραση της ένθερμης αγάπης και τιμῆς του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου προς τους συγγενείς της συζύγου του· έτσι, μέσα στα πλαίσια αυτής της αγάπης και σεβασμού, δίνει στον κάθε έναν χωριστά και από ένα πολύτιμο δώρο.*

³⁹⁵ Βλ. Βακαλούδη, 229 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 119 – Treadgold, 410.

8. Αδελφοποιΐα

Η εγγονή του Φιλαρέτου, που ήταν ανάμεσα στις υποψήφιες νύφες για τον γιο της αυτοκράτειρας Ειρήνη της Αθηναίας³⁹⁶, Κωνσταντίνο ΣΤ'³⁹⁷, προτείνει στις υπόλοιπες κοπέλες να πραγματοποιήσουν όλες μαζί μία «ἀδελφοσύνη», ή αλλιώς μία «ἀδελφοποιΐα»³⁹⁸. Με τον όρο αυτόν δηλώνεται το πανάρχαιο έθιμο της δημιουργίας θετής αδελφικής σχέσεως ανάμεσα σε δύο ή και περισσότερα πρόσωπα, με μαγική πράξη ή τελετουργία, σύμφωνα με την οποία τα άτομα που την συνάπτουν να έχουν την υποχρέωση ν' αλληλοβοηθούνται σε κάθε δύσκολη περίπτωση της ζωής τους³⁹⁹. Έτσι, όπως ήταν φυσικό, το έθιμο της αδελφοποιΐας έβρισκε μεγάλη απήχηση σε δύσκολες περιόδους.

Στα βυζαντινά χρόνια έχουμε αρκετές μνείες αδελφοποιΐας και στην ιστορία και στους νομοκάνονες. Αρκετές αγιολογικές⁴⁰⁰ και ιστορικές πηγές⁴⁰¹ αναφέρουν την σπουδαιότητα της αδελφοποιΐας από τον 7^ο αιώνα μέχρι και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης⁴⁰². Την πράξη της αδελφοποιΐας επισύναπταν, εκτός από τον απλό και φτωχό κόσμο, και οι μοναχοί⁴⁰³ οι άγιοι, οι πατριάρχες, οι στρατιώτες⁴⁰⁴ οι αριστοκράτες, αλλά και οι αυτοκράτορες (π.χ. Βασίλειος Α', Ρωμανός Δ', Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης, Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός)⁴⁰⁵ Κατά συνέπεια, λοιπόν, ανάλογα με τα πρόσωπα που πραγματοποιούσαν την αδελφοποιΐα, διακρίνουμε και τα διάφορα είδη της, ενώ μελετώντας το φαινόμενο της αδελφοποιΐας μέσα στην ιστορία της Βυζαντινής κοινωνίας, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις της. Έτσι, λοιπόν, η πρώτη φάση ξεκινά τον 7^ο αιώνα και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αγιολογική, καθώς συναντάμε αδελφοποιΐες ανάμεσα σε μοναχούς, αγίους, πατριάρχες και

³⁹⁶ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 5, 446 – Ιμβριώτη, 122-125.

³⁹⁷ Περισσότερες πληροφορίες παραθέτουμε στην ενότητα των καλλιτεϊών και του (αυτοκρατορικού) γάμου.

³⁹⁸ Βλ. *Βίος*, 141.33-35 : *Αδελφίδες μου, ποιήσωμεν σύνδεσμον πρὸς ἀλλήλας ἥτις λέγεται ἀδελφοσύνη καὶ οἷα ἐξ ἡμῶν βασιλεύσει, ἵνα ἀντιλαμβάνεται τὰς ἄλλας.*

³⁹⁹ Βλ. Άμαντος, 282-283 – Γεωργοπαπαδάκης, 28 - Δετοράκης, *Αδελφοποιΐα*, 131 – Κριαράς, Α', 85 - *ΜΕΕ*, τόμ. 1, 569α – *ΟΔΒ*, τόμ. 1, 19-20 – Rapp, 286-287, 290.

⁴⁰⁰ Για παράδειγμα στον *Βίο* του Ευθυμίου, του Συμεών του Σαλού, κ.α.

⁴⁰¹ Για παράδειγμα στον Συμεών Μάγιστρο, τον Γεώργιο Μοναχό, τον Λέοντα Γραμματικό, κ.α.

⁴⁰² Βλ. Rapp, 290.

⁴⁰³ Η αδελφοποιΐα μάλιστα στους μοναχούς ήταν αρκετά συχνή και συνηθισμένη («πνευματικός αδελφός»), βλ. Rapp, 287.

⁴⁰⁴ Βλ. Rapp, 288-289.

⁴⁰⁵ Βλ. Rapp, 304-319.

επισκόπους, ενώ διαθέτουμε σχετικές πληροφορίες κυρίως από αγιολογικά κείμενα⁴⁰⁶. Η δεύτερη φάση χρονολογείται από τον 9^ο αιώνα και εξής και σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές πραγματοποιούνται αδελφοποιίες ανάμεσα σε αυτοκράτορες⁴⁰⁷. Τέλος, στην τρίτη φάση, που ξεκινά τον 11^ο αιώνα, επισυνάπτονται αδελφοποιίες ανάμεσα στα μέλη της λαϊκής τάξης (π.χ. συντεχνίες) για να «πολεμήσουν» την αριστοκρατία, όπως μας πληροφορούν τα νομικά έγγραφα της εποχής⁴⁰⁸.

Επίσης και ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται αυτό το έθιμο ποικίλλει⁴⁰⁹, καθώς ο πιο πρωτόγονος τρόπος τελέσεώς του ήταν με κοινωνία αίματος μεταξύ αυτών που πραγματοποιούσαν τον δεσμό αυτόν. Σύμφωνα με αυτήν την μορφή, το αίμα, ο ιδρώτας, το σάλιο και οι τρίχες του ανθρώπινου σώματος, θεωρούνταν φορείς της ζωής του ανθρώπου⁴¹⁰. Ωστόσο, με την επικράτηση του Χριστιανισμού περιορίζεται ο πρωτόγονος αυτός τρόπος αδελφοποιίας και γενικεύεται σιγά-σιγά η αδελφοποιία με ιερολογία. Πρόκειται πια για την ανταλλαγή χιτώνων, ζωνών, καλυμμάτων, όπλων και άλλων πραγμάτων μερικές φορές μέσα στην εκκλησία, μπροστά στην εικόνα ενός αγίου, που επικαλούνταν οι αδελφοποιούμενοι, ή μπροστά στο ευαγγέλιο ή τον ιερέα⁴¹¹. Στο κείμενο του *Βίου* δεν δίνονται περισσότερες πληροφορίες για τον τρόπο που μπορεί να έγινε η αδελφοποιία, καθώς και αν πράγματι έγινε, καθώς υπήρχε αντίδραση από μία άλλη υποψήφια και το θέμα κλείνει κάπως απότομα⁴¹².

Ας σημειωθεί πως στην αρχή η Εκκλησία δεχόταν το έθιμο της αδελφοποιίας, στην συνέχεια όμως, γύρω στον 12^ο αιώνα, το απαγόρευσε ως θεσμό ανάρμοστο στη χριστιανική ζωή, αφού δεν ήταν πάντοτε αγνός δεσμός, ενώ πολλές φορές συγκάλυπτε ανήθικες και παράνομες σχέσεις⁴¹³.

⁴⁰⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Rapp, 291-304.

⁴⁰⁷ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Rapp, 304-319.

⁴⁰⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Rapp, 319-326.

⁴⁰⁹ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Γεωργοπαπαδάκης, 29-32 - Δετοράκης, *Αδελφοποιία*, 134 – 151.

⁴¹⁰ Βλ. Δετοράκης, *Αδελφοποιία*, 134.

⁴¹¹ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 1, 403-404 (Αδελφοποιία) – *ΜΕΕ*, τόμ. 1, 569β – Rapp, 285.

⁴¹² Βλ. *Βίος*, 141.32 ως 143.3.

⁴¹³ Βλ. Δετοράκης, *Αδελφοποιία*, 141 – Rapp, 322-323.

9. Μοναστήρια και μοναστική ζωή

Μέσα στον *Βίο* γίνεται λόγος για κάποια μοναστήρια, τα οποία είναι κατά βάση γυναικεία⁴¹⁴. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για το μοναστήρι «τὸ ἐπιλεγόμενον εἰς τὴν Κρίσιν - καὶ Ῥοδοφύλιόν τινες αὐτὸ καλοῦσιν»⁴¹⁵, στο οποίο θάφτηκε ο Φιλάρετος, και το μοναστήρι «τῆς παναγίας Θεοτόκου, τὸ ἐπιλεγόμενον ἐν τῇ Πέμπτου πόρτᾳ»⁴¹⁶, στο οποίο μόνασαν οι δύο από τις τρεις κόρες του πρωτότοκου υιού του Φιλαρέτου, Ιωάννου, η Ελένη και η Ευφημία⁴¹⁷. Πρέπει να σημειώσουμε ότι γενικά η ανατροφή της Βυζαντινῆς γυναίκας, η θρησκόληπτη Βυζαντινὴ κοινωνία, η επίδραση της εκκλησίας και οι βιοτικές περιστάσεις ἦταν σημαντικοὶ παράγοντες για να την ωθήσουν στο μοναχικὸ βίον⁴¹⁸. Και δεν πρέπει να λησμονούμε και τις περιπτώσεις όπου στέλνονταν προς τιμωρία, ιδιαίτερα οι γυναίκες που ζούσαν ἕναν ανήθικο βίον. Στα γυναικεία κοινόβια μοναστήρια, η ἴδρυση των οποίων ἀνάγεται στον 4^ο αἰώνα, εισέρχονταν ὄχι μόνο ἐνήλικες γυναίκες, ἀλλὰ και «κοράσια», νεαρά δηλαδή κορίτσια, σταλμένα ἀπὸ τους γονεῖς τους για την ἀφιέρωσή τους στην λατρεία του Θεοῦ. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας παρέχουν τα Τυπικά των γυναικείων μονῶν⁴¹⁹, υπήρχαν ἐιδικοί κανόνες λειτουργίας τους, ἐνὸς κάθε μοναχῆ εἶχε ἀναλάβει και μία ἐιδική υπηρεσία μέσα στη μονή, με ἀποτέλεσμα ἄλλη να εἶναι οἰκονόμος, ἄλλη «σκευοφυλάκισσα», ἄλλη «δοχειαρία» ἢ «πορτάρισσα» ἢ «κανδηλάπτρια», κ.α., και ὅλες αὐτές ὄφειλαν ἀπόλυτη ὑποταγή στην ηγουμένη. Εξἄλλου, τα γνωρίσματα που ἔπρεπε να διαθέτει μία μοναχῆ ἦταν η ὑπακοή, η σεμνότητα και η λιτότητα της στολῆς της. Η ηγουμένη πάλι με τη σειρά της, ὅσες φορές ο λόγος δεν ἴσχυε και δεν υπήρχε ὑπακοή ἐκ μέρους της μοναχῆς, μετὰ τις παρατηρήσεις, ἔκανε και χρήση ραπισμάτων, ἀκόμη και μαστίγωσης⁴²⁰. Περὶττό εἶναι να ἐπισημάνουμε πως σε μία γυναικεία μονή, για το ἀσκανδάλιστο, δεν ἐπιτρεπόταν

⁴¹⁴ Βλ. *Βίος*, 151.22-23 : *παρθένοι δὲ σεμναὶ ἐν αὐτῶ οἰκοῦσι*.

⁴¹⁵ Βλ. *Βίος*, 151.21-22.

⁴¹⁶ Βλ. *Βίος*, 159.17-18.

⁴¹⁷ Βλ. *Βίος*, 159.10-22.

⁴¹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Ἰμβριώτη, 139-150.

⁴¹⁹ Γενικά για τα μοναστηριακά Τυπικά και τα εἶδη τους, βλ. Μανάφης, 33-59. Για τα Τυπικά των γυναικείων μονῶν και τις διαφορές τους με ἐκεῖνα των ἀντρικῶν, βλ. Delehaye, 230-231.

⁴²⁰ Για τον ρόλο του/της ηγουμένου /-μένης, βλ. Guillou, 267-269.

να εισέρχονται άντρες, εκτός από τον ιατρό και τον εξομολόγο, οι οποίοι έπρεπε να ήταν και μεγάλοι σε ηλικία, και βέβαια τον επίσκοπο και τον αυτοκράτορα⁴²¹.

Η μοναστική ζωή ήταν η ίδια τόσο στα γυναικεία μοναστήρια, όσο και στα αντρικά. Οι διατάξεις των Τυπικών, τόσο των αντρικών μοναστηριών, όσο και των γυναικείων, ήταν οι ίδιες και διακρίνονταν σε πέντε βασικές ομάδες :

1^η) Οι διατάξεις που αναφέρονταν στην ατομική και κοινή ζωή των μοναχών ως μελών της μοναχικής κοινότητας, του κοινοβίου.

2^η) Οι διατάξεις που ρύθμιζαν διάφορα θέματα των λατρευτικών αναγκών της αδελφότητας, καθώς και της τέλεσης ορισμένων ιερουργιών.

3^η) Οι διατάξεις οι σχετικές με τον τρόπο συγκρότησης και διακυβέρνησης της μονής ως οργανισμού (π.χ. η εκπροσώπησή της και η διαχείριση των οικονομικών της).

4^η) Οι διατάξεις για τα διάφορα ευαγή ιδρύματα που ήταν προσαρτημένα στη μονή, και

5^η) οι ηθικές διατάξεις, οι παραινέσεις δηλαδή (και οι συμβουλές) προς την αδελφότητα των μοναχών, τον ηγούμενο, τους κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες, κ.τ.λ.⁴²²

Οι συνήθειες ήταν κοινές, μια και «ἀγωνισάμενοι **βίον σεμνὸν νηστείας** τε καὶ **ἀγρυπνίας** καὶ **πάση ἀσκήσει**»⁴²³. Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τις «υποχρεώσεις» των μοναχών⁴²⁴ για έναν αξιοσέβαστο βίο με τη σειρά. Η νηστεία, λοιπόν, (για την οποία δεν δίνονται από το ίδιο το κείμενο περισσότερες λεπτομέρειες, παρά μόνο ότι θεωρείτο απαραίτητη προϋπόθεση για έναν «βίον σεμνόν») κατείχε, όχι μόνο στους μοναχούς, αλλά και στους λαϊκούς, μεγάλη θέση στη ζωή τους και τηρούσαν όλες τις νηστείες με μεγάλη ακρίβεια. Κάθε Βυζαντινή οικογένεια είχε κατά κανόνα δίπλα στο σπίτι της έναν κήπο με λαχανικά και βότανα, τα προϊόντα των οποίων κατανάλωναν σε περιόδους νηστείας⁴²⁵. Η αυστηρότερη ωστόσο νηστεία ακολουθούνταν στα μοναστήρια, όπου κυρίως έτρωγαν «αγιοζούμι» ή «αγιοζώμο», κάθε Τετάρτη και Παρασκευή, σερβιρισμένο σε βαθιά πιάτα, πήλινα ή ξύλινα, και έτριβαν μέσα και ψωμί για να γίνει το γεύμα πιο χορταστικό. Επιπλέον, πρόχειρο φαγητό, κατά τις μέρες της νηστείας, ήταν και η «γρούτα» ή «γουρτίτσα»,

⁴²¹ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' II, 214-218 – Νικολάου, *Γυναίκα*, 31α-β – Μανάφης, 91-92.

⁴²² Βλ. Μανάφης, 72.

⁴²³ Βλ. *Βίος*, 159.18-19.

⁴²⁴ Ειδικότερα στον *Βίο* που μελετάμε, οι υποχρεώσεις που θα αναλύσουμε στην συνέχεια αφορούν τις δύο κόρες του Φιλαρέτου, την Ελένη και την Ευφημία, που έγιναν μοναχές.

⁴²⁵ Βλ. Koder, 12-13.

αλεύρι με νερό και διάφορα μπαχαρικά. Τα διάφορα λαχανικά, φυσικά, καλλιεργούνταν και στους κήπους των μοναστηριών. Ως προς τα ροφήματα, οι μοναχοί έπιναν το «κυμινοθήρμι», που ήταν κύμινο μέσα σε βραστό νερό, ενώ δεν αγνοούσαν και τα ροφήματα από άλλα βότανα⁴²⁶.

Τα άλλα δύο «καθήκοντα» των μοναχών ήταν οι αγρυπνίες και οι κάθε είδους ασκήσεις⁴²⁷. Ωστόσο, με τον όρο άσκηση δε νοείται μόνο η σωματική, αλλά και εκείνη που ανήκει στον χώρο της ψυχής. Σύμφωνα με την αντίληψη των Βυζαντινών, η άσκηση νοείται σαν επιστροφή στην προπρωτική κατάσταση, ως το μέσο (και όχι ο αυτοσκοπός) για να πετύχει ο άνθρωπος την ονομαζόμενη «πρώτη απάθεια», την εξουδετέρωση δηλαδή του σαρκικού φρονήματος και την ταυτόχρονη ζωοποιό νέκρωση του πνεύματος στο σώμα, με συνέπεια να βασιλεύσει στη θνητή σάρκα ο νόμος του Αγίου Πνεύματος. Με λίγα λόγια η άσκηση δεν είναι τίποτε άλλο από την βαθιά και τέλεια αγάπη για τον Θεό. Κατά συνέπεια, ο μοναχός, ή γενικότερα ο πιστός, που εμπνέεται από αυτή την αγάπη προς τον Θεό, δεν θεωρεί βάρος την άσκηση, οποιαδήποτε μορφή και αν έχει, αλλά αντίθετα αγωνίζεται μέχρι να επιτύχει την απάθεια που προαναφέραμε. Τα μέσα με τα οποία επιτελείται η άσκηση είναι κυρίως η νηστεία, η αγρυπνία, η μελέτη της Αγίας Γραφής, η προσευχή, οι κόποι του σώματος, η εγκράτεια και η ησυχία. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, ρίχνοντας μια ματιά ακόμη και στα μέσα της άσκησης, πως αυτή στην ουσία της αποτελεί ένα εσωτερικό γεγονός της ψυχής⁴²⁸. Κλείνοντας το θέμα αυτό, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι, εκτός από τους μοναχούς, και οι ασκητές είχαν ως όπλα απέναντι στις διάφορες προκλήσεις των δαιμόνων τη νηστεία, την άσκηση και την αγρυπνία, σε σημείο υπερβολής, επιτυγχάνοντας μάλιστα τα αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα⁴²⁹.

Τέλος, με την φράση «τῆς ἐμῆς ἀποταγῆς»⁴³⁰ γίνεται λόγος για την αποκήρυξη του κόσμου, την απομάκρυνση⁴³¹ του ανθρώπου από αυτόν και την απόσυρσή του κυρίως σε κάποιο μοναστήρι. Αυτό αφορά είτε κάποιον μοναχό σ' ένα μοναστήρι, είτε κάποιον ασκητή. Η φυγή από τον κόσμο, λοιπόν, αποτελούσε το πρώτο βήμα για

⁴²⁶ Βλ. Μότσιας, 158-159.

⁴²⁷ Γενικά για τις υποχρεώσεις των μοναχών (νηστείες, μετάνοιες, άσκηση, ωράριο, οργάνωση της εργασίας) βλ. Guillou, 269-270.

⁴²⁸ Βλ. Τσάμης, 168-176.

⁴²⁹ Βλ. Κυρτάτας, *Όνειρα*, 268.

⁴³⁰ Βλ. *Βίος* 165.24.

⁴³¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 352 - Κριαράς, Γ', 125.

κάποιον που επιθυμούσε την άσκηση και την πλησιέστερη επαφή με τον Θεό, ενώ το δεύτερο βήμα ήταν η καταπολέμηση των σαρκικών αναγκών⁴³².

10. Δωρεές - Προσφορές

Ήταν πολύ συχνό φαινόμενο στο Βυζάντιο, οι αυτοκράτορες, οι οικογένειές τους, οι αξιωματούχοι και ο λαός ως σύνολο να εκδηλώνουν την αφοσίωσή τους προς την Εκκλησία προσφέροντας δωρεές. Αυτές οι δωρεές μπορούσαν να έχουν διάφορες μορφές, όπως εικόνες, πολύτιμα σκεύη, καλλιτεχνικά αντίγραφα των Ευαγγελίων, εκκλησιαστικά έπιπλα και άμφια, και συχνότερα χρήματα ή ακόμη και σπίτια ή κτήματα, όπως είναι η περίπτωση του δεύτερου γιου του Φιλαρέτου, του Ευστάθιου, ο οποίος χάρισε τα κτήματά του στο μοναστήρι του αγίου Γεωργίου, το επιλεγόμενο τα Πραιποσίτου⁴³³. Από τον 7^ο αιώνα κιόλας παρατηρείται πως τόσο οι αυτοκρατορικές, όσο και οι ιδιωτικές παραχωρήσεις γης ήταν συχνά πολύ μεγάλης αξίας. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, η Εκκλησία απέκτησε περιουσία, κινητή και ακίνητη, κατέχοντας μεγάλα κτήματα, δένδρα, ζώα και αντικείμενα μεγάλης υλικής και καλλιτεχνικής αξίας και ομορφιάς, όπως ενδύματα, υφάσματα, εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη⁴³⁴.

Περίοπτη θέση ανάμεσα στα άτομα που πρόσφεραν δωρεές στην Εκκλησία και που έκαναν αγαθοεργίες με τα χρήματά τους, κατέχουν οι γυναίκες, οι οποίες μάλιστα ήταν περισσότερο συμπονετικές από τους άντρες. Οι γυναίκες του Βυζαντίου με ευχαρίστηση παρείχαν τον πλούτο τους, όχι μόνο προς ίδρυση μοναστηριών, αλλά και νοσοκομείων, γηροκομείων, ξενοδοχείων⁴³⁵ και πτωχοκομείων, όπου κατέφευγαν οι ασθενείς, οι ηλικιωμένοι, οι ξένοι και οι πτωχοί. Απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια γι' αυτές τις δραστηριότητες ήταν να διαθέτει η γυναίκα οικονομική ευχέρεια ή ν' ανήκει στην ανώτερη κοινωνική τάξη⁴³⁶. Στο κείμενό μας έχουμε την περίπτωση της

⁴³² Βλ. Κυρτάτας, *Όνειρα*, 263-264.

⁴³³ Βλ. *Βίος*, 155.26 : *τά τε προάστια αὐτοῦ ἐχαρίσατο ἐν τῷ μοναστηρίῳ*, όπου «προάστιον» είναι το κτήμα ή και η οικία (Βλ. *ΜΑΕΓ*, ΙΙΙ, 684).

⁴³⁴ Βλ. Βαρβούνης, *Εἰδήσεις*, 303-304 - Talbot Rice, 91, 101.

⁴³⁵ Βλ. Βαρβούνης, *Όψεις*, 63.

⁴³⁶ Βλ. Νικολάου, *Γυναίκα*, 30γ.

γυναίκας του Φιλαρέτου, η οποία μετά τον θάνατο του άντρα της, βοήθησε οικονομικά στην ανέγερση ναών και στο χτίσιμο μοναστηριών και πτωχοκομείων⁴³⁷.

Στο σημείο αυτό αξίζει τον κόπο να κάνουμε μία μικρή αναφορά στα «πτωχεῖα», δηλαδή στα πτωχοκομεία⁴³⁸, που υπήρχαν στο Βυζάντιο από τις προσφορές των χριστιανών πιστών για τη σωτηρία των ψυχών τους. Αρχικά, πτωχός θεωρείτο κατά τους Βυζαντινούς αυτός που τα εισοδήματα και η περιουσία του ήταν λιγότερα από πενήντα νομίσματα. Τουλάχιστον αυτό ίσχυε νομικά ήδη από τον 6^ο αιώνα και διατηρήθηκε και στη μετέπειτα βυζαντινή νομοθεσία. Τα «πτωχεῖα», λοιπόν, ήταν ιδρύματα προορισμένα για τους πτωχούς που δεν μπορούσαν να εργασθούν λόγω αρρώστιας ή γήρατος ή για άλλους λόγους ανεξάρτητους της θελήσεώς τους. Οι πτωχοί που είχαν τη δυνατότητα να αυτοσυντηρούνται δεν είχαν καμία θέση σ' ένα τέτοιο ίδρυμα.. Εκτός από τα «πτωχεῖα» υπήρχαν και ειδικά ιδρύματα για πτωχούς λεπρούς. Τέλος, τα «πτωχεῖα» πρέπει να ήταν ιδρύματα πολύ διαδεδομένα από τους πρώτους κιόλας αιώνες του βυζαντινού κράτους, όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και σε άλλες πόλεις⁴³⁹.

11. Οι περιθωριακοί

«Πτωχός», «λωβός», «κυλλός», «χωλός», «άνάπηρος»⁴⁴⁰: στον *Βίο* γίνεται λόγος για τα φιλανθρωπικά αισθήματα του Φιλαρέτου, ο οποίος πήγε στην αγορά και συγκεκριμένα στους «ἐμβόλους», τους σκεπαστούς δηλαδή δρόμους⁴⁴¹ όπου σύχναζαν οι πτωχοί, οι λεπροί⁴⁴², οι χωλοί⁴⁴³, οι ανάπηροι, και γενικά όλοι όσοι

⁴³⁷ Βλ. *Βίος*, 165.32 ως 167.1 : *Ἡ δὲ θεοσεβῆς σύμβιος αὐτοῦ λαβοῦσα χρήματα ἰκανὰ . . . ἀνοικοδομήσασα, καὶ ἱερά . . . , καταστήσασα μοναστήρια καὶ πτωχεῖα*) - Βλ. επίσης Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Β' Π, 213 – Μαυρομμάτης, 147-152.

⁴³⁸ Βλ. *ΜΑΕΓ*, ΙΙΙ, 797.

⁴³⁹ Βλ. Κωνσταντέλος, 326-338. Για τα υπόλοιπα ιδρύματα (π.χ. νοσοκομεία, ξενώνες, γηροκομεία και ορφανοτροφεία) στην Βυζαντινή κοινωνία βλ. στο ίδιο., 216-325.

⁴⁴⁰ Βλ. *Βίος*, 145.17-19: *ὅσους εὗρισκεν πτωχοὺς εἰς τοὺς ἐμβόλους ἐκάλει αὐτούς. Συνέλεξε δὲ τὸν ἀριθμὸν ἀνδρας ἑκατόν, λωβούς, κυλλούς, χωλούς, ἀναπήρους, καὶ ἤνεγκεν αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.*

⁴⁴¹ Βλ. *ΜΑΕΓ*, ΙΙ, 102 και Κουκουλές, *ΒΒΠ*, ΣΤ', 41-42.

⁴⁴² «λωβός»: στους Βυζαντινούς ο λεπρός (βλ. *ΜΑΕΓ*, ΙΙΙ, 70 - Κριαράς, Θ', 252 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, ΣΤ', 36 – Πεντόγαλος, 156).

θεωρούνταν οι περιθωριακοί της βυζαντινής κοινωνίας, και τους συγκέντρωσε στο σπίτι του για να γιορτάσει μαζί τους το αξίωμα του υπάτου που είχε λάβει. Απ' όλους αυτούς, η σημαντικότερη κατηγορία αρρώστων που έμπαιναν με δραματικό τρόπο στο κοινωνικό περιθώριο ήταν όσοι χαρακτηρίζονταν ως «λωβοί». Η άμεση απομόνωσή τους από την κοινωνία υπήρξε παλαιότατη τακτική σε διάφορες κοινωνίες, η οποία και συνεχίστηκε και σε αυτή του Βυζαντίου, μια και ο φόβος για την μεταδοτικότητα της αρρώστιας («λώβη») ήταν διάχυτος. Η αρρώστια αυτή προκαλούσε την έντονη απέχθεια των ανθρώπων και έτσι εξηγούνται ίσως οι επίμονες εκκλήσεις των πασχόντων για έλεος, επιμέλεια και φροντίδα. Οι ταγοί της εκκλησίας άλλωστε ήταν εκείνοι που πρώτοι κήρυτταν την φιλευσπλαχνία των πιστών απέναντι σ' εκείνους που υπέφεραν από την αρρώστια⁴⁴⁴. Ανάμεσα λοιπόν στους ανθρώπους που έδωσαν αυτό το παράδειγμα φιλευσπλαχνίας ανήκει και ο Φιλάρετος.

⁴⁴³ «χωλός» ή «κυλλός» ονομαζόταν αυτός που διέθετε μία βλάβη στα χέρια του, αλλά κυρίως αυτός που είχε ένα «βεβλαμμένον» πόδι (βλ. *ΜΛΕΓ*, II, 796 και IV, 671 – Πεντόγαλος, 157-158).

⁴⁴⁴ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, ΣΤ', 36-43 - Πεντόγαλος, 160 -163.

Δ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

1. Θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις

Στους Βυζαντινούς υπήρχαν ποικίλες θρησκευτικές δοξασίες και αντιλήψεις, πολλές από τις οποίες συναντάμε και μέσα στο κείμενό μας και τις παραθέτουμε παρακάτω :

1. «ἔλαμψεν ἄφνω τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος»⁴⁴⁵ : εδώ συναντάμε την βυζαντινή αντίληψη για τους άγιους ανθρώπους, που τα πρόσωπά τους έλαμπαν σαν τον ήλιο, λόγω ακριβώς της αγιότητάς τους⁴⁴⁶. Επίσης, το φως του ήλιου που αντανακλάται στα πρόσωπα των δίκαιων και ευσεβών ανθρώπων, αντιπροσωπεύει την παρουσία και την προστασία του Θεού καθώς και την ευτυχία αυτών των ανθρώπων.

2. Στους *Βίους* των Βυζαντινών αγίων γίνεται αρκετά συχνά λόγος για πληροφορίες που δίνονται κυρίως σε μοναχούς, αλλά και σε απλούς ανθρώπους που διακρίνονται για την ταπεινότητα και την πίστη τους στον Θεό, σχετικά με τον ουρανό, την μέλλουσα ζωή ή για την κόλαση και τον παράδεισο. Αυτές οι πληροφορίες περί παραδείσου και κολάσεως δίνονται όχι σπάνια σε κατάσταση ονείρου, οπτασίας, ή ακόμα, και έκστασης⁴⁴⁷.

Ας δούμε, όμως, διεξοδικά την περίπτωση που συναντάμε μέσα στο κείμενό μας : «πνευματικὸς υἱὸς Νικήτας, . . ., ἐγένετο ἐν ἐκστάσει καὶ ἠρπάγη εἰς τὸν ἐκεῖθεν κόσμον καὶ εἶδε τὰς τε κολάσεις καὶ τὸν ποταμὸν τὸν πύρινον βαθὺν πάνυ κοχλάζοντα, . . . Ὁ δὲ ἀφηγήσατο τὴν ὀπτασίαν καὶ λέγων»⁴⁴⁸. Στο παραπάνω απόσπασμα του *Βίου*, συναντάμε τον συγγραφέα του, τον Νικήτα, σε μικρή ηλικία, 7 ετών, την τρίτη ημέρα μετά την ταφή του παππού του, του Φιλαρέτου, να έρχεται σε έκσταση και να βλέπει εικόνες της κόλασης και του παραδείσου. Μέσα στον παράδεισο βρίσκει τον γέροντα Φιλάρετο, ντυμένο στα λευκά και καθισμένο σε χρυσό θρόνο στολισμένο με τίμιους λίθους και σμαράγδια, ανάμεσα σε δέντρα και

⁴⁴⁵ Βλ. *Βίος*, 159.26-27.

⁴⁴⁶ Βλ. *Κατὰ Ματθαῖον*, 13, 43 : οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος καὶ *Κατὰ Ματθαῖον*, 17, 2 : ἔλαμψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος.

⁴⁴⁷ Βλ. Κυρτάτας, *Ὀνειρα*, 273, 276.

⁴⁴⁸ Βλ. *Βίος*, 161.29-33, 163.1-34, 165.1-18.

καρπούς, να τον καλεί να πάει κοντά του, αφού περάσει πρώτα το βαθύ και πύρινο ποτάμι από μια γέφυρα στενή «ώς τρίχα».

Η έκσταση (η κατάσταση δηλαδή στην οποία ο ανθρώπινος νους, απομακρυνόμενος από τα εγκόσμια και παύοντας ν' αντιδρά κανονικά σε εξωτερικά ερεθίσματα, δοκιμάζει εμπειρία που ανήκει σε άλλη σφαίρα πραγμάτων⁴⁴⁹) στην οποία περιέρχεται ο Νικήτας έχει μία αποκαλυπτική μορφή⁴⁵⁰, πως ο Φιλάρετος λόγω της ενάρετης ζωής του πήγε στον παράδεισο, απ' όπου εμφανίζεται και στον εγγονό του. Γενικά, τα εκστασιαζόμενα άτομα γίνονται συνήθως το μέσο⁴⁵¹ με το οποίο οι άγιοι ενημερώνουν τους ανθρώπους.

Η εκδήλωση πάλι της έκστασης πραγματοποιείται με τα όνειρα, τα οράματα και τις οπτασίες, τα οποία κατέχουν περίοπτη θέση μέσα στους *Βίους* των αγίων. Υπήρχε η αντίληψη (από τα αρχαία κιόλας χρόνια) ότι ο Θεός με τα όνειρα και τα οράματα επικοινωνούσε με τους ανθρώπους, αποκαλύπτοντάς τους με αυτόν τον τρόπο τις βουλές Του και προειδοποιώντας τους για διάφορα ζητήματα⁴⁵². Ειδικότερα, στον *Βίο* που μας απασχολεί, με την οπτασία του Νικήτα δίνονται πολλές γλαφυρές εικόνες τόσο για τον παράδεισο, όσο και για την κόλαση, όπως «είδεν γὰρ ῥοὰς ἐγκάρπους καὶ μεγάλους καὶ ὁ καρπὸς αὐτῶν πολὺς καὶ μέγας, ὅμοια σκυφιδίων χωρύντων οἴνου διακοσίας λίτρας, ὁμοίως δὲ καὶ ἀμπέλους ἀναδενδράδας πάνυ εὐκοσμίους ἔχοντας τοὺς βότρυας αὐτῶν παμμεγεθεῖς ὡς ἡλικία ἀνδρὸς μεγάλου. Ὅμοίως δὲ καὶ φοίνικας παμμεγέθεις, καὶ καρύας, καὶ ὁ καρπὸς τῶν καρύων ὁμοίος πίθου, ἀνὰ μετρῶν δώδεκα χωρύντων· καὶ πᾶν εἶδος καρποῦ ὠρίμου ἐκεῖ ἐθεάσατο»⁴⁵³. Βλέπουμε να παραθέτονται φυτά, δέντρα και καρποί, όπως φοίνικες, καρυδιές και «ἄμπελοι ἀναδενδράδες», που σημαίνει το ἀμπέλι που αυξάνεται αναρριχώμενο πάνω σε δένδρα⁴⁵⁴. Επίσης : «Πάτερ, οὐ δύναμαι, ὅτι στενή ἐστι ἡ γέφυρα ὡς τρίχα ὑπάρχουσα καὶ ποταμὸς βαθὺς καὶ πύρινος· ὁρῶ δὲ καὶ ἐν αὐτῷ πλῆθος γυμνῶν ἀνθρώπων κολαζομένων, βρύχοντας τοὺς ὀδόντας καὶ πτοοῦμαι μὴ ἐμπέσω κἀγὼ

⁴⁴⁹ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 5, 534 (Ἐκστασις).

⁴⁵⁰ Για τις μορφές γενικά που μπορεί να λάβει η έκσταση, βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 5, 534-539 (Ἐκστασις).

⁴⁵¹ Βλ. Κυρτάτας, *Τὰ ἐσόμεια*, 129-131.

⁴⁵² Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 9, 923-924 (Ὀνειρον) – *ODB*, τόμ. 1, 661 (Dreams and dream visions).

⁴⁵³ Βλ. *Βίος*, 163.7-13.

⁴⁵⁴ Βλ. *ΜΑΕΓ*, I, 164 – Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Ε', 282.

καὶ κολάζομαι σὺν αὐτοῖς.»⁴⁵⁵. Από τα παραπάνω, επιβεβαιώνεται η ύπαρξη και η επικράτηση στην αντίληψη των Βυζαντινών της εικόνας της κόλασης ως τόπου μαρτυρίου και αφόρητων βασάνων για τους φαύλους, τους αμαρτωλούς και γενικά για εκείνους τους ανθρώπους που βρίσκονται μακριά από τον Θεό⁴⁵⁶, ενώ όσον αφορά τον παράδεισο δίνεται η ακριβώς αντίθετη εικόνα (δέντρα, καρποί σε αφθονία, ηρεμία και γαλήνη)⁴⁵⁷. Τα όνειρα αυτά, τέλος, που αντλούνταν από την αποκαλυπτική παράδοση, υπενθύμιζαν στους πιστούς ότι παράδεισος και κόλαση υπάρχουν και ότι τους περιμένουν⁴⁵⁸.

2. Χριστιανικό δόγμα και ηθική

Μέσα στο κείμενο του *Βίου* του Φιλαρέτου γίνονται ευδιάκριτα κάποια στοιχεία του δόγματος και της ηθικής του χριστιανισμού. Αυτά, λοιπόν, τα στοιχεία μπορούν να συνοψιστούν στα εξής :

1. «**Διάβολος**»⁴⁵⁹ : η λέξη Διάβολος, ή Σατανάς, είναι ο συνηθέστερος όρος με τον οποίο δηλώνεται στην Αγία Γραφή και την εκκλησιαστική γραμματεία ο επικεφαλής την πονηρών πνευμάτων ή αγγέλων, που εξέπεσαν και από τότε επιδιώκουν να εξωθήσουν τους ανθρώπους στην απώλεια και την αμαρτία. Προσλαμβάνει την ηθική έννοια της «πονηρής φύσης», η οποία καταστρέφει τον άνθρωπο, είναι περισσότερο δηλαδή ο «έκμαυλίζων», ο «έχθρος», ο οποίος προξενεί στον άνθρωπο κάθε κακό, σωματικά και ηθικά⁴⁶⁰.
2. «**Θεός**»⁴⁶¹ : στον *Βίο* γίνεται ευδιάκριτη η άποψη πως ο Θεός είναι εκείνος που ορίζει και αποφασίζει την μοίρα όλων των ανθρώπων, πλούσιων και φτωχών, αφού μπορεί, αν το θελήσει, να κάνει έναν πλούσιο φτωχό και έναν φτωχό πλούσιο εξαιτίας της ταπεινότητας και της πίστης του προς Αυτόν.

⁴⁵⁵ Βλ. *Βίος*, 165.1-5.

⁴⁵⁶ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 1, 413-415 (Άδης)– *ΟΔΒ*, τόμ. 2, 911 (Hell).

⁴⁵⁷ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 10, 22-23 (Παράδεισος)– *ΟΔΒ*, τόμ. 3, 1582-1583 (Paradise).

⁴⁵⁸ Βλ. Κυρτάτας, *Όνειρα*, 276.

⁴⁵⁹ Βλ. *Βίος*, 115.20-24 : *Ἰδὼν δὲ ὁ διάβολος . . . ἐκ τῶν περισσευμάτων αὐτοῦ παρέχων τοῖς πένησιν.*

⁴⁶⁰ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 10, 1184-1193 (Σατανᾶς).

⁴⁶¹ Βλ. *Βίος*, 115.25-27 : *ἀδύνατον γὰρ αὐτὸν τοῦτο ποιῆσαι χωρὶς θεοῦ, κύριος γὰρ πτωχίζει καὶ πλουτίζει, ταπεινοῖ καὶ ἀνυσοῖ, ἀνιστᾷ ἀπὸ γῆς πένητα καὶ ἀπὸ κοπρίας, ἐγείρει πτωχόν.*

3. «**Βασιλεία τῶν οὐρανῶν**» : «Ὁ θεὸς πλούσιός ἐστι πολὺ καὶ ἀκούω αὐτοῦ λέγοντος· Ἀναβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οὔτε εἰς ἀποθήκην συνάγουσιν, καὶ ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς διαθρέψει, κρείττονας τῶν πετεινῶν ὑπάρχοντας. Καὶ πάλιν· Μὴ μεριμνήσητε περὶ τῆς αὔριον, τί φάγητε ἢ τί πίητε ἢ τί ἐνδύσησθε· ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη ποιοῦσι· ζητεῖτε δὲ **τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν** καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Πλὴν δὲ λέγω· Ἐκατονταπλασίονα ἐπηγγείλετο δοῦναι τοὺς ἔνεκεν αὐτοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου διαδόντας τὰ ἑαυτῶν χρήματα, καὶ ζωῆς αἰωνίου κληρονόμους ποιήσει. Θλίβεσθε ἔάν εἰς τὸν ἕνα βοῦν ἀπολάβωμεν ἑκατόν;»⁴⁶². Στο εκτενές αυτό απόσπασμα γίνεται λόγος για την ευαγγελική έκφραση «βασιλεία τῶν οὐρανῶν», που υπονοεῖ ὅτι ὁ Θεὸς διαμένει στὸν οὐρανὸ καὶ ὅτι οἱ πιστοὶ πορεύονται πρὸς τα ἐκεῖ. Σύμφωνα με τὴν ραββινικὴ γραμματεία παρουσιάζεται ὁ παράδεισος, μετὰ τὴν πτώση τῶν πρωτοπλάστων, νὰ ἔχει μεταφερθεῖ στὸν οὐρανὸ ὡς ἔδρα τῶν δίκαιων μετὰ θάνατον καὶ μετὰ τὴν ἐσχάτη κρίση⁴⁶³. Κατὰ συνέπεια, σύμφωνα με τὸ Εὐαγγέλιο⁴⁶⁴, ἀν θέλει κανεὶς νὰ γίνῃ τέλειος «ὑπάγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῶ». Αὐτὴ λοιπὸν ἡ πρόσκληση, τὴν ὁποία μποροῦσε ν' ἀποδεχθεῖ κάθε Χριστιανός, ἀν ἤθελε, βρήκε ἀμεση ἀνταπόκριση ἀπὸ νωρὶς στὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὶς καρδιές πολλῶν ἀνθρώπων⁴⁶⁵. Σχετικὸ με τὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ τὸν τρόπο εἰσαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖ μετὰ τὸν θάνατό του, ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ *Βίου* που μας ἀπασχολεῖ : «**Προέβλεπεν γὰρ ὁ γέρον τῶ πνεύματι τὸν ἀδαπάνητον πλοῦτον τοῦ Θεοῦ**, καὶ τὰ ἑκατονταπλασίονα τοῦ νῦν αἰῶνος πιστεύων, οὕτως ἐλογίζετο ὅτι πάντα ἃ ἐσκόρπισε καὶ ἔδωκε τοῖς πένησιν, **εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ βαστάζει, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν**· τούτου χάριν καὶ ἀδιακρίτως ᾤμνυεν»⁴⁶⁶. Βλέπουμε πὼς τὸ μοῖρασμα τῆς περιουσίας ἐκ μέρους ἐνὸς πλούσιου ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὸ μέσο, τὸ κλειδί γιὰ τὴν ἐνταξὴ του στὴν βασιλεία τῶν οὐρανῶν, δηλαδή στὸν Παράδεισο.

⁴⁶² Βλ. *Βίος*, 123.11-22.

⁴⁶³ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 10, 23-24 (Παράδεισος).

⁴⁶⁴ Βλ. *Κατὰ Ματθαῖον*, ΙΘ', 21.

⁴⁶⁵ Βλ. Delehay, 210 – Mango, 131.

⁴⁶⁶ Βλ. *Βίος*, 125.28-33.

4. «**Αδιακρισία**»: «Ἐπειδὴ ἡ ἁμαρτία ἦν ἐργασάμην εἰς τὰ παιδιά σου ἐπάρας τὸν βουῖν ἐκ σου καὶ ταύτη τῇ ἐμῇ προθέσει λιμοκτονήσας, τούτου χάριν οὐκ ἀνείχεται ὁ Θεὸς τὴν ἀδιακρισίαν μου καὶ ἀπέκτεινε καὶ τὸν ἕτερον βουῖν»⁴⁶⁷: στο απόσπασμα αυτό αναφέρεται η πεποίθηση πως ο Θεός, μη συγχωρώντας την αδιακρισία των ανθρώπων, προβαίνει στην τιμωρία τους· στην συγκεκριμένη περίπτωση η τιμωρία είναι ο θάνατος και του άλλου βοδιού.

5. **Σεβασμός προς τους γονεῖς**⁴⁶⁸: ὅπως αναφέρει και το ίδιο το κείμενο του *Βίου*, σύμφωνα και με τον απόστολο Παύλο⁴⁶⁹, ο σεβασμός ενός ατόμου απέναντι στους γονεῖς του ήταν ιερός, καθώς ταυτόχρονα η ἔλλειψή του σήμαινε και την τιμωρία του από τον Θεό.

6. «**πλεονεξία καὶ εἰδωλολατρεία**»⁴⁷⁰: ἐδῶ ἔχουμε μία φράση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ ῥήση τοῦ ἀποστόλου Παύλου⁴⁷¹, στὴν ὁποία ὑποκρύπτεται ἓνα ἱστορικό, κοινωνικό καὶ πάνω ἀπ' ὅλα θρησκευτικό ὑπόβαθρο, αὐτό τῆς διαμάχης τῶν εἰκονομάχων με τοὺς εἰκονολάτρες. Πιο συγκεκριμένα, ἡ χρήση τῆς λέξης «εἰδωλολατρεία», στὴν προκειμένη περίπτωση, εἶναι λίγο περιέργη· ἔχοντας ὁμως κατὰ νου τὸ γεγονός ὅτι οἱ εἰκονομάχοι κατηγοροῦσαν τοὺς εἰκονόφιλους γιὰ εἰδωλολάτρες, ἀντιλαμβανόμεστε πως ἡ φράση αὐτὴ δὲν ἐννοεῖ τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ τὴν «πλεονεξία», ποὺ θα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς εἰδωλολατρεία. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἓναν ὑπαινιγμὸ κατὰ τοῦ Λέοντος Δ', ποὺ ὑπῆρξε εἰκονομάχος. Ὡστόσο, φαίνεται πως, λόγω τῆς συζύγου του, τῆς «φιλοχρίστου» Εἰρήνης, ὁ συγγραφέας τοῦ *Βίου*, ὁ Νικήτας, δε θέλει νὰ τὸν κατηγορήσει. Φυσικά μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ λεκτικό σχῆμα μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Νικήτας ἀνήκε στὴν εἰκονόφιλη παράταξη⁴⁷².

7. **Ελεημοσύνη**⁴⁷³: ἡ ελεημοσύνη, ἡ ἐμπρακτὴ δηλαδὴ εὐσπλαχνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν συνάνθρωπό του, ἐξαιρεται καὶ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀλλὰ καὶ στὴ

⁴⁶⁷ Βλ. *Βίος*, 123.30-33.

⁴⁶⁸ Βλ. *Βίος*, 147.24-27: *Γινώσκετε, τεκνία μου, ὅτι ἐπηγγέλατο ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ εὐαγγελίου· Ὅστις πατέρα ἢ μητέρα ἢ ἀγροὺς ἐγκαταλείψει ἑκατονταπλασίονα λήγεται.*

⁴⁶⁹ Βλ. Παῦλος, Ἐφ., 6,1: *Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν.*

⁴⁷⁰ Βλ. *Βίος*, 149.28-29: *πᾶν γὰρ τὸ περισσὸν τῆς χρείας πλεονεξία καὶ εἰδωλολατρεία λέγεται.*

⁴⁷¹ Βλ. Παῦλος, Κολ., 3,5: *καὶ τὴν πλεονεξίαν ἣτις ἐστὶν εἰδωλολατρία.*

⁴⁷² Για περισσότερες πληροφορίες για τὴ σχέση τόσο τοῦ Νικήτα, ὅσο καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλαρέτου με τὴν εἰκονομαχία, βλ. Γιαννόπουλος, 500-502.

⁴⁷³ Βλ. *Βίος*, 153.23-25: *μὴ ἐλεήσητε τὸν αἰσθητὸν πλοῦτον ἡμῶν, ἀλλὰ δίδετε τοῦτον τοῖς πένησι - Βίος, 153.36 -155.1-3: ἀλλὰ ταῦτα προπέμποντες διὰ πενήτων, διὰ χηρῶν καὶ ὄρφανῶν, διὰ ξένων, διὰ*

συνέχεια από τον Ιησού Χριστό, ως μία από τις ύψιστες και άκρως σωτήριες αρετές, μαζί με τη νηστεία και την προσευχή, για έναν γνήσια ευσεβή βίο. Φυσικά πρέπει να συντελείται με αγνά, φιλόθεα και φιλόανθρωπα ελατήρια και όχι για τα μάτια του κόσμου. Από αυτή την διδασκαλία του Κυρίου περί ελεημοσύνης ήταν εμποτισμένη έπειτα και η Εκκλησία, που παρακινούσε τους πιστούς σε πράξεις ελεημοσύνης⁴⁷⁴. Τα άτομα που την δεχόντουσαν ήταν κατά βάση φτωχοί, ορφανά, ξένοι και χήρες⁴⁷⁵.

3. Ενόραση του μέλλοντος

Στην ενότητα αυτή γίνεται λόγος για την ικανότητα ενός ενάρετου ανθρώπου να βλέπει το μέλλον, τόσο το δικό του, όσο και των οικείων του προσώπων. Ένας τέτοιος άνθρωπος, όπως μας ενημερώνει το κείμενό μας, υπήρξε και ο Φιλάρετος. Πιο συγκεκριμένα :

1. «ἠξιώθη καὶ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἰδίου ἀποκαλύψεως»⁴⁷⁶ : ο ίδιος ο Φιλάρετος προβλέποντας ή και προαισθανόμενος τον επικείμενο θάνατό του, πηγαίνει σ' ένα γυναικείο μοναστήρι (το επιλεγόμενο «εις τὴν Κρίσιν - καὶ Ῥοδοφύλιόν τινες αὐτὸ καλοῦσιν»⁴⁷⁷) και ζητά από την ηγουμένη «μνημεῖον» και της δίνει τόσο χρυσό όσο απαιτούνταν για την ανέγερσή του, παραγγέλλοντας έτσι τον τόπο της ταφής του, δηλαδή μέσα στο μοναστήρι⁴⁷⁸. Το εντυπωσιακότερο μάλιστα είναι ότι αναφέρει την ακριβή ημέρα του θανάτου του⁴⁷⁹. και πράγματι μέσα σε δέκα ημέρες πέφτει βαριά άρρωστος στο κρεβάτι⁴⁸⁰. Στη σκέψη του Βυζαντινού λαού αυτή η αντίληψη για την

τῶν ἐν φυλακῇ καὶ τῶν ὁμοίων αὐτῶν οὗτοι γὰρ εὐκόλως εἰσέρχονται εἰς τὸν παράδεισον . . . , κἂν ἄμαρτωλοὶ τυγχάνουσι κἂν δίκαιοι.

⁴⁷⁴ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 5, 554-555 (Ελεημοσύνη).

⁴⁷⁵ Για τις όψεις που λάμβανε γενικά στο Βυζάντιο η ελεημοσύνη, αλλά και η φιλανθρωπία (φορείς της και φιλανθρωπικά ιδρύματα) βλ. Μαυρομάτης, 147-152 – Κωνσταντέλος, 33-345.

⁴⁷⁶ Βλ. *Βίος*, 151.18-19.

⁴⁷⁷ Βλ. *Βίος*, 151.22.

⁴⁷⁸ Βλ. Σπυριδάκης, *Τελευτή*, 86.

⁴⁷⁹ Βλ. *Βίος*, 151.25-28 : *Μετὰ δέκα ἡμέρας ἐξέρχομαι τοῦ βίου τούτου καὶ ἀπέρχομαι εἰς τὴν ἀμείνω μακαριότητα · καὶ θέλω ἵνα κατάρθετε τὸ ἄθλιόν μου σῶμα εἰς τὸ μνημεῖον τοῦτο.*

⁴⁸⁰ Βλ. *Βίος*, 151.33-34 : *ἤρξατο τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀλγεῖν καὶ καταπεσῶν ἐπὶ τῆς κλίνης, ἡσθῆνη.*

πρόβλεψη του θανάτου από όλους τους (ενάρετους κυρίως) ανθρώπους, όχι μόνο από τους αγίους, υπήρχε καλά εδραιωμένη⁴⁸¹.

2. Αυτή η ικανότητα της πρόβλεψης του μέλλοντος, όπως είπαμε, δεν περιορίζεται μόνο στο ίδιο το άτομο που προβλέπει, αλλά αφορά και τους οικείους του. Έτσι, λοιπόν, ο Φιλάρετος προβλέπει το μέλλον των δύο γιων του⁴⁸², καθώς και δύο θυγατέρων του⁴⁸³, «ὄνομα τῆ πρώτη Ἑλένη καὶ ὄνομα τῆ δευτέρα Εὐφημοῦ»⁴⁸⁴.

4. Θρησκευτικές τελετές

1. «**Βάπτισμα**»⁴⁸⁵ : Στον *Βίο* έχουμε απλή αναφορά στο βάπτισμα για να δηλωθεί η σχέση του Φιλάρετου με τον Νικήτα. Το βάπτισμα, λοιπόν, γινόταν για τον καθαρισμό του ατόμου από τον ρύπο της αμαρτίας, καθιερώθηκε από τους Αποστόλους κατά μίμηση της βάπτισης του Ιησού Χριστού και ετέθη ως απαραίτητη προϋπόθεση για να καταστεί ένα άτομο μέλος της χριστιανικής Εκκλησίας. Υπήρχε ένα τυπικό ενεργειών για την μύηση των ατόμων στη χριστιανική θρησκεία μέσω της βάπτισης, το οποίο διαμορφώθηκε από τους πρώτους αιώνες, τόσο για το βάπτισμα των νηπίων, όσο και εκείνο των μεγαλύτερων⁴⁸⁶.

2. «**Κηδεία**»⁴⁸⁷ : στο κείμενό μας δίνονται κάποια στοιχεία της ταφής του νεκρού σώματος του οσίου Φιλάρετου, που μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα τις συνήθειες που είχαν οι Βυζαντινοί γι' αυτήν⁴⁸⁸. Έτσι, βλέπουμε πως πριν κατατεθεί το σώμα του νεκρού στον τάφο, λάμβανε χώρα μια πομπή⁴⁸⁹ από άντρες και γυναίκες,

⁴⁸¹ Βλ. Σπυριδάκης, *Τελευτή*, 81.

⁴⁸² Βλ. *Βίος*, 155.17-31.

⁴⁸³ Βλ. *Βίος*, 159.13-16.

⁴⁸⁴ Βλ. *Βίος*, 159.10-11.

⁴⁸⁵ Βλ. *Βίος*, 155.33.

⁴⁸⁶ Για περισσότερες πληροφορίες για τον τόπο και χρόνο της βάπτισης, τον ανάδοχο, την ενδυμασία και τις διάφορες συνήθειες κατά την τέλεση του θρησκευτικής αυτής τελετής (π.χ. κηραψία, το έθος της λαμπαδηφορίας, κ.α.) βλ. Σπυριδάκης, *Έθιμα*, 115-124. Επίσης, *ODB*, τόμ.1, 251 (Baptism) και Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 43-69.

⁴⁸⁷ Βλ. *Βίος*, 161.4-13 : *καὶ κηδεύσαντες τὸ τίμιον αὐτοῦ λείψανον μετὰ πολλῆς δορυφορίας, . . . ἢ τοῦτον τὸν ἄνδρα ὑστέρησας ἡμῖν - Βίος*, 161.26-28 : *Φθασάντων δὲ ἐν τῷ τάφῳ ψαλμωδίας τε καὶ ὕμνοις τιμήσαντες, κατέθεντο τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα ἐν τῷ λάρνακι [ὄν ὠνήσατο ἐν τῇ μονῇ τῆς Κρίσεως, μηνὶ δεκεμβρίῳ δευτέρα].*

⁴⁸⁸ Γενικά για τις κηδείες (ταφή, κατεύθυνση του νεκρού, κ.α.) βλ. *ODB*, τόμ. 2, 808 (Funeral).

⁴⁸⁹ Βλ. *Βίος*, 161.4-5 : *μετὰ πολλῆς δορυφορίας.*

ιερείς, συγγενείς και φίλους του εκλιπόντος, κατά την οποία θρηνούσαν το νεκρό και έψαλλαν ύμνους⁴⁹⁰. Οι ύμνοι αυτοί ψάλλονταν και πάνω από τον τάφο, ενώ ο αριθμός των συγκεντρωμένων ανθρώπων είχε σχέση με το πόσο αγαπητός υπήρξε ο νεκρός και την θέση που αυτός κατείχε μέσα στην κοινωνία⁴⁹¹. Στην περίπτωση του Φιλαρέτου το πλήθος των ανθρώπων στην ταφή του ήταν μεγάλο, κυρίως εξαιτίας της ελεημοσύνης και της φιλανθρωπίας του.

Ως προς τον τόπο ταφής, υπάρχουν μαρτυρίες για ύπαρξη τάφων τόσο μέσα στις πόλεις, όσο και έξω από αυτές, καθώς επίσης και μέσα σε αγρούς. Ωστόσο, το κείμενο του *Βίου* του Φιλαρέτου μας πληροφορεί πως ο τάφος του ήταν μέσα σ' ένα μοναστήρι. Περισσότερες πληροφορίες για το πού ακριβώς τοποθετήθηκε το σώμα του, δηλαδή μέσα σε ναό ή στην αυλή, δεν δίνονται. Εν τούτοις γνωρίζουμε πως οι τάφοι των ιερωμένων μοναχών υπήρχαν κάτω από το θυσιαστήριο, ενώ των λαϊκών κοντά στις πύλες του ναού⁴⁹². Έχοντας, λοιπόν, αυτό κατά νου, μπορούμε να υποθέσουμε, με κάποια επιφύλαξη πάντα, πως ο Φιλάρετος ίσως ενταφιάστηκε κοντά στις πύλες του μοναστηριού, αφού δεν υπήρξε στην ουσία ιερωμένος μοναχός.

5. Διάφορες συνήθειες

1. «**Ἔθος γάρ ἐστι** τοῖς ἀνθρώποις ὅτε ὀρῶσιν τοὺς ἑαυτῶν φίλους συνθρηνοῦντας αὐτοῖς ἐν ταῖς συμφοραῖς αὐτῶν, παρηγορίαν τι λαμβάνειν καὶ ἐν τῇ εὐπραγίᾳ αὐτῶν τοὺς συγχαίρομένους αὐτοῖς πλείονα χαρὰν ἔχουσιν καὶ πλεον τὴν ἀγάπην εἰς αὐτοὺς ἀνάπτουσιν»⁴⁹³ : εδώ γίνεται λόγος για τη συνήθεια γενικά των ανθρώπων να παρηγορούν τον συνάνθρωπό τους όταν αυτός δοκιμάζεται από συμφορές και κακοτυχίες, ενώ συγχρόνως να χαίρονται στις χαρές του. Εξάλλου, «διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀπόστολος λέγει· Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, κλαίειν μετὰ κλαιόντων, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπτόμενοι, τουτ' ἐστὶ τοῖς πτωχεύουσι συμπτωχεῦσαι, τοῖς κλαίουσι

⁴⁹⁰ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 177.

⁴⁹¹ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 178.

⁴⁹² Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Δ', 186.

⁴⁹³ Βλ. *Βίος*, 119.16-20.

συγκλαίειν, τῶν ἀδυνάτων συμβοηθεῖν, τοῖς ἀσθενοῦσι ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ μὴ ἐλπίζειν ἐπὶ πλούτῳ ἀδήλῳ.»⁴⁹⁴.

2. **Ἐκφραση για καλωσόρισμα**⁴⁹⁵ : κατά τους Βυζαντινούς χρόνους δεν έλειπαν και οι ευχές των προσερχομένων σ' ένα σπίτι προς τον οικοδεσπότη, προσφωνώντας πρώτα το «κύριε» ή «κυρία» και λέγοντας συγχρόνως και το όνομα του χαιρετιζομένου, προς ένδειξη οικειότητας και τιμής, ενώ δινόταν ως απάντηση η έκφραση «χαῖρε καὶ σύ», «ύγίαινε» ή «καλῶς σὲ ηὔρα»: τότε σε αυτές τις προσφωνήσεις ο χαιρετιζόμενος απαντούσε «καλῶς ἦλθες», «χίλια καλῶς ἐφάνης» ή, όπως συναντάμε στο κείμενό μας, «καλῶς ὁ Θεὸς ἤνεγκε τόν. . .»⁴⁹⁶.

3. Ο Φιλάρετος έχοντας προαισθανθεί τον θάνατό του⁴⁹⁷, συγκεντρώνει τα μέλη της οικογένειάς του για να τα συμβουλέψει και να τα ευλογήσει. Υπήρχε συνήθεια στους Βυζαντινούς, όταν ο ασθενής αντιλαμβανόταν πως το τέλος του βίου του ήταν πια κοντά, να καλεί δίπλα του τους δικούς του ανθρώπους, συγγενείς και φίλους, και να τους εκφράζει τις τελευταίες επιθυμίες του, δίνοντας συγχρόνως την ευλογία και την ευχή του, εάν ήταν γέρος ή πατέρας παιδιών, όπως στην περίπτωση μας ο Φιλάρετος. Και καθ' όλη τη διάρκεια που συνέβαιναν αυτά, τα μέλη της οικογένειας του ασθενή και οι επισκέπτες στέκονταν ή κάθονταν γύρω από την κλίνη του μελλοθάνατου κατηφείς και δακρυσμένοι και ξεσπούσαν συνήθως σε θρήνους⁴⁹⁸.

4. «[Ἡ δὲ θεοσεβῆς σύμβιος αὐτοῦ] ταφείσα μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς»⁴⁹⁹ : η συγκεκριμένη φράση αναφέρεται στο γεγονός ότι η γυναίκα του Φιλάρετου μετά τον θάνατό της τοποθετήθηκε στον ίδιο τάφο που θάφτηκε νωρίτερα και ο άντρας της. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να πούμε με ασφάλεια και χωρίς την πιθανότητα λάθους αν πρόκειται για γενικότερη συνήθεια, ή απλά αν ήταν αυτή μία μεμονωμένη περίπτωση.

⁴⁹⁴ Βλ. *Βίος*, 119.20-26.

⁴⁹⁵ Βλ. *Βίος*, 137.11-12 : *Καλῶς Θεὸς ἤνεγκε τοὺς ἐμοὺς δεσπότης.*

⁴⁹⁶ Βλ. Κουκουλές, *ΒΒΠ*, Γ', 323-324.

⁴⁹⁷ Βλ. *Βίος*, 153.1 ως 155.12.

⁴⁹⁸ Βλ. Σπυριδάκης, *Τελευτή*, 85-86, 88-89.

⁴⁹⁹ Βλ. *Βίος*, 167.3-4.

6. Παροιμία – Λαϊκός λόγος

Μέσα στον *Βίο* του οσίου Φιλάρετου συναντάμε και έναν «δημοτικὸν λόγον» για την φτώχεια και τις «έγνοιες» ενός φτωχού. Πιο συγκεκριμένα, ο Φιλάρετος καθώς προσφέρει σ' έναν φτωχό το «ὑποζύγιον» του για να τον βοηθήσει, λέει ότι ο φτωχός δεν έχει καμία έγνοια – μέριμνα, αφού «αὐτὸς γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖ»⁵⁰⁰.

7. Θαύματα

Γενικά στις αγιολογικές πηγές, υπάρχει κατά κανόνα σε σημαντικό ποσοστό και το στοιχείο του θαύματος. Δεν μπορεί να φανταστεί κανείς μία τέτοιου είδους παλαιά διήγηση, από την οποία ν' απουσιάζουν ένα ή περισσότερα γεγονότα συντελεσμένα «ὑπὲρ φύσιν». Είτε οι ιστορούμενοι Ἅγιοι και Μάρτυρες με την χάρη του Θεού, είτε ο ίδιος ο Θεός απ' ευθείας, για να δείξει ότι τους αναγνωρίζει ως αληθινά τέκνα Του, ενεργούν θαύματα, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο την κατάπληξη του αναγνώστη⁵⁰¹.

Έτσι, λοιπόν, και στο κείμενό μας υπάρχει ένα τέτοιου είδους συμβάν⁵⁰². Αναλυτικότερα, βρίσκουμε έναν άνθρωπο, που αγαπούσε τον Φιλάρετο, να έχει καταληφθεί από ακάθαρτο πνεύμα και να πηγαίνει στη νεκρική πομπή του αγίου, να πέφτει πάνω στη νεκρική κλίνη του και κρατώντας τη να γίνεται υγιής και ν' απαλλάσσεται από το μέχρι εκείνη τη στιγμή ακάθαρτο πνεύμα. Πολύ συχνά συναντούμε τέτοιου είδους θαυματουργές ιάσεις από τη θαυματουργική επίδραση των σωμάτων των αγίων⁵⁰³, αφού τα συνωθούμενα γύρω από την νεκρική κλίνη του αγίου πλήθη ζητούσαν, αγγίζοντας τον νεκρό ή το φέρετρο, ή απλά και μόνο

⁵⁰⁰ Βλ. *Βίος*, 133.2-3.

⁵⁰¹ Βλ. *ΘΗΕ*, τόμ. 6, 114-115 (Θαῦμα) – *ODB*, τόμ. 2, 1378 (Miracles).

⁵⁰² Βλ. *Βίος*, 161.14-26 : Ἐπι αὐτῶν θρηγούντων, εἰς τις τῶν πενήτων ὄνομα Καῦκος, ἔχων πνεῦμα ἀκάθαρτον ἀπὸ γεννήσεως αὐτοῦ . . . ἀναπηδήσας ἄφνω κατέσχε τὴν κλίνην καὶ ἅμα τοῦ κρατῆσαι αὐτήν, παραχρῆμα ἐξῆλθε τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ καὶ γέγονεν ὑγιής τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι. . . Καὶ θεασάμενοι πάντες τὸ γεγονός, ἐδόξασαν τὸν Θεόν.

⁵⁰³ Βλ. Βαρβούνης, *Όψεις*, 101.

βλέποντάς τον, να τύχουν της ευλογίας του ή να επιτύχουν κάτι προς όφελός τους, όπως στην περίπτωση του οσίου Φιλαρέτου, την ίαση από την επήρεια των πονηρών πνευμάτων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ιαματική και απελατική δύναμη πιστευόταν ότι διέθεταν και τα ενδύματα των νεκρών αυτών· γι' αυτό φρόντιζαν ιδιαίτερα αυτοί που ακολουθούσαν την κηδεία ν' αποσπάσουν και να λάβουν από αυτά τεμάχια, με αποτέλεσμα πολλές φορές να κινδυνεύει η ακεραιότητα του σώματος του νεκρού αγίου ή η ομαλή συνέχιση της πομπής⁵⁰⁴.

⁵⁰⁴ Βλ. Σπυριδάκης, *Τελευτή*, 156-157 – Βαρβούνης, *Ώψεις*, 77.

Ε. ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άμαντος : Κ. Άμαντος, «Ἐπιτίμιον κατὰ τῆς ἀδελφοποιίας», *ΕΕΒΣ* 4 (1927) 280-284.
- Βακαλούδη : Αναστασία Δ. Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Βαρβούνης, *Εἰδήσεις* : Μ. Γ. Βαρβούνης, «Εἰδήσεις γιά τήν καθημερινή ζωή τῶν Βυζαντινῶν ἀπό ἀγιολογικά κείμενα καί μοναστηριακά τυπικά», *ΒΜ* 5 (1993) 292-306.
- Βαρβούνης, *Ὅψεις* : Μ. Γ. Βαρβούνης, *Ὅψεις της καθημερινῆς ζωῆς των Βυζαντινῶν ἀπό ἀγιολογικά κείμενα*, Αθήνα 1994.
- Beck, *Χιλιετία*. : Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, μετάφραση : Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα 1990.
- BHG* : F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Greaca*, Bruxelles 1957³.
- Βίος* : Marie-Henriette Fourmy – Maurice Leroy, «La vie de S. Philarète», *Byzantion* 9 (1934) 85-166.
- Βίος Ειρήνης* : Vita Irenes (*BHG* 952), Acta Sanctorum, Julii VI, 600-634, Antverpiae 1729.
- BM* : Βυζαντιναὶ Μελέται.
- Bréhier, *Institutions* : L. Bréhier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris 1949.
- Byzantion* : Byzantion : Revue Internationale des Etudes Byzantines, Paris-Liege 1924-1929, Paris-Brussels 1930, Brussels 1931, κεξ.
- Βυζαντινά* : Βυζαντινά : Επιστημονικό Ὄργανο Κέντρου Βυζαντινῶν Ερευνῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, Θεσσαλονίκη 1968 κεξ.
- BZ* : Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1892 κεξ. – München 1950 κεξ.
- Γεωργοπαπαδάκης : Αναστάσιος Μιχ. Γεωργοπαπαδάκης, «Ἡ ἀδελφοποιία εἰς τήν Μάνην», *Λαογραφία* 13 (1950) 28-32.
- Γιαννόπουλος : Παναγιώτης Α. Γιαννόπουλος, «Παρατηρήσεις στο 'Βίο τοῦ ἁγίου Φιλαρέτου', *Βυζαντινά* 13.1 (1985) «Δώρημα στον Ιωάννη Καραγιανόπουλο», 487-503.

- Γραμματικός (= Συμεών Λογοθέτης) : Λέοντος Γραμματικού, *Χρονογραφία*, εκδ. I. Bekker, CB. Bonnae 1842.
- Delehaye : Hippolyte Delehaye, «Ο Βυζαντινός Μοναχισμός», στο : Baynes-N. H. Moss, *Βυζάντιο, εισαγωγή στον Βυζαντινό πολιτισμό*, μετάφραση : Δημητρίου Ν. Σακκά, Αθήνα 1983, 210-246.
- Δετοράκης, *Αδελφοποιία* : Θεοχάρης Δετοράκης, «Η αδελφοποιία στην Κρήτη», *Κρητολογία* 7 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1978) 131-151.
- Δετοράκης, *Καλλωπισμός* : Θεοχάρης Δετοράκης, «Ο γυναικείος καλλωπισμός στα πατερικά και αγιολογικά κείμενα», στο : *Καθημερινή ζωή*, 573-585.
- Δετοράκης, *Φιλολογία* : Θεοχάρης Δετοράκης, *Βυζαντινή Φιλολογία. Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, τόμος Β', Ηράκλειο Κρήτης 2003.
- DMA* : Dictionary of the Middle Ages (A.D. 500-1500), τόμοι 1-8, New York 1982-1987.
- Δωδώνη* : Έπιστημονική Έπετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων, 1972 κεξ.
- ΕΕΒΣ* : Έπετηρίς Έταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Αθήνα 1924 κεξ.
- ΕΛΑ* : Έπετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου.
- Eranos* : Eranos, Acta Philologica Suecana, Uppsala 1986 κεξ.
- Θεοφάνους, *Χρονογραφία* : Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, P.G., τόμ. 108, 64-1009.
- Θεοχάρη : Μαρία Σ. Θεοχάρη, *Πολυτελή Υφάσματα στο Βυζάντιο κοσμικά και εκκλησιαστικά*, Αθήνα 1994.
- ΘΗΕ* : Θρησκευτική και Ήθικη Έγκυκλοπαιδεία, τόμοι 1-12, Αθήνα 1962-1968.
- Guillou : André Guillou, *Ο Βυζαντινός Πολιτισμός*, μετάφραση : Paolo Odorico, Σμαράγδα Τσοχανταρίδου, Αθήνα 1996.
- Ιμβριώτη : Ρόζα Ιμβριώτη, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, Τιμητική έκδοση για τα 25 χρόνια από τον θάνατό της, Αθήνα 2002.
- Καθημερινή ζωή* : Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική παράδοση» (Αθήνα, 15-17 Σεπτεμβρίου 1988).

- Καλλέρης : Ιωάννης Καλλέρης, «‘Τροφαί καὶ ποτά’ εἰς πρωτοβυζαντινοὺς παπύρους», *ΕΕΒΣ* 23 (1953) 689-715.
- Kazhdan – Sherry : A. Kazhdan – L. F. Sherry, «The Tale of a Happy Fool : The Vita of St. Philaretos the Merciful (BHG 1511z – 1512b)», *Byzantion* 66 (1996) 351-362 (=Alexander Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (650-850)*, Αθήνα 1999, 281-291).
- Kazhdan, Ὁ τέλειος μοναχὸς : A. Kazhdan, «Ὁ τέλειος μοναχὸς ἢ ὁ τέλειος πολεμιστής, Ὁ συγκερασμὸς τῶν κοινωνικῶν ἰδανικῶν στὸ Βυζάντιο», *Δωδώνη* 15/1 (1986) 203-216.
- Κιουσοπούλου : Αντωνία Κιουσοπούλου, *Χρόνος καὶ ἡλικίες στὴ Βυζαντινὴ κοινωνία. Ἡ κλίμακα τῶν ἡλικιῶν ἀπὸ τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς μέσης ἐποχῆς (7^{ος}-11^{ος} αἰ.)*, Αθήνα 1997.
- Koder : Johannes Koder, *Ὁ Κηπουρὸς καὶ ἡ καθημερινὴ κουζίνα*, Αθήνα 1992.
- Körstein, Πεῖρα : Helga Körstein, «Ἡ νομικὴ κατάσταση τῶν δούλων στὴν Πεῖρα» στο : *Καθημερινὴ ζωὴ*, 409-419.
- Κουκουλές, ΒΒΠ : Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς*, τόμοι Α΄-ΣΤ΄, Αθήνα 1947-1955.
- Κριαρὰς : Εμμανουήλ Κριαρὰς, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδου Γραμματείας 1100-1669*, τόμοι 1-14, Θεσσαλονίκη 1969-1997.
- Κυρτάτας, Ὀνειρα : Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, «Τὰ ὄνειρα τῆς ἐρήμου. Πειρασμοὶ καὶ εσχατολογικὲς προσδοκίαι τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἀσκητῶν», στον τόμο : *Ὅμις ἐνυπνίου. Ἡ χρῆση τῶν ονειρῶν στὴν ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα*, Ηράκλειο 1993, 261-281.
- Κυρτάτας, Τὰ ἐσόμενα : Δημήτριος Ι. Κυρτάτας, *Τὰ ἐσόμενα. Ἡ ἀγωνία τῆς πρόγνωσης τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰῶνων*, Αθήνα 1990.
- Κωνσταντέλος : Δημήτριος Ι. Κωνσταντέλος, *Βυζαντινὴ Φιλανθρωπία καὶ Κοινωνικὴ Πρόνοια*, Αθήνα 1986.
- Λάμπρος : Σπυρ. Π. Λάμπρος, «Ἡ γυνὴ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς», *ΝΕ* 17 (1923) 258-285.

- Μανάφης : Κωνσταντίνος Α. Μανάφης, *Μοναστηριακά Τυπικά - Διαθήκαι*, Αθήνα 1970.
- Mango : Cyril Mango, *Βυζάντιο η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μετάφραση : Δημήτρης Τσουγκαράκης, Αθήνα 1988.
- Μαυρομμάτης : Λεωνίδας Μαυρομμάτης, «Όψεις της φιλανθρωπίας στο Βυζάντιο», στο : *Καθημερινή ζωή*, 147-152.
- ΜΛΕΓ : Henry G. Liddell – Robert Scott, *Μέγα Λεξικόν Τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τόμοι I-V, Αθήνα 1904-1907.
- ΜΜΕ : Π. Δρανδάκης, *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα.
- Μότσιας : Χρήστος Μότσιας, *Τι έτρωγαν οι Βυζαντινοί*, Αθήνα 1998.
- ΝΕ : Νέος Ἑλληνομνήμων, Περιοδικόν Σύγγραμμα Συντασσόμενον και Εκδιδόμενον υπο Σπυρ. Π. Λάμπρου, Αθήνα 1904 κεξ.
- Nesbitt : J. W. Nesbitt, «Mints and Money, Byzantine», *DMA* 8 (1987) 418-421.
- Νικολάου, *Γυναίκα* : Κατερίνα Νικολάου, «Η γυναίκα στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία* 21 (Νοέμ. 1986) 28-31γ.
- Νικολάου, *Θέση γυναίκας* : Κατερίνα Νικολάου, *Η θέση της Γυναίκας στη Βυζαντινή Κοινωνία*, Αθήνα 2000.
- ΟDB : *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τόμοι 1-3, New York·Oxford, 1991.
- Οικονομίδης : Nicolas Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des Xe et XIe siècles*, Paris 1972.
- P.G. : J. P. Migne, *Patrologia Graeca*, τόμ. 1-161, Παρίσι 1857-1866.
- Πεντόγαλος : Γεράσιμος Πεντόγαλος, «Οί περιθωριακοί στò Βυζάντιο. Λεπροί, άνίατοι, άνάπηροι», στο : *Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο*, Πρακτικά Ημερίδας, 9 Μαΐου 1992, γενική εποπτεία : Χρύσα Α. Μαλτέζου, Αθήνα 1993, 155-169.
- Πλακογιαννάκης : Κίμων Εμμανουήλ Πλακογιαννάκης, *Τιμητικοί τίτλοι και ενεργά αξιώματα στο Βυζάντιο. Εθιμοτυπία, Διοίκηση, Στρατός*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Rambaud, *Études* : A. Rambaud, *Études sur l'histoire byzantine*, Paris 1922.
- Rapp : Claudia Rapp, «Ritual Brotherhood in Byzantium», *Traditio* (1997) 285-326.

- Ροδοκανάκης, *Βασίλισσα* : Π. Ροδοκανάκης, *Ἡ βασίλισσα καὶ αἱ βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι*, Αθήνα 1920.
- Rydén, *The Bride-shows* : Lennart Rydén, «The Bride-shows at the Byzantine Court – History or Fiction?», *Eranos* 83 (1985) 175-191.
- Schilbach : Erich Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο 1970.
- Schreiner, *Réflexions* : Peter Schreiner, «Réflexions sur la famille impériale à Byzance (VIIIe-X^e)», *Byzantion* 41 (1991) 181-193.
- Sophocles : Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Leipzig 1914.
- Σπυριδάκης, *Ἔθιμα* : Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν», *ΕΛΛ* 7 (1952) 102-147.
- Σπυριδάκης, *Ἐνδύματα* : Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, «Παρατηρήσεις ἐπὶ ἐνδυμάτων τινῶν κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον», *ΕΛΛ* 9-10 (1955-1957) 3-28.
- Σπυριδάκης, *Τελευτή* : Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, «Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν», *ΕΕΒΣ* 20 (1950) 74-171.
- Σωτηρίου : Γεώργιος Σωτηρίου, «Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 3 (1919) 237-147.
- Traditio* : Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion, New York.
- Talbot Rice : Tamara Talbot Rice, *Ὁ δημόσιος καὶ ιδιωτικὸς βίος τῶν Βυζαντινῶν*, μετάφραση : Φ. Κ. Βώρου, Αθήνα 1972.
- Trapp : Erich Trapp et alii, *Lexikon zur byzantinischen Grazität*, τόμ. 1-5, Wien 1994-2005.
- Treadgold : W. T. Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine emperors», *Byzantion* 49 (1979) 395-413.
- Τσάμης : Δημήτριος Γ. Τσάμης, *Αγιολογία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1999.

Vasiliev : A. Vasiliev, *Žitie Filareta Milostivogo*, *Izvestija Russkago Arheologičeskogo Instituta v Konstantinopole* 5 (1900) 64-86.

ΣΤ. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ

ἀγγεῖον, 12	ζεῦγος, 16
ἀγέλη, 15	ἡμίονος, 16
ἀδιακρισία, 56	ἥλιος, 52
ἀνάπηρος, 50	Θέμα, 35
Ἀποκρισιάριος, 39	Θεός, 54
ἄρματα δικάβαλλα, 11	θρόνος, 10
Αὐγούστα, 39	θυγατέρες, 30, 41
βακτηρία, 12	ἴδια, τὰ, 34
βαλάντιον, 27	ίμάτιον, 17
βάπτισμα, 58	Ἰλάρχης, 35
Βασιλεία τῶν οὐρανῶν, 55	κανίσκιον, 12
βοΐδιν, 16	καταγώγιον, 23
βουθηλία, 17	καταστολή, 19
βούκενδρον, 11	Κένταρχος, 35
βουτίον, 11	κηδεία, 58
βρώματα, 15	κλητόριον, 2
γαμβρός, 30	κλίμα, 23
Γερουσία, 40	κλίνη, 10
γέρων, 31	κοράσιον, 32
γομάριον, 16	κόσκιον, 12
Διάβολος, 54	κουβούκλιον, 26, 40, 41
Διοικητής, 36	κρέατα, 14
δουλικά, 33	κυλλός, 50
δοῦλος, 33	λάρναξ, ὁ, 13
Δούξ, 35	Λαυράτον, 21
δραχμή, 27	λάχανα, 13
Δρουγγάριος τῶν Βάνδων, 35	λίτρα, 29
Δροῦγγος, 35	λυκοβότανο, 22
ἔγγονες, 30	λωβός, 50
ἐγγόνια, 30	μαγκλάβι(ο)ν, 37
ἐδέσματα, 15	μαγκλαβῖται, 37
εἰδωλολατρεία, 56	μεγιστᾶνες, 35
Ἑκατοντάρχης, 35	μελίσιον, 17
έκσταση, 52, 53	μελισσίων, 16, 23
ελεημοσύνη, 57	μετάτωρ, 34
ἔμβολος, 23	μίλιον, 29
ἐσθής, 20	μνημεῖον, 23
ζευγάριον, 16	μόδιος, 28
	Μοῖρα, 35

Μοιράρχης, 35
μονοχίτων, 18
μόσχος, 17

νεανίσκος, 32
νόμισμα, 27
νουμίν, 27
νύμφη, 30

οἰκεῖος, 31
οἶκος πατρῶος, 23
ὄνος, 17
ὄρνις, 17
ὄσφυς, 21

παιδάριον, 32
παιδίον, 30, 32
παιδίσκη, 32, 33
πάππος, 31
πατρικός, 36
Πεντηκοντάρχης, 35, 36
πίθος, 29
πλεονεξία, 56
Πραιποσίτου, τὰ, 24
προάστιον, 24
πρόβατα, 17
προμοσέλα, 16
Πρωτοβεστιάριος, 38
πτωχεῖον, 24
πτωχός, 50

ράκη, 20

σακίον, 12
Σατανάς, 54
σκεῦος ἄσηπτον, 11
Σπαθάριος, 37
στιχάριον, 19
στολή, 20
συγγενεία, 30
Σύγκλητος, 39
σύμβιος, 31

τάφος, 23
τέκνα, 30, 31
τεκνία, 31
τζαγκίον, 20
τράπεζα, 9
τρίκλινος (μέγας), 25

υἱός, 30
ύπατίκιν, 38
ύπηρέται, 33
ύποζύγιον, 16
ύποκάμισον, 18

φακιόλιον, 20

Χαρτουλάριος τοῦ Σεκρέτου, 36
χήρα, 30
Χιλιάρχης, 35
Χιλιαρχία, 35
χιτών, 18
χρῆμα, 26
χωλός, 50
χωρίον, 23, 34